

MB
94.096

FOLKLÓR
ÉS ETNOGRÁFIA
7

Vekkerdi József

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY KUTATÁSOK
TÖRTÉNETE

DEBRECEN, 1982

VEKERDI JÓZSEF

**A magyarországi cigány kutatások
története**

DEBRECEN, 1982

FOLKLÓR ÉS ETNOGRÁFIA

7.

Oktatási és kutatási kiadvány

Kossuth Lajos Tudományegyetem

Néprajzi Tanszék

Szerkeszti: Ujváry Zoltán

Munkatárs: Barna Gábor

Kézirat gyanánt

ISSN 0139-2468

ISBN 963 471 207 X

MB 94. 098

1982

A hazai cigány kutatások történeti előzményeként WÁLI ISTVÁN megfigyelését kell említenünk. Wáli István debreceni teológus – később dunaalmási református lelkész – 1753/54-ben Hollandiában az utrecht-i és leydeni egyetemen tanult, ahol összebarátkozott három malabári (Délnyugat-India) diákkal. Nyelvükből ezernél több szót feljegyzett, és észrevette, hogy sok szó hasonlít a magyarországi cigány nyelv szavaihoz. Hazatérése után a győri cigányoktól megkérdezte ezeknek az indiai szavaknak a jelentését, és ők nehézség nélkül meg tudták mondani. Felfedezését nem tette közzé írásban, csupán egyik teológustársának, Szathmár-Némethi Pap István nagykárolyi nyomdásznak mondta el, aki ezt az értesülést továbbadta Dobai Székely Számuel sárosi kapitánynak, és Székely Sámuel levele nyomán jelent meg rövid beszámoló Wáli megállapításáról a bécsi „Anzeigen” c. folyóirat 1776-i évfolyamában. Az „Anzeigen” közleményét néhány évvel később átvette Grellmann, az első híres cigány monográfia szerzője, és Grellmann maga is Wáli nyomán indult el a cigányság indiai eredetének nyelvi alapon történő vizsgálatában.¹ Így Wáli István tekinthető a tudományos cigány kutatások kezdeményezőjének.²

Az „Anzeigen” közleményéből arra is következtethetünk, hogy Wáli már hollandiai tanulmányútja előtt megismerkedett a hazai cigányok nyelvvel, másként nem vehette volna észre a megfelelő szavak rokonosságát. Ez összhangban áll azzal, amit tudományos érdeklődéséről egyéb vonatkozásban meg tudunk állapítani. A debreceni kollégiumban hagyományos volt a keleti nyelvekkel történő foglalkozás; Csokonai is a kollégiumban ismerkedett meg a perzsa költészettel. Ennek a debreceni kutató szellemnek a megnyilvánulása volt az, hogy Wáli előbb a cigányok, majd az indiai papnövédek nyelve iránt érdeklődött. Emellett Wáli történettudományi munkásságot folytatott. A felvilágosodás korának szellemében, magyar nyelven adta közzé 1778-ban „Római imperatorok tüköre” c. munkáját, amelyben saját gazdag éremgyűjteményét is hasznosította.³

Wáli felfedezése azért nagy jelentőségű, mert ebben az időben – és még évtizedekkel később is – fantaszükus feltevések keringtek a cigányok eredetéről. A legkülönbözőbb népekkel rokonították őket, a hunoktól a zsidókig és tatárokgig, s mindenekelőtt egyiptomi eredetüket feltételezték. Ez utóbbi alapon ragasztották rájuk a magyar „fáraó népe” és az angol „Gypsy” elnevezést. Wáli már az összehasonlító nyelvtudomány megszületése előtt (Sajnovics „Demonstratio”-ja 1770-ben jelent meg!) helyes érzékkel rátapintott az egyetlen megbízható forrásra, a nyelvrokonságra.

Nyelv

Nem illethető hasonló elismeréssel néhány későbbi munka a cigányok eredetének kérdéséről. BE-REGSZÁSZI PÁL német nyelvű munkája a magyar és a keleti nyelvek hasonlóságáról (1796; ld. Bibliográfia 20. sz.; továbbiakban „B” rövidítés) a magyart a perzsával, arabbal, héberrel stb. rokonítja, s egybe közi a cigánnyal is. Nyelvszerkezeti hasonlóságok alapján (tehát egyfajta strukturalista módszerrel) veti egybe a nyelveket (pl. birtokos személyragok használata a magyarban és perzsában), majd szavakat is hasonlít. A 128–132. lapon másodkézből vett cigány szavakkal bizonyítja a cigány és magyar nyelv rokonosságát, pl. cigány *hegyo* = magyar *hegy*, *verno* = *verem*, *kuny* = *könyök*. A két előbbi egyszerűen magyar kölcsönszó a cigányban, a harmadik valószínűleg az óind *kaphonī* szóra megy vissza, és semmi köze a magyarhoz. A mű egyetlen érdekessége, hogy a kolozsvári kéziratok szójegyzékéből is idéz néhány példát (ld. lentebb).

Még alacsonyabb szinten áll ENESSEI GYÖRGY két kiterjedelmű munkája: *A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, története* (1798; B 25), és *A' tzigán nyelvről toldalék* (1800; B 23). Történelmi fejtegetéseit a vízözönnel kezdi. Khús fia volt Ruhama vagy Ruhéma (a név megszokott olvasata egyébként Rahmán), amit a *roma* 'cigányok' szóval azonosít. A cigány *love* 'péNZ' szót Lóth nevéből inagyarazza, amelynek jelentését így értelmezi: „a' mi Kintünk, és szabadítottunk”. (Egyébként ma is van Magyarországon, aki pl. az óegyiptomi *rmī* 'egyiptomi ember' szóból vezeti le a *rom* szót!) – Különös, hogy ugyanakkor Wálira is hivatkozik, és végülis a cigányok hindosztáni származása mellett köt ki. Közül 47 cigány

szót „a Dunán inneni” cigány nyelvből (Enesei Győrben lakott), és ezek a szavak valóban a dunántúli magyar cigány nyelvjárásból származnak, pl. *hártva* ‚kovács’, *holev*, *kalca* ‚nadrág’, *keszto* ‚katona’ *szvir* ‚kalapács’.

Csupán könyvészeti hivatkozásból tudjuk, hogy bizonyos Molnár nevű szerzőnek 1798-ban Debrecenben jelent meg *Specimen linguae Zingaricae* (‘A cigány nyelv vázlata’) c. munkája. A műnek egyetlen példánya sem ismeretes.⁴

A cigány nyelv iránti érdeklődés, amelynek előfutára Wáli volt, a 18. sz. végén erősödött meg Magyarországon, és azóta is központi helyet foglal el a hazai cigány kutatásokban.⁵ Először szavak gyűjtése és nyelvtani vázlatok összeállítása folyt. Összefüggő cigány nyelvű szövegek gyűjtésére jóval később, a 19. sz. végén került sor (Wislocki, Herrmann), sőt a pontos nyelvi jegyzések csak a 20. sz. derekán kezdődtek (Csenki).

Az első szójegyzékek kéziratban maradtak (nem számítva Enesei néhány szavas közlését). A legrégebbi fennmaradt kézirat 1790 körül (esetleg néhány évvel korábban) készült. A kolozsvári református teológia tudós professzora, Szathmári Pap Mihály (1737–1812) megbízásából állította össze egy Farkas Mihály nevezetű cigány fiatalembert, aki a kollégiumban a philosophica classis-ig jutott el az 1770-es évek végén. A kézirat címe: *Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit curiositatis causa Michael Pap Szathmári per Michaelum Farkas, alias Vistai natum Zingarum. Collegii nostri per aliquot annos civem rogatum* (‘Cigány–latin és magyar szójegyzék, amelyet érdeklődésből készített Szathmári Pap Mihály, Farkas Mihály – más néven Vistai – született cigánnyal, aki néhány évig kollégiumuk tógatus diákja volt’). 43 írott levélből áll, amelyek Chr. Cellarius 1768-ban Kolozsvárott megjelent latin szótára egyes levelei közé vannak ékelve. A kézirat az egykori Erdélyi Múzeum birtokában volt, amelynek anyagát a háború után a kolozsvári Egyetemi Könyvtár vette birtokba.⁶ Csupán Beregszászi Pál fentebb említett munkájának idézeteiből tudjuk megállapítani, hogy az ún. erdélyi magyar cigány nyelvjárás szavait közölte (pl. *hom*, *hal*, *hin* ‚vagyk, vagy, van’), ami csak ebben a nyelvjárásban hangzik így).⁷

Szintén kéziratban maradt KORITSCHNYÁK JAKAB premontrei szerzetes *Fundamentum linguae Zingaricae* (‘A cigány nyelv alapjai’) c. vázlata 1806-ból.⁸ József főherceg megjegyzése szerint a dunán-inneni zenész cigányok tájszólását mutatja be, azonban pontosabban a felvidéki szlovák cigány nyelvjárásra támaszkodik, ami érthető: a szerző a felvidéki Jászón és Lőcsén tevékenykedett. Jelentéktelen kísérlet. Sajátos ötlettel kiinduló pontul veszi az őt latin deklinációt és négy konjugációt, és mindegyik *latin* ragozási típust végigragozza cigányul. Pusztán nyelvjárásörténetileg érdekes a benne foglalt (kis mennyiségű) cigány szóanyag.⁹

Még kevésbé jelentős egy másik premontrei szerzetesnek, KOHAUTH VENCELnek 1821-ben készített két cigány nyelvgyakorlata, amelyeket nagyrészt Grellmann könyvéből kompilált.¹⁰

Igen értékes – és a kutatás számára is hozzáférhető – SZMODICS JÁNOS gelsei (Zala megye) plébános kéziratosa nyelvtana és szótára 1827-ből. Tíz füzetben részletesen nyelvtant, beszélgetéseket, cigány–magyar és magyar–cigány szótárt ad. Leírása megbízható, a nyelv alapos ismeretét bizonyítja. Az ún. magyar cigány nyelvjárás alapul. Egyetlen hátránya, hogy Puchmayer cseh tudós 1821-ben megjelent kitűnő nyelvtanából ill. szótárából is számos adatot átvett, megjegyzés nélkül, így csak esetenkénti gondos mérlegeléssel dönthető el, melyik adat képviseli ténylegesen az egykori zalai magyar cigány tájszólást.¹¹

Szintén megbízható – saját gyűjtésen alapuló – leírás a magyar cigány nyelvjárásról Szmodics nyomtatásban is megjelent rövid vázlata, amely a Tudománytár 9. kötetében (1836; B 49) látott napvilágot. *A’ czigán nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest* címen. Igen pontosan ismerteti a névszók nemét, a névelőt, névragozást, előjárókat, infinitivusi szerkezetet.

Kitűnő nyelvtani (alaktani) leírás BORNEMISZA JÁNOS: *A cigány nyelv elemei* c. munkája (1853; B 21). Anyagát kizárólag saját, domonyi (aszódi járás) gyűjtéséből merítette, és – néhány, azóta kihalt szó kivételével – teljesen megegyezik a mai nógrádi magyar cigány tájszólással.¹²

Bornemisza szójegyzéket nem közöl, de a nyelvtanában előforduló cigány szavakat felvette szójegyzékébe FRANZ MIKLOSICH; a magyar nyelvudományban is jól ismert nevű nyelvudós. Miklosich nagy műve, *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa’s* (‘Az európai cigányok nyelvjárásairól és vándorlásairól’, Wien 1872–1881), a cigány nyelvészeti kutatások máig legjelentősebb terméke. A munka II. kötete 37–61. lapján kimerítő szójegyzéket közöl a magyar cigány tájszólásból, nem saját gyűjtése alapján, hanem Fr. Müller birtokában levő három kéziratosa szójegyzék, valamint Bornemisza említett anyaga összesítése révén. Az 1684 szót tartalmazó jegyzék szavainak nagy része egyszerűen magyar kölcsönszó. A cigány szavak néhány esetben a mai délnyugat-dunántúli vend cigány nyelvjárással egyeznek, általában azonban a magyar cigány nyelvjárással.

Miklosich (aki ilyen esetekben szerényen csak „kiadó”-nak nevezi magát) saját szógyűjtését is közzéadta. Ugyanezen kötet 64–65. lapján található *Vocabular von dem Herausgeber von etwa fünfzig Jahren aus dem Munde ungrischer Zigeuner aufgezeichnet* („Szógyűjték, amelyet a kiadó mintegy 25 évvel ezelőtt magyar cigányok ajkáról jegyzett le”). A „magyar” szó jelentése itt „magyarországi”, t. i. a 194 szó nem a magyar cigány, hanem az oláh cigány nyelvjárásba tartozik, és megjegyezzük a mai lovári nyelvjárással. Szintén az oláh cigány csoporthoz tartozik a VI. köt. 22–48. lapján szerémségi cigányoktól feljegyzett szóanyag.

HNÁTKO GYÖRGY *Cigány nyelvtan-a* (1877; B 33) jöreszt Puchmayer művének kompilációja.¹³

Saját gyűjtésén alapul GYÖRFFY ENDRE: *Magyar és cigány szótár. Czigányul mondvá Vakeriben* c. munkája (1885; B 27). A dunántúli magyar cigány nyelvjárást tárgyalja. Betűrendes szótár, de sajátos ötlettel a szavak ragozott alakját is felveszi, pl.: *ablak: bloko, ablaknak: blokoszke, ablakom: mro bloko* stb. Beszélgetésmintákat is ad. Érdekes az a megjegyzése, hogy a letelepült (magyar) cigányok ellenszenveznek a vándor (oláh) cigányokkal, ennek ellenére az érkező oláh cigány karavánokat felkeresik, és nyelvükből egyes szavakat átvesznek. Hasonló jelenségek ma is megfigyelhetők (pl. dalok átvétele).

Az egykori Felvidék (ma: Szlovákia) területén élő cigányok nyelvééről két leírás jelent meg a múlt században. ANTOINE KALINA: *La langue des Tziganes slovaques* („A szlovák cigányok nyelve”, 1882; B 36) részletes, tudományos értékű ismertetés. Függetlenül 38 rövid dalszöveget közöl. A könyvben a cigány szavak etimológiája nem áll a kor színvonalán (pl. a szerb *dug* szóból kölcsönzött *dugo* „hosszú” szót a szanszkrit *dṛgha*, latin *longus* stb. szóhoz kapcsolja). Kalina vázlatát felülmúlja alaposágban és módszerességben RUDOLF von SOWA: *Die Mundart der slovakischen Zigeuner* („A szlovák cigányok nyelvjárása”, 1887; B 47) c. munkája. Mintaszerűen összeállított nyelvtan, szótár, és gondosan lejegyzett cigány nyelvű népmesék.

A szótárak közül kiemelkedően leggazdagabb és legönállóbb anyagot egy cigány ember munkája tartalmaz. SZTOJKA FERENC (aki pártfogójának, József főhercegnek jóvoltából a „Nagyidai” nemesi előnevet kapta) ilyen címen adta ki munkáját: *Ó császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé aláva. Iskola- és utazási használatra* (1886; B 52). A címben a „gyök” szót „tösgyökeres”, „igazi” értelemben használja. Minden más forrást mellőzve, pusztán cigány anyanyelvi ismeretére támaszkodik, így szótára valóban „igazi” anyagot közöl. A mű a maga nemében egyedülálló, és páratlanul értékes. Csak magyar–cigány része van. Mint verses előszavában elmondja, 13 740 magyar szó cigány fordítását adja (oláh cigány nyelvjárásban). Természetesen a szavak túlnyomó többsége vagy magyar kölcsönszó, pl. *agarászik = agarászi*, vagy maga-alkotta, nemlétező cigány képzés, pl. *abbanhagyás = othemikipe* (*othe* „ott”, *mikel* „hagy”, *-pe* „-ás, -és”; mintha pl. németül „Darinlassung” szót gyártanánk, „Auhören” értelemben). Gyakoriatk a félreértések, pl. *por* (homok) = *praho, pórnó = prahicko zsúvlyi* („homokasszony!”). Magas a román kölcsönszavak száma; ezek egy része azóta kihalt (pl. *dagaszi = furmuntó*), a román *frământa* szóból; ma *gyúrj* magyar kölcsönszót használnak. Felsorolja a magyarországi cigány törzseket (csak részben azonosíthatók a mai viszonyokkal). Imádságok és magyar költemények cigány fordítása, valamint a szerző magyar és cigány nyelvű versezetei színezik a szótárt. Az értékes nyersanyag kritikátlan felhasználásából néhány mulatságos eset adódott az utóbbi években.¹⁴

Az erdélyi magyar cigányok nyelvét WLISLOCKI HENRIK dolgozta fel (1884; B 60). Ezzel a munkával kapcsolatban ugyanaz a probléma, ami a szerző egész életművével: alig lehet megállapítani, mi az, ami hiteles, s mi az, amit Wlislocki tett hozzá pontatlan megfigyelések alapján. Nyelvtani része egészében véve valószínű látszik, és gazdag szójegyzékében is a szavak többsége valóban így hangzik, de ez utóbbi részben számos esetben kézzelfogható pongyolással és sajtóhibákkal állunk szemben, sőt számos szó rejtélyes: sehol másutt nem ismeretes, csak Wlislockinál. A szójegyzéket amiatt is kifogás érte, hogy egyéb nyelvjárásokból származó szavakat is tartalmaz, többnyire külön megjelölés nélkül. Többek között llnatko fentebb említett, kelet-szlovákiai cigány nyelvjárásra támaszkodó szójegyzékéből származó, szlovák eredetű kölcsönszavak tanuskodnak Wlislocki tulzott bőkezűségéről a forrásanyag felhasználásában. Ugyanakkor tény, hogy a Wlislocki által leírt erdélyi cigány nyelvjárás valóban létezik; a legutóbbi években sikerült nagy mennyiségű szöveget gyűjteni belőle, amelyek alapvonalakban igazolják Wlislocki leírását (a nyelvjárásról más feldolgozás nem készült).

József főherceg

A múlt századi magyarországi cigány nyelvi leírások nagyszabású összefoglalása, és általában a magyar cigánisztika alapműve JÓZSEF főherceg könyve: *Cigány nyelvtan. Románó csibákero sziktaribe* (1888;

B 35). A többi nyelvtantól eltérőleg, nem egy adott cigány nyelvjárást vesz alapul, hanem valamennyi, akkor ismert európai cigány nyelvet egybeveti. Ilyen jellegű munka azóta sem látott napvilágot.¹⁵ A főherceg jól beszélt számos cigány tájszólást, és munkáját saját nyelvi gyűjtései, valamint a szakirodalom által tanulmányozása alapján állította össze. Részletes ragozási táblázatokban veti össze a nyelvjárási alakokat. Nyelvészeti szempontból esetleg nem minden tekintetben korszerűek leírásai módszerei, és az adatokban pontatlanságok előfordulnak, de mint nagyarányú anyag-összesítés, elismerést érdemel a munka. Csupán összehasonlító szótára (175–218. l.) nem használható.¹⁶

A könyv nyelvtani részénél értékesebb, pontosság és szakértelem szempontjából kifogástalan, igen gazdag tartalmú a második részt képező (219–377. l.) *Irodalmi kalauz*, azaz annotált bibliográfia, Ponori THEWREWK EMIL filológusi alapossgal készült műve. Tárgyi csoportosításban (mintegy 24 fejezetben) ismerteti a cigány néprajz, történelem, nyelv, zene stb. területére vonatkozó irodalmat. Hasonló alapos és használható szakirodalmi áttekintés sem bel-, sem külföldön nem készült.

József főherceg tanulságos cigány nyelvjárási anyagot tett közzé *Erederi cigánylevelek* címen: cigány pártfogoltjainak – többek között Sztójának – hozzá írt cigány nyelvű leveleit, főként segélykéréseket és névnapi jókívánságokat (ez utóbbiakért szintén anyagi köszönetet járt a főhercegtől). Az 51 levelet a nyelvjáráások megjelölésével közli: „magyar fölvidéki tájszólás” (azonos a mai nógrádi cigány nyelvjárással), „magyar dunántúli tájszólás”, és néhány más.¹⁷

József főherceget e munkáitól függetlenül is kiemelkedő hely illelt meg a hazai és külföldi cigány kutatások történetében. Páratlan buzgalmat fejtett ki a cigány kutatások szervezése és a cigányság társadalmi felemelkedése érdekében, beleértve mindkét vonalon a bőkezű anyagi támogatást. Költségen jelent meg egyebek között Gyórfy és Sztójka említett szótára, az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* c. folyóirat, valamint a Pallas lexikon „Czigányok” címszavának melléklete, amelyben két szorgos munkatársával, Wlislóckival és Herrmann Antallal összefoglalta a hazai ciganisztika eredményeit. Aicsúti birtokán megkísérelte a cigányok letelepítését és munkába állítását; nem az ő hibája, hogy kísérlete csúfos kudarcot szenvedett, mert a letelepített egyének képteleneknek bizonyultak hagyományos életmódjuk megváltoztatására.¹⁸

Sztójka szótárán kívül még egy magyar–cigány szójegyzék került ki cigány ember kezéből (kéziratban maradt). Egy HORVÁTH RUDOLF nevű fegyenc állította össze a sopronkőhídi börtönben 1911-ben, a cigányok szokásait ismertető leírása függelékeként (ld. lentebb). Mintegy másfélezer szót tartalmaz, aminek kb. fele magyar szó. Sztójkával ellentétben, nem alkot nemlétező cigány szavakat. Valamennyi szó ma is él a lovári nyelvjárársban. (B 12.)

Kéziratban maradt SZTANYKOVCSZKY TIBOR cigány–magyar szójegyzéke, amelyet a két háború közötti időszakban állított össze. Oláh cigány nyelvjárás; megbízható anyag. A magyar kölcsönszavakat mellőzi, viszont néhány mesterkélt szóképzés akad benne (pl. *basavel* „hangszerén játszik, zenél” szóból *basadi* „játék” főnév, ami nincs meg a cigány nyelvben, legalábbis ilyen jelentésben).¹⁹

Nyelvtanok és szótárak összeállításán túlmenőleg, cigány nyelvészeti tanulmányokról alig beszélhetünk Magyarországon a múlt században. Mindössze a kölcsönszavakról jelent meg néhány rövid cikk. MARKOVICS SÁNDOR a magyarba átkerült cigány szavakkal foglalkozik, mint *csvi* (cigány *acs* „áll meg”), *usdi* (cigány *usti* „kelj fel”; B 38). WLISLOCKI a magyarból átvett cigány szavakról tett néhány tanulságos elvi megállapítást. A vándor cigány – írja – „megélhet magafajta embereivel való közlekedésben kevés – tán csak néhány százra menő – szóval, míg a Gletcsőre (=települt cigány) előtt, majdnem minden nap más nemzetbeli emberekkel való érintkezésénél, új meg új fogalmak támadnak, melyek kifejezésére anyanyelvében szót nem talál. Mi tevő legyen tehát? Könnyen segít a baján. Az idegen nemzet szavát, mely épp a kérdéses fogalmat kifejezi, átkölcsönzi, ellátván azt cigány raggal. ... Nem csoda tehát, ha pl. az orosz cigány nagy nehezen érti a magyar cigányt!” (B 59).

Kevésbé látszik hitelesnek Wlislóckinak „Czigányból átvett erdélyi százsz szavak” c. cikke (B 59a). Cigány nyelvű hiteles szövegek léteznek terén Magyarországon és világviszonylatban is elsőbbség illeti meg FIALOWSKI LAJOS budapesti tanárt, aki öt hosszabb mesét jegyzett fel (magyar cigány tájszólásban) Sipos János adatközlőtől a bécsi kaszárnyában (kiadva 1869-ben; B 110).

Elemző

A nyelv mellett a cigányság sajátos életmódja volt az, amire a kutatás legkorábban felfigyelt. E téren szintén a magyar szakembereket illeti az elsőbbség. Először magyarországi megfigyelők adatai alapján közzölt igen részletes, néprajzi értékű, átfogó leírást a cigányokról egy bécsi lap: *Allernädigst-privilegirte*

Anzeigen, aus sämtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft („Legkegyelmesebben engedélyezett értesítő az összes császári és királyi örökös tartományokból, egy társaság kiadásában”).²⁰ A Bécsben, német nyelven 1771–1776 között megjelenő *Anzeigen* nem német, hanem magyar folyóirat volt: első, önálló formában megjelenő folyóiratunk, hazai szerkesztők tollából és elsősorban hazai olvasók részére. A folyóirat V. és VI. évfolyamában (1775–1776) a névtelen, H betűvel jelzett cikkíró folytatásokban ismerteteti a cigány életet. Álláspontja a felvilágosodás korának szellemét tükrözi. Szorosan kapcsolódik Mária Terézia cigánypolitikájához, aki 1761-től több rendelkezést szorgalmazta a cigányok munkába állítását és nevelését. A cigány „szabad élet”-et idealizáló – főként a 19. században általánossá váló – romantikus irodalmi beállítással éles ellentétben, tárgyilagosan megállapítja a hagyományos cigány gazdálkodás és viseledés tarthatatlanságát. Felemelésüket a társadalom kötelességének minősíti, és bízik ennek lehetőségében. A cigány ugyanúgy ember – írja –, mint bárki más, a természet jó tulajdonságokkal ruházta fel, és neveléssel megjavítható. A cigányt, mint embert, becsüli: a cigány életforma maradi, társadalomellenes vonásait keményen elítéli.

„Az e német folyóiratban megjelent, magyar tudóstól eredő néprajz a magyar cigányokra nézve alapvető munka, melynek lelkiismeretesen gyűjtött adatai még most is kézről-kézre járnak” – írja róla Ponori Thewrewk Emil (B 13, 229. l.). A hagyományos cigány életéről máig sem született sikerültebb jellemzés, mint ez a két évszázada készült, legelső ismertetés.

Bevezetőben találozom mutat rá, hogy nem lehet a cigányságról általánosságban beszélni. Tény, hogy nagyszámú közös vonás van a különböző országokban élő cigányok között, de számos vonatkozásban mindenkor környezetükhöz alkalmazkodnak, ezért különböző csoportjaik erősen különböznek egymástól. Pl. az erdélyi cigányok kezük munkájából tartják fenn magukat, a magyarországiak naplopásból. A cigányok fegyveltségét, elfogadhatatlan magatartását neveletésükre vezeti vissza, mert az ember egyéniségét a nevelés alakítja ki, s a cigány gyermekek nem részesülnek megfelelő szülői nevelésben. Az anya lepedőben hátán hordja csecsemőjét,²¹ majd alighogy megtanul járni, koldulásra és lopásra szoktatja. A gyermekek tíz éves korukig meztelenek. 13–14 éves korukban nőülnek. Csak nagyon kevesen akadnak, akik később a hagyományos cigány életformával szakítani tudnak. Táplálékuk – ha hozzájutnak – főleg hús, gyakran dőghús; ha hús nincs, főtt tészta élnek. Kenyeret sohasem sütnék, csupán kéregetéssel szerzik. Parázsban sütnék egyfajta pogácsát. Szervenélyes dohányosok és bagorágók. A vándor cigányok sátorban laknak, de télire domboldalba barlangot vájnak, bejáratát deszkából eskábálják össze. A barlangban addig ülnek a tűz körül tétlenül, amíg az éhség ki nem csalja őket. A települt cigányok valamivel rendezettebb körülmények között laknak. Azonban az esetek többségében ők is megelégednek a rajtuk lévő ruhával, és néhány nélkülözhetetlen használati tárggyal: háztartási felszerelésüket némi ágynemű, egy agyagfazék, vizeskorsó, vas lábas, egy (!) kanál, kés, legjobb esetben még egy tál alkotja. Mindig van náluk zsák a begyűjtendő holmi kedvéért. Szék és ágy nincs a házban, földön alszanak és étkeznek. A gyermekek nem sajátíthatják el a normális háztartási tevékenységet, mert nem látnak rá példát a családban. Ruházatauk nyomorúságos, de ugyanakkor keresik a feltűnőt: kedvelik az élénk színeket (zöldet és pirosat), és rongyaik mellé meglepően sok arany-ézüst ékszert viselnek. Váltó fehérneműjük nincs. Az asszonyok nem fonnak és nem varrnak: a ruhadarabokat kéregetéssel vagy egyéb úton szerzik be. Nem zavarja őket, hogy a viseltes ruha mérete nem reájuk szabott. Csizmát és kalapot csupán státuszszimbólumként viselnek. Foglalkozásaik közül megemlíti a kovács- és lakatosmesterséget. Szerszámaik: fújtató, üllő, csípőfogó, 1 vagy 2 kalapács. Mindig földön ülve vagy guggolva dolgoznak, gyorsan és ügyesen. Kéz ügyeségük azonban hiábavaló, mert minden munkában hiányzik náluk a kintárs és szorgalom. Erdélyben az üstfoltosok különböző használati tárgyakat is készítenek, Magyarországon ez nem szokásuk. Másik fő foglalkozásuk a lókupecség: beteg lovakat adnak el egészségesként. Ritka kivétel a mesterséget folytató cigány: rostakészítő, csizmadia, faesztérgályos. Erdélyben aranymosók. A múltban hóhérok is voltak. Az asszonyok ócska ruhával is kereskednek, főleg pedig jövendőit mondanak és kuruzsolnak. Kuruzslásuk pusztá család, szögezi le a beszámoló (nem „népies gyógyítás”, mint későbbi kutatók vélik). Fő jövedelmi forrásuk a lopás (besurranó tolvajlás), ami szintén az asszonyok dolga. A büntetés megfosztotta voltát nem érzékelik. Tévedés az, hogy egymást nem csapják be. Testalkatuk kapcsán cefolja azt a hiedelmet, hogy ruták: arányos termetűek, és éppúgy sokféle arc fordul elő náluk, mint minden más népnél. Erkölcsei téren igény szintjük alacsony: becsülvány ismeretlen náluk. Ugyanakkor gyermekesen hiúk, és feltűnési viselkedésben szenvednek. Fecsegők, lármások, veszekedők. Nagy nyilvánosság előtt esnek egymásnak, botokkal nagyokat ütve – a levegőbe, és port szórva egymásra, de kárt nem téve egymásnak, asszonyok és gyermekek bőmbőlése közepette. Ha törvény elé kerülnek, velük megy az egész csapat, és szörnyű jajveszékést csapnak. Gyermekeiket majomszeretettel szeretik, de az indulatba jövő anya kegyetlenül elveri őket. Mindez azonban nem természetükből folyik (mai szóval élve: nem genetikailag adott), hanem neve-

lésükből és hagyományaikból fakad, így tehát megváltoztatható, mint példák mutatják; bár tény – valja be –, hogy e példák száma rendkívül csekély, sőt a cikksorozat befejezése után egy magyarországi hölgy levelét közli, aki beszámoló letelepítési kísérlete csődjéről: dolgozni nem voltak hajlandók, a gyermekek zadista állatkinzónakn bizonyultak, és azt a tapasztalatot szűrte le a hölgy, hogy a szerzett tulajdonságok öröklődnek („Es zeigte sich aber, dass die Gewohnheit bey ihnen zur Natur geworden“). – A zenében mindenkori közönségi lézéséhez igazodnak: falun a parasztok hagyományos dalok adják elő, uraságoknál úri zenét. Ami irodalom, tudomány, műveltség kérdését illeti, ezzel nyilván sohasem rendelkezték, mert mindez nem tűnhetett volna el nyomtalanul. Ugyanezt feltételezi életmódjukról: ahogy első európai megjelenésüktől fogva mindig és mindenütt ingyenelők voltak, ugyanezt lehetett őseik hazájában is a helyzet. Mivel azt tapasztalják, hogy fáradtságos munka és tanulás nélkül is meg tudnak élni, nincs szemükben értéke a tudománynak és becsületnek. Tisztesség, hűség fogalmát sem ismerik, ezért katonának sem válnak be. Utal arra, hogy régebben kémkedéssel és gyújtogatással vádolták őket, de józan kritikával megjegyzi, hogy ez kétes, mert kivallatással csikarták ki belőlük. Vallásuk nincs („a dög nem támad fel” – idéz egy cigány mondst), csupán színleg veszik fel a mindenkori környezet vallását. Halálesetnél hangos sírás-rívás folyik, utána különösebb népi szokások nélkül történik a temetés (ismét reális megfigyelés későbbi színes leírásokkal szemben!). Nyelvük és eredetük kapcsán részletesen ismerteti Wáli megfigyelését, amelyről csupán ebből a forrásból tudunk. Ugy látszik – írja –, bánatukat dalban panaszozzák el, és lehetséges, hogy dalaik költői értéket képviselnek, de nyelvüket nem értjük (1776-ban még nem voltak nyelvi leírások!). Azt a hiedelmet, hogy valaha hercegeik, királyaik vezették csapataikat, alaptalan kitalálásnak minősíti, de lehetségesnek tartja, hogy régebben valamiféle főnökeik voltak, akiknek választását a „Tzigányokról való história” c. verszet alapján leírja. Ma már – írja – nincs lényeges szerepük a cigányok maug-választotta vajdáinak.²²

Az „Anzeigen” hasábjain közölt leírásokra támaszkodik az első önálló könyv, amely tudományos alappsággal dolgozza fel a cigányságra vonatkozó egykorú ismereteket: H. M. G. GRELLMANN: *Die Zigeuner* c. munkája (1783; B 9, 10). Az „Anzeigen” adatain kívül figyelembe vesz valamennyi, addig megjelölt, hitel érdemlő közleményt, és mindenekelőtt a magyarországi és erdélyi cigányokra vonatkozó közvetlen értesítéseket. Elsősorban Cornides pesti professzortól kapott sok adatot.

A könyv mindmáig a ciganisztika alapműve. Fő erőssége a cigányok életmódjának szépítés nélküli, részletes leírása, a civilizált társadalom szemszögéből nézve, távol a rousseau-i „jó vadember” prae-romanikus idealizációjától. E jellegzetes felvilágosodás-kori szemlélet következtében álláspontja egyoldalúan elmarasztaló a cigányokkal szemben (bár sohasem embertelen). Keményen pálcát tör a munka nélküli megélhetésre alapozott, hagyományos cigány életmód fölött. A legkülönösebb az – írja –, hogy sem éghajlat, sem környezet nem tudja módosítani e különös nép viselkedését. Beilleszkedési képtelenségük okát egyrészt szívszán őrzött keleti gondolkodásmódjukra és meggyökeresedett hajlamaikra vezeti vissza, másrészt azonban környezetük közömbösségére: felemelésükkel senki sem törődött, „még az ember méltóságát sem mindig becsülték e szerezetlenekben”. Eppen ezért említi legnagyobb elismeréssel Mária Terézia és II. József beilleszkedésüket célzó rendelkezéseit.

Mellőzve azokat a megállapításait, amelyek – itt bővebben dokumentálva – megegyeznek az „Anzeigen” fentebb részletezett ismertetésével, néhány további megjegyzését és szellemes társadalom-bölcséleti megfogalmazását emeljük ki.

A cigányok számát a szűkebb értelemben vett Magyarországon 50 000-re, Erdélyben 35–36 000-re, a Bánátban 5 500-ra becsüli. Részletesen ismerteti – és elveti – a hírhedt honti emberéves vádját, azzal a megjegyzéssel, hogy még ha igaz volna, akkor sem volna általánosítható a cigányokra. Ruházkodásukkal és táplálkozásukkal kapcsolatban azt hiányolja, hogy nem hajlandók tudomásul venni, hogy „a táplálék és ruházat megszerzésének eszköze a munka és fáradozás”. Inkább éheznek, mintsem nehéz testi munkával keressek kenyeret. Akár putrikban laknak, akár szátrakkal vándorolnak, mindig város vagy falu közelében szeretnek tartózkodni, mert a nemicigány környezetből élnek. Bármilyen foglalkozást űznek (kovácsmesterség, tekrővájás stb.), ezt sohasem rendszeres jelleggel, csupán alkalm szerzeten végzik. Zenével főleg Magyarországon és Törökországban (= a Balkánon) foglalkoznak. Hangszerük a cimbalom, amelyet művészi en kezelnek; ritkábban a hegedű. Gyermekeiket végtelenül szeretik, de nem tanítják és nem fenytik. Az asszonyok „csekély, úgyszólván semmi gondot nem fordítanak gyermekeik nevelésére”. A gyermek, ha felnő, azt folytatja, amit szüleitől látott, ezért nem civilizálódik e nép, és hiába büntetik, a büntetés nem hat rá. „Amíg nevelésükön nem változtatunk, nem remélhetjük, hogy megszűnik náluk a tolvajlás és erkölcsi torzulás.” Gondolkozásuk gyermeki: az érzelem, nem az ész irányítja cselekedeteiket. Egyetlen művészeti ág, amelyet művelnek, a zene. Verseket is rögtönöznek, de a szerzőnek csupán nemicigány nyelvű verseikről vannak adatai, s ezekről áll alapítja meg, hogy durvák, trágarak, művésztlenek, s egyetlen esztétikai követelmény bennük az, hogy rimeljenek.

A könyv második része a cigányok eredetével foglalkozik, s Wálira hivatkozva, kimondja, hogy egyetlen bizonyítékunk a cigány nyelv, amely indiai eredetű. Nyelvtani táblázatokat és szójegyzéket közöl (mindkettő pontos), és összeveti a hindosztánival. A cigány kovácstechnikát is összehasonlítja az indiai eljárással, a cigány táncosnők mozdulatait az indiai bajadérokéval. Történelmi fejtegetéseit találó társadalomtörténeti megállapítással zárja: „A cigányok a legalsóbb indiai osztályból, a páriáktól származnak.” Életmódjukat, vándorlásukat, vallástalanságukat az indiai kasztrendszeren belüli hasonló csoportok sajátosságaival veti össze.²³

Grellmann számára az alapvető kérdés az, hogy a társadalom egésze szempontjából hogyan hasznosíthatók a cigányok. Jelenlegi állapotukban – fejtegeti – parazita életmódjuk miatt hasznavehetetlenek, és bűncselekményeik miatt károsak. Régebbi korokban az országból való száműzés volt az államra nézve veszélyes elemekkel szembeni gyakorlat, így érhetően a cigányokra is ezt alkalmazták, Magyarország és Erdély kivételével, ahol nem hozták kitiltó rendelkezéseket. A kitiltás azonban hatástalan maradt. A régi száműzetések „unphilosophisch” időszaka helyett a „neuere Aufklärung” feladata tanítással és jóra való szoktatással megnevelni őket. Az államraison megkívánja, hogy minden ott élő népcsoport hasznos tevékenységet folytasson a közösség számára. Lehetséges, hogy az első nemzedéken még nem fog a nevelés, de a második vagy harmadik nemzedéknél már meg fog térülni a kitartó fáradozás.

Részleteiben még nincs tisztáza a kérdés, hogy milyen körülmények váltották ki a felvilágosult abszolútizmus (Mária Terézia és II. József) meglepő eréllyel foganatosított (bár eredménytelenül maradó) cigányügyi rendelkezéseit a cigányság letelepítésére, munkába állítására és nevelésére vonatkozólag. Az mindenesetre világos, hogy a kutatások megindulása e rendelkezésekhez kapcsolódik. Egyidejűleg a népszerűsítő irodalomban is jelentek meg írások a cigányságról. A ponyván már a század derekán találkoznak a cigánnyal mint humoros szereplővel (B 169), és a ponyvai jellegű szövegekbe nem ritkán néprajzi értékű adalékok is vegyülnek (*Tzigányokról való história* c. verszet, 1749 körül). Ismeretterjesztő leírást közöl a cigányokról az 1768. évi győri *Házi és úti ó és új kalendárium*. Azonban a kezdeti fellendülés után évszázados visszaesés mutatkozik a cigányság szociológiai és néprajzi vizsgálatában. Elszórtan jelenik meg néhány rövid folyóiratcikk, amelyek vagy másodkézből – külföldi közlések nyomán – mondanak általánosságokat a cigányokról, vagy pusztán elvi fejtegetésbe bocsátkoznak a cigánykérdésről. A politikai életben II. József halála után a cigánykérdés lekerült a napirendről.

Gr. FAY ISTVAN a „Századunk” 1842. évfolyamában fűz megjegyzéseket a cigánykérdéshez (B 260). Összehasonlítja – mint sokan mások – a cigányság helyzetét a zsidósággal, akik szintén szétszóródva élnek a világon, és lenézésnek vannak kitéve, „mindamelllett a zsidók pártoltatnak, a liberális lapok egymásra halmozzák a szép stylussal felcizfrázott emberi és emberiségi argumentumokat, bajnok viták történnék a zsidóság honosítása mellett, és a szegény cigányok, kik soha senkinek sem vétettek, és szinte csak emberek, azok iránt kevés vagy éppen semmi figyelem nincsen, pedig ha számukat vesszük, Magyar- és Erdélyben bizonyosan több lakik 230.000-nél.” Leírja, hogy nyáron pénzkereső munkát ajánlott nekik, sőt földet, de „a dologtól irtózáruk oly nagy, hogy készebbek voltak elszökni, mint sorsokon segíteni”. Világosan látja, hogy II. József egészséges intézkedéseit a helyi szervek is szabotálták, pedig a kérdést nem lehet megoldani, „hacsak a kormány az országgal kezét nem fogván”, nem szoktatja „munkásságra, rendre és polgári szellemre” a cigányokat.

BALLAGI ALADÁR a cigányok vallása kapcsán az egész cigány szellemi életéről mond kemény ítéletet (1877; B 144): „Saját kutatásaink nyomán vegyük csak szemügyre a cigányok múltját: abból megtanulhatjuk, hogy közöttük még a hit torzképe, a babona sem tudott gyökeret verni.” „Vallásuk soha sem volt. Se hitvallásuk, se vallásos szertartásuk.” Mindentűt felveszik az ország vallását, de nem veszik komolyan. Nem imádkoznak, templomba áhítatos szívvel nem járnak. Ballagi a kezdődő cionizmus szellemében foglalkozik a vallással a népek életében. A zsidók – írja – a hazátalanságban is megőrizték hitüket, vallásukat, s ma fél Európában irányító szerepet játszanak. A cigányságnak se hite, se hazája, ezért „nyomorulttá aljasult”.

Pontosan száz évvel Grellmann könyvének megjelenése után látott napvilágot A. H. SCHWICKER budapesti gimnáziumi tanár műve: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen* (A magyarországi és erdélyi cigányok), 1883; B 16). A könyv az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek néprajzát és kultúrtörténetét ismertető sorozatban jelent meg, amelyben a magyarországi németekről szóló kötetet is Schwicker írta. A szakirodalom alapos ismerete mellett a cigányokkal közvetlen kapcsolatban álló ismerőseitől szerzett kimerítő értesüléseket, s láthatólag személyes tapasztalatokkal is rendelkezett. Leírásai messzemenőleg megegyeznek az „Anzeigen”-ben és Grellmann könyvében rajzolt képpel, amiből kitűnik, hogy a cigány-ság élet- és gondolkodásmódja alig változott egy évszázad alatt.

A könyv részletesen ismerteti Mária Terézia és II. József rendeleteit. Világosan látja eredménytelenségüket, aminek okát három fő tényezőben jelöli meg: 1. A gyermekek szüleitől való elvétele és a cigányok egymás közötti házasságának megtiltása képtelenség. 2. A cigányok nem hajlamosak rendszeres munkára. 3. A megyék nem hajtották végre a rendelkezéseket. Amelyik megye szigorúan hozzálátott a rendeletek végrehajtásához, abból a cigányok átmenekültek a szomszéd megyébe (ez abból látható, hogy az egymás melletti megyék cigány lélekszámának hirtelen emelkedése-esése kiegészíti egymást). A jelentések adatai egyébként nagyrészt irreálisak; pl. a „kémzűvesség” rovatról világos, hogy egyszerűség kedvéért a koldulásból és lopásból éltek is ide vonták a megyei jelentések.

A lélekszámra vonatkozó adatokból kiténik, hogy Schwicker a nyelvükben elmagyarosodott cigányokat már nem számítja ide. 1809-ben Schwartner szerint Magyarországon (Erdély nélkül) kb. 40 000, az 1851-i népszámlálás szerint Magyarországon 30 304, Erdélyben 52 665, 1867-ben Fényes szerint a két országrészben együtt 95 500, 1880-i népszámlálás szerint 97 203 cigány élt. (Összehasonlítható vele az 1873-i megbízható összeírás, amely szerint összes számuk 214 714 volt, akik közül 99 098 fő tudott cigányul.)

Külső megjelenésüket és életmódjukat (lakás, ruházat, megélhetés) Grellmannhoz hasonlóan ismerteti. Étkészükben „dözsölés és nélkülözés váltja egymást”. Foglalkozásuk: zenész, kovács, aranyos, farmunkás (teknővájó), ritkán kefekötő, vályogvető, kőműves, kőtelverő, legritkábban napszámos vagy mezőgazdasági dolgozó. Az egyes cigány csoportok között különbség van munkaszeretetben. A felvidéki települt cigány sokféle munkát vállal, az erdélyi aranyos – ha ügyelet alatt van –, fűrész és ügyesebb, mint a románok, azonban általában csak annyit dolgoznak, amennyi a pillanatnyi szükségletek kielégítéséhez kell.

Szellemi és erkölcsi életük megítélésakor óv attól, hogy saját kategóriáink érvényesítését keressük náruk. A cigányok „más emberek erkölceit, társadalmi rendszerét, vallását nem fogják fel, közönyösek maradnak azokkal szemben”. Ez az alapvető vonás közös valamennyi ország cigányságánál, de az egyes konkrét jelenségekben mindenkor környezetük hatása mutatkozik meg. A cigány – írja – természetől fogva éleszemű, ügyes, de túlértékeli magát, embertársait lenézi. Kötöttség, rendszeresség a legfőbb elcsúszása. Szolgáiban hálálkodik, de a hála érzését nem ismeri. A cigány házastársi hűség néprajzi szakirodalomban meggyökeresedett közhelyével szemben Schwicker úgy látja, hogy a nemek kapcsolata igen laza, szabados. Vallásukról tartózkodóan úgy nyilatkozik, hogy nehéz a valóságot megállapítani. Tartózkodásának okára fény derül egy idevágó cigány nyelvű idézetéből: *o baro dewel an o potoppen* „a nagy isten az égben”. E szavak a német cigány nyelvből valók, tehát Schwicker nyilvánvalóan azért nem foglalt állást, mert e kérdésben nem rendelkezett első kézből való magyarországi adatokkal (e mozzanat megerősíti szavahihetőségét). Imádkozni nem szoktak. A halottaktól igen félnak. A különböző népekhez való viszonyuk eltér; a románokhoz állnak legközelebb. „A román szívesen érintkezik velük; a magyar szereti a cigányzenét, de lenézi vagy gúnyolja a cigányt; a német távol tartja magát tőlük.”

Ismerteti a cigányzenét, majd cigány nyelvű népdalszövegeket idéz. Az anyához való gyöngéd, mély ragaszkodás gyakori, szépen kifejezett vonás e dalokban. Az apával szemben csak félelmet ismer.²⁴ Népköltészetük egyszerűségében is sok természetes szépséget rejt. Táncaik és dallamaik sodró erejűek. A települt cigányok fokozatosan elveszítik önálló kulturális értékeiket.

Befejezésül meleg szavakkal szól arról, hogy az emberhez méltatlan életkörülmények és gyermekes felfogás mellett mély lelki értékek vannak e népben. „A cigányok szellemi, erkölcsi és szociális bárdolatlansága és elállatiasodása legnagyobbbrást annak az elhanyagoltságnak és magárahagyatottságnak a következménye, amelyben ez a nép (bár tény, hogy főként saját akaratából) régebben élt és nagyrészt még ma is él.” Adja a jövő – zárja könyvét –, hogy a cigány is egyenrangú emberként legyen honra e hazában!

A Liszt-vita

A magyar szellemi élet egyik legnagyobb viharát kavarta fel a múlt század derekán LISZT FERENC könyve a cigány zenéről. *Liszt Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* címen lírai stílusú, rapszodikus elmefuttatást jelentetett meg Párizsban 1859-ben. A könyv 1861-ben Pesten magyar fordításban is megjelent, *A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon* címmel (B 195, 196). Liszt a romantika szellemében hosszasan eseteli e nép szabadságvágyát, természetes ösztöneit, igénytelenségét, sorsüldözöttségét és egyéb romantikus vonásait. Részletesen – és némileg dagályosan – fejtegeti, mennyire ellentétei a szintén szétszórtva élő zsidóságnak. A könyvben röviden említett tesz a cigányok zenéjéről is. A könyv lírai stílus következtében némileg elmosódik az a körülmény, hogy csupán a magyarországi cigányok zenéjéről beszél. Cigány zenén nem a cigány népdalokat érti. Ezekről egyetlen mondatban kijelenti,

hogy „néhány rövid balladán s néhány szinte harezias éneken kívül, Magyarország cigányainál semmi jelt sem fedezők föl a dallamzenének” (169. l.). Kizárólag a cigánybandák hangszeres zenéjét (tehát a verbunkosokat és magyar nótákat) tárgyalja, amelyet szerinte Indiából hoztak magukkal a cigányok, s Magyarországon kedvező fogadtatásra találván, e nép kebelében kivirágzottak. E zenében a hangközők, ritmusok és cifrázatok (díszítések) ázsiaiak. Az említett hangközők stb. meghatározásával azonban adós marad a könyv. Pl. a cigány zene ritmusát így írja körül: „Azok mind jellemzők, tele tüzzel, simulekonysággal, lendülettel, hullámzással, lelkesedéssel és phantastikus szeszélyekkel; majd marók mint szerelmi kihívások, majd sóhajtozók mint panaszló bizalmasságok; viharosak mint egy telivér mén végtatása, vagy játsziak és nyugtalanok mint egy madár ugrándozásai a teljes napfényben” (stb., további 9 soron keresztül).

A hazai közvélemény egyöntetű felháborodással fogadta Liszt állítását. Mint Bartalus István utalt rá (B 189), Liszt legrosszabbkor írta könyvét: a Bach-korszakban, amikor igen érzékenyek voltak nemzeti létünkre, s felszisszentünk azon, „hogy a magyar nemzeti zenéje cigány szülemény”. Legalaposabb (és leghevesebb) bírálója, Brassai Sámuel rátapint a lényegre: Liszt a cigány zenészek virtuóz előadásmódját azonosította magával a zenével, s nem gondolt arra, hogy a zenében a lényeg a dallam, ami pedig teljesen magyar (B 191, 52–53. l.). Bartalus a szöveges dalok kapcsán boncolja Liszt felületességét, aki maga is elismeri, hogy „a dallamok magyar szövegre vannak alkalmazva, csak magyarok éneklék azokat”, de ebből azt a képtelen következtetést vonja le Liszt, „hogy a cigány teremtette a dallamot, s a nép (t. i. a magyarok) azután vereket csinált hozzá”. Bartalus hangsúlyozza, „hogy a népdal szülője a szó, s általában a szónak kell meghatározni a dallamot”. Észreveszi azt is, hogy a cigányzene sallangos „friss”-seiben tulajdonképpen a magyar népdal elemei tesznek oly nagy hatást. Hangszereiket is mindenütt környezetüktől veszik át a cigányok, nem Indiából hozták. Ujfalussy Lajos azt fejt ki, hogy a magyarok között „kedve a fekete-ruhás osztálytól le az utolsó parasztig majd mindenki zeneszerző is”, és a cigány muzsikussal csupán a magyar közönség által rendelt nótákat játssza; s azt is tudni kellene, hogy „a magyar nép konzervatoriuma a csárda, fonóka és kaláka”, ahol népdalaink születnek.²⁵

Liszt könyvének legfontosabb cáfolata P. Thewrewk Emiltől olvasható (B 13, 330–331. l.). A cigányok minden országban az illető nép zenéjét játsszák, ez alól Magyarország sem kivétel. A cigány zenész kizárólag „magyar nótát” játszik, cigányt soha. Ha Ázsiából hozták volna magukkal zenéjüket, más országok cigányainál is nyoma maradt volna, ez pedig nem áll fenn. A cigányzene ritmusa a magyar nyelv ritmusát követi, nem a cigányét (a magyar hangsúly székezdő, a cigány szóvégi). Azonban „ha zenénk eredetére nézve tévedett is Liszt; de azzal, hogy ő e nemzeti kincsünket páratlan művészetével s ragyogó tollal ország-világnak első tolmácsolta, halhatatlan érdemet szerzett magának”.²⁶

Hasonló értelemben nyilatkozik a cigányzenéről Bartók Béla. Leszögezi: „Nem cigányzene, hanem magyar zene: újabb magyar népies műzene, amit pénzért csak cigányok játszanak.” „... magyar üriembe-
rek zenéje”. Ugyanakkor a nyugatról importált szórakoztató zenével szembeállítva, megállapítja, hogy a cigányzene „sokkal értékesebb, mint az előbb felsorolt külföldi sópredékzene” (jazz, kuplák, operettslá-
gerek, sramli).²⁷

Wislocki Henrik

Az 1880-as években és a következő évtizedben Magyarország olyan helyet vívott ki magának a cigánisztikában, amelyhez hasonlóval azóta sem büszkélkedhetik egyetlen ország sem. Ez anyagilag és szervezésileg elsősorban József főherceg ügybuzgóságának érdeme volt, tudományos szempontból azonban mindenekelőtt Wislocki Henrik munkásságának köszönhető.

Az erdélyi WLISLOCKI HENRIK (1856–1907; német nyelvű munkáiban Heinrich von Wislocki alakban használta nevét) minden idők legnagyobb cigánykutatója volt. Éveket töltött vándor cigányok társaságában, közöttük élt, szokásaikat és gondolkodásukat a mindennapi élet tapasztalatai alapján ismerte, nyelvüket folyékonyan beszélte. Elsősorban az erdélyi és részben a délvideki cigányok életét tanulmányozta. Elsőként közölt nagy számban cigány népdal-szövegeket, népmese-fordításokat, közmondásokat, részben magyar és külföldi folyóiratok hasábjain, részben könyvekben. A cigány hitvilágról, babonás szertartásokról, egyedül nála olvashatunk részletes leírást. Általában mindazt, ami nem a külső szemlélő által is megfigyelhető anyagi körülményekre vonatkozik (mint pl. lakásvizonyok, használati tárgyak, ruházat, munka), hanem a szellemi kultúra nehezen megismerhető területére tartozik, senki sem írta le Wislockihoz hasonló részletességgel. Hozzá kell fűznünk, hogy hely és idő is előnyt biztosított Wislockinak más kutatókkal szemben. Erdélyben sokkal gazdagabb cigány népi kultúra virágzott, mint más területeken

(esetleg a Balkán kivételével, amelyet azonban alig ismerünk), és a múlt században feltehetőleg még sok olyan hagyomány élt, amelyek azóta mindenütt kivesztek (ismereteink szerint Erdélyben is). Legfontosabb összefoglaló munkáit alábbiakban részletesen ismertetjük.

A cigánysággal kapcsolatos ismeretek minden területére kiterjedő könyve: *Vom wandernden Zigeuner-volke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie*. (A vándor cigányságról. Képek az erdélyi cigány életből. Történelem, néprajz, nyelv és költészet'. B 19). Legérdekesebb a mű törzsanagát kitevő néprajzi fejezet (49–309. l.). Rámutat, hogy az iparosodás előrehaladtával minden népnél eltűnik a hagyományos népi kultúra, és előbb-utóbb ez a sors vár a cigányságra is. Kultúrájukban sok az idegen elem, de szokásviláguk számos indiai vonást őriz, pl. a kasztrendszer maradványait. A kasztrrendszer szellemére viszi vissza az erdélyi letelepült (*gletecsore*) és vándor (*kortorár*) cigányok kölcsönös ellenszenvét. A két csoport nyelve azonos, életmódjuk különbözik. A települteknél nincs törzsi vagy nemzetségi megoszlás; a vándor erdélyi cigányok négy törzsrre (*nyamipe*) oszlanak: *Leila, Kukuja, Asani, Csále*. A négy törzs nyelviileg alig érti egymást. Mindegyik törzs élén vajda áll, de egy-egy törzs gyakorlatilag nem képez szoros egységet. A vajda szerepe minimális: a házasságtörés kapcsán történő törzsi törvény-ülést vezeti. Rangja többnyire örökölődik. A törzson belül csoportokat (*málija*) különböztet meg, élükön *sajbidzso*-val, akit nem választanak, hanem a maguknak tekintélyt kivívó egyének töltik be ezt a szerepkört. A csoportokon belül vérokonsági alapon nemzetségek (*gakkija*) vannak. A gyermek az anya nemzetségét követi, és anyja nemzetségéből nem házasodhat, csak apjából vagy idegen nemzetségéből. A férj a feleség nemzetségébe kerül, és azzal vándorol tovább. A nemzetség tagjainak száma alacsony, általában nem haladja túl a harmincat (tehát inkább a nagycsalád fogalmával azonos). Másodszeri nőülés ugyanazon nemzetségéből tilos, kivéve a levírátust, ami meg van engedve. Az anya halála és az apa újranősülése esetén a gyermekek nem követik apjukat, hanem anyjuk nemzetségénél maradnak. Lopás csak más törzsebeli cigányokkal (és nemcigányokkal) szemben van megengedve.

A szülés és csecsemőápolás kapcsán nagyszámú ráolvasást és babonás praktikát ismertet. Az anya igen szereti gyermekét, az apa nem törődik vele. Nagyszámú gyermekmondókát és versiket idéz.²⁸ Sok gyermekjátékot ír le (fogócska, szembefogódsi, labdával a futókat megdobják, egyik tüzet rak a többi igyekszik eloltani stb.).

Az ünnepekhez bajt elhárító varázslatok kapcsolódnak. Mihály napkor szalmabábút égetnek el. Karácsonykor fűzfácskát és fenyőt szűrnak a földbe, vörös fonállal összekötözik („fák házassága”-nak nevezik), másnap elégetik, a hamuból minden családfő szór a bocsorába. Virágvasárnapokon a legutoljára megövegült asszony ruhájába öltöztetett szalmabábút ütlegetnek, utána elégetik. Nagyhéten varázsszereket készítenek (mogyoróvessző, bagolytojás, szárított gyík, amiket román parasztnak adnak el). Húsvét hétfőjén ünneplik a Szt. György napot („Zöld György” néven): egy kivágott fűzfát felszalagoznak, egy zöld ágakba öltöztött legény fűvet ad a törzsbeliel jóságának, és az öt jelképező bábút a folyóba dobják. Kalácsot osztogatnak a haragosok kibékülésének kötelezettségével. Dobozt készítenek. fűvet raknak bele, mindenki megérinti, majd egy folyó partján hátrahagyják; a betegséget hárítja el. Pünkösdkor is betegséget elleni bűbájoskodást végeznek, továbbá anyni tojást vágnak fatörzshöz, ahány halottjukra emlékeznek.

Jellemükről erősen negatív képet fest. Különösen a települtekről állítja, hogy szolgalelkűek, hiúk, könnyelműek, képtelenek józan vélemény alkotására, szemérmetlenül hazudnak. Csupán szerelmi életükről nyilatkozik meleg szavakkal. A házasságban már csak érzékiség köti a férfit feleségéhez, szeretetet nem tanúsít iránta. Neje félrelépése kevéssé zavarja. A veszekedés állandó kísérője a családi életnek. Közös étkezés a családban nincs. A család eltartói főleg az asszonyok, kuruzslással, tenyerjósással, kártyavetéssel; ezeket részletesen ismerteti. Foglalkozásaikról és munkaszeretetük hiányáról szólva, egyetértőleg idézi Schwickert, akit „a magyarországi népélet élesszemű megfigyelőjé”-nek nevez.

Vallásukról beszélve, találon mutat rá, hogy lényegében animizmus figyelhető meg náluk. Erősen hisznek a szellemekben (*nivasi, phuvus, kesalji, urme*). Ezek okozzák a betegségeket; elhárításukra szóló ráolvasásokat és mágiikus praktikákat idéz. Az istent állandóan emlegetik, de lényéről nincsenek elképzeléseik; leginkább a természeti jelenségekben (villám, nap) látják megnyilvánulását. Kozmogóniai elképzeléseik bemutatására eredetmondákat idéz. Hiedelmeket Indiára vezeti vissza (bár tévesen nem a néphitekre, hanem a hinduizmusra; emellett samanizmust említ).

A halottat sós vízzel lemosák, a keleti sátorlapot felemelve viszik ki, fejét egy cölöphöz fectetik a földre. Étel-italt tesznek mellé, de ezt maguk fogyasztják el két-három napig tartó halotti toron, mialatt siratóasszonyok halottsiratókat (*rovilje*, prózai szöveggel) énekelnek. Néhány igen szép sirató szövegét közli. Közvetlenül a temetés előtt verses keserveseket (*kajdave*; e szó másutt ismeretlen) énekelnek. A test elozlása után kerül a lélek a holtak országába, ahonnet (különösen János-napkor) visszatér és bajt okoz. A túlvilági igazságszolgáltatást nem ismerik.

Népköltészetüket ismertetve, számos szövegpéldát idéz (részben cigányul is). A dalok kapcsán felfigyel arra, hogy egy dallamra folyamatosan nagyszámú, egymástól független négy soros verset énekelnek. Véleménye szerint mondiák és mítoszai mindenütt azonosak, függetlenül környezetüktől (ezt a tételt a kutatás nem erősíti meg). Meséikben mítikus-misztikus alaphangulatot, ősi borzadályt lát (szintén nem általánosítható).

Leírja az erdélyi cigány nyelv nyelvtanát (amelyet fentebb említett könyvében önállóan tárgyal, B 60). A könyv bevezető fejezetében részletesen ismerteti a cigányság európai elterjedését, üldöztetéseiket, Mária Terézia rendeleteit.

Témájában érintkezik e könyv néprajzi részeivel, de részleteiben eltér tőle másik összefoglaló munkája: *Aus dem inneren Leben der Zigeuner* ('A cigányság belső életéről', B 174). E mű elsősorban a cigány mágikus hiedelmekkel és praktikákkal foglalkozik. Felsorolja a démonokat, családfájukkal és szerepkörükkel. Jöndulatúak az *urme-k* (jóstündérek) és *kesalji-k*, a többiek gonoszak. A *kesalji* királynőjét, *Ana-t*, a *loholicso-k* királya elrabolta, és kilenc betegség-démont nemzett vele. Szellemi lények a hegyek is. Léteznek szerencsés hegyek, továbbá holdhegyek, amelyeken a boszorkányok gyülekeznek. A legmagasabb hegyekben lakik a szélkirály, és itt van a holtak országa is.²⁹ Az állatok jelentéssel bírnak, pl. menyét: betegség, farkas: szerencse, a kutya kapar: halál (azonos a magyar néphittel). Az időjárás jelei azonosak a nemcigány hagyománnyal, pl. este sárga felhők: szél, károga megtérő varjak: hó. Tűz elleni védő varázs: kunyhó alapjába ássott csalán (vö.: „Csalánba nem üt a ménkü”, jelekkel ellátott téglák. Tűzet okoz a harkály és a kakuk. A vér sok varázslatra alkalmas, pl. meddőség ellen, terhesség alatt, tolvajoktól védeni a jószágot, lopási műveletek sikere érdekében, szerelmi varázslatként).

A kézművességről beszélve, megállapítja, hogy a dél- és közép-magyarországi teknővájó vagy kanalas cigányok (tehát az ún. beások) faragott botokat és lopótökből mintázott flaskókat készítenek; az észak-magyarországi cigányok és az erdélyi vándor cigányok körében nem találkozunk ilyen tárgyak készítésével. Művészi értékkel nem rendelkeznek ezek a tárgyak. A nők kenderből vagy kecskeszörből zsinórt fonnak, és árulják a parasztnak. Himezik kötényüket és ruhájukat zöld, piros és sárga színnel: sohasem használnak kék, fekete vagy barna színt.

Részletesen ismerteti az útjeleket. Minden törzsnek és egyes kiemelkedő egyéneknek megvan a maguk jele, amelyet a tulajdonképpeni útjelhez hozzáadnak. Leggyakoribb útjel a földbeszúrt gally, vagy faágra kötött rongy. Pl. egy ágra kötött rongy, rajta vörös fonállal öt öltés hosszában és három az ötödiken keresztben, azt jelenti, hogy a renjate törzs pünkösdi utáni ötödik hét szerdáján itt volt. Ház falára faszénnel rajzolnak; pl. kereszt: itt nincs lotható holmi; kettős kereszt: itt durvák a háziak.³⁰

Népköltészeti gyűjtéséből három antológiát adott ki német fordításban: *Haideblüen. Volkslieder der transilvanischen Zigeuner* ('Pusztai virágok. Erdélyi cigány népdalok', B 99), *Märchen und Sagen der transilvanischen Zigeuner* ('Erdélyi cigány mesék és mondák', B 141), *Volksdichtungen der siebenbürgischen und südingarischen Zigeuner. Gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt von Dr. Heinrich von Wislocki* ('Erdélyi és délmagyarországi cigány népköltészet. Gyűjtötte és kiadatlant eredeti szövegekből fordította dr. W. H.', B 100). A dalszövegeket verses fordításban közli, az eredeti forma megtartásával. Fordításai tartalmilag pontosak, amellyel lendületesek (talán túlságosan is azok). Dallamokat nem közöl. A kötetek anyaga nem fedi egymást. A legutóbbi, leggazdagabb gyűjtemény így tagolódik:

I. Dalok. 300 rövid dal, könnyed ritmusban (négyes-negyedfeles trocheusok), csilingelő rímekkel. Szerelmi dalok, bortalok, rövid zsánerképek mellett fő témájuk kesergés az élet nehézségein. A gördülékeny német fordítás fokozza (olykor kissé rokokóssá teszi) hangulatosságukat.

II. Gyermekmondókák. 30 rövid versike, a magyar „csiga-biga, gyere ki” mondóka stílusában.

III. Balladák és románok (gyakortaúlra inkább ez utóbbiak), 25 darab.

IV. Varázsigék és ráolvasások. 41 betegség elleni szöveg, ill. szerelmi varázs.

V. Találós kérdések (50). Pl.: „Éget, de nem gyújt meg; piros, de nincs lángja” (=paprika).

VI. Közmondások (100). Szellemükben a magyar közmondásokhoz hasonlóak, de nem azonosak. Pl.: „Amilyen a lyuk, olyan a folt.” „A férfi asszony nélkül olyan, mint a fejseje nyél nélkül.”

VII. Mesék és mondák (100). Nagyszámú kísértet-történet és egyéb tündérmesék, valamint állatmesék.

A cigány népmeséket Wislocki – legalábbis részben – Indiára viszi vissza. Benfey elméletéhez kapcsolódik, aki híres Pancsatantra-tanulmányában az európai népmese indiai eredetét igyekezett bizonyítani. (Ld. kül. B 138, 140, 100/VII.) Az újabb kutatás azonban erős fenntartással fogadja Benfey elgondolását, és ez fokozottan érvényes a cigány mesékre, amelyek még egyezések esetében sem közvetlenül Indiára, hanem a környező európai népek meséire mennek vissza. Maga Wislocki is nagyrészt pontos román stb. megfelelőeket idéz az indiai eredetűnek vélt cigány mesékhez, s a cigány mesék valójában ez utóbbiak átvételei. Alkalmilag a cigány dalokban is indiai emlékeket sejt Wislocki, pl. a „szent folyó” (*szomnal len*) szókapcsolatot a Gangeszre vonatkoztatja, ami teljesen kizárt.³²

Különböző magyar és külföldi folyóiratokban is számos cigány népmesét, népdalt, népballadát közölt Wislocki, részben csak fordításban (magyarul, ill. németül), részben eredeti cigány szöveggel (B 97, 98, 101, 138, 139, 140, 142). Ezen kívül a cigány népi kultúrának újszólóján minden területéről jelentek meg tanulmányai: lakodalmi keresztelési és temetési szokásokról (B 173, 179, 180, 183), a sátor típusokról és a putri építéséről (B 117, 116), hűsvéti és pünkösdi népszokásokról (B 178, 181), ráolvasásokról, szerelmi varázslatokról (B 175, 176, 184), úti jelekről (B 182, 187), tehát részletekben mindarról, amit fentebb ismertettünk összefoglaló munkáiban tárgyalt. Egyetlen cigánykutató sem állítható párhuzamba Wislockival a vizsgálataok sokrétűsége és mélysége tekintetében. Elsősorban az erdélyi (jelek szerint dél-erdélyi) sátoros cigányok között folytatta kutatásait.

Mindezekről magyar nyelven is beható ismertetés áll rendelkezésünkre. A Pallas Nagy Lexikona IV. kötetének (1893) „Cigányok” címszavához József főherceg költségen 48 oldalas melléklet jelent meg (B 13, 15), amelyben a nyelvtant és a (magyar–cigány) szójegyzéket József fhg., „A cigányok életmódja, szokásai, hiedelmei” c. fejezetet Wislocki, „A cigányok népköltészete és zenéje” c. részt Wislockival együtt Herrmann Antal írta. A kimerítő bibliográfiát szintén Wislocki állította össze. A cikk a teljes egykorú magyar ciganológiai kutatás részletes összefoglalása. A hiedelmeket különösen részletesen adja elő Wislocki. A dalszövegeket cigányul és verses magyar fordításban idézik. A szójegyzék elsősorban az oláh cigány nyelvjárás szokincseit tartalmazza, de egyéb nyelvjárások szavait is felveszi (külön jelölés nélkül, így körültekintéssel használandó).

Wislocki adatait a későbbi kutatás részint gazdag forrásanyagként idézi (különösen a hiedelemvilágra vonatkozólag), részint azonban erősen megkérdőjelezi. Ugyanis az adatok nagy része sehol másutt nem került elő. Wislocki pandaemoniumjának leghalványabb nyoma sincs egyetlen cigány csoportnál sem, meséi teljesen elütnek az eddig gyűjtött cigány meséktől, dalszövegeiből még sorokat sem sikerült azóta felgyűjteni, szövegeiben és nyelvtanában meghökkenítő nyelvtani alakok bukkannak fel.³³ Mindezek alapján felmerült az a gyanú, hogy olyan jellegű hamisítással állunk szemben, mint pl. Macpherson Ossziánja esetében. Azonban bizonyos körülmények óvatosságra intenek Wislocki egyértelmű elmarasztalásával szemben. Mindenekelőtt közismert dolog, hogy az egyes cigány csoportok népi kultúrája teljesen eltér egymástól. Pl. a magyar cigányok és az oláh cigányok dalai legalább annyira különböznek, mint a magyar és román népdalok, vagy mint Wislocki dalszövegei és a ma ismert cigány dalok. A Wislocki által vizsgált csoportról (az erdélyi magyar cigány nyelvjárás beszélő vándor cigányokról) azóta semmit sem tudunk. A jelenleg ismert csoportok egyikével sem tudjuk azonosítani őket. Mint ismeretes, Romániában törvény tiltja a néprajzi kutatást külföldi tudósok részére, így ez ideig nem sikerült megállapítani, létezik-e még ez a rendkívül konzervatívnak látszó csoport. Kizárólag Wislocki adatai állnak róluk rendelkezésünkre. Hiedelem-alakjai közül az *urme*-t több egykorú, hitelt érdemlő forrás említi (többek között József fhg.), s noha azóta nem került elő, láthatólag létezett, csak kiveszett, s ugyanígy elképzelhető, hogy egyes más elemek is kivesztek. A cigány nyelvű szövegeket nyelvjárásilag sikerült a mai erdélyi magyar cigány (települt cigány) nyelvjárással azonosítani, s noha eltérések vannak, ez egybevág Wislocki megjegyzésével, aki szerint a vándor cigányok nyelve eltér a települtektől. A mesekutatásban Nagy Olga erdélyi cigány gyűjtései váratlan gazdagságú anyagot tártak fel, amelynek ismeretében halkanunk kell annak feltételezésére, hogy Wislocki korában és a konzervatív vándor cigányok világában még színesebb lehetett a mesekultúra. Egyébként maga Wislocki is rámutatott arra, hogy az erdélyi cigányok dalkincse sokkal gazdagabb, mint más országokbeli cigányoké (B 97). – Az a tucatnyi mese, amelyeket Wislocki párhuzamos cigány és német szöveggel közölt, igen pontosan bizonyítja fordításait (legfeljebb azon töpreghetünk, hogy cigányról németre, vagy németről cigányra fordított).³⁴ Az a körülmény, hogy népdal-gyűjtését a pontos Herrmann Antallal együttműködve végezte, és Herrmann megbízható gyűjtései is hasonlóan nyelven és jellegben Wislocki gyűjtéséhez, szintén Wislocki hitelessége mellett szól.

Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy adatai gyökerükben valóban cigány adatközlőktől származnak, csupán az adatok közlésében engedett meg magának túlzott szabadságot. Maga Herrmann, munkatársa és jóbarátja, jegyezte meg róla: mi sem állt távolabb tőle, mint a tudós pontosság. Mitológiai rendszerét talán a mesékben vagy alkalmi beszélgetésekben előforduló töredékekből építette fel, amivel nem állt egyedül (vö. a magyar hiedelemkutatást Ipolyitól napjainkig). A ráolvasásokat és kuruzslásokat esetleg alkalmi rögtönzésekben jegyezte fel, általánosnak véve az alkalmat, és készpénznek a kifalást (ez azóta is számos gyűjtővel és kérdőíves szociológussal megtörténik).

Herrmann Antal

József főherceg és Wislocki triászának harmadik tagja HERRMANN ANTAL, a szegedi egyetem professzora volt. Szintén hosszasan tartózkodott – szökött feygeneknek állítva magát – erdélyi vándor cigány-
12

nyok társaságában, akiktől meséket és dalokat gyűjtött. A Wislocki–Herrmann-féle népdalgyűjtemény – Herrmann közlése szerint – 500 költeménynél jóval többet tartalmazott. A gyűjtemény kézirata elveszett, csak a folyóiratokban közölt, ill. Wislocki német fordításában kötetben kiadott darabok ismeretesek. Herrmann kéziratos hagyatékában, a szegedi egyetemi könyvtár kézirattárában volt 53 magyarra fordított mese és 386 dalszöveg, szintén fordításban. Sajnálatos módon ennek a kéziratnak is nyoma veszett a hatvanas években.³⁵ Magyar fordításban számos mesét és dalszöveget közölt különböző lapokban (Országvilág, Magyar Salon, Kalotaszeg stb.); B 70–73, valamint a Pallas lexikon bibliográfiájában, neve alatt). Elsőnek közölt a cigány népdalszövegek mellett dallamokat is az angol Journal of the Gypsy Lore Society és a magyar Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn hasábjain.

Részen a Liszt-vitára is visszautalva, Herrmann tisztázta a hangszeres zene szerepét a cigány népi kultúrában. Megállapította, hogy a hangszeres zene (Magyarországon a hegedülés) pusztán megélhetési forrás a cigányok számára, mint pl. a vályogvetés, és mindenkor a helyi nemcigány község népi zenéjé játszószák, a nemcigányok szokásos hangszerein és azok részére. Saját körükben nem kísérik hangszerral az éneklést. Viszont az előadásmódban van bizonyos sajátos cigány vonás, amelynek következtében az utóbbi időben az igazi magyar népzénet modorossá tették, meghamisították (B 194, 15/XXXVII).

Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn

Herrmann mint szerkesztő is nagy érdemeket szerzett a magyarországi és nemzetközi cigány kutatásban. 1887–1907 között az ő szerkesztésében (József fhg. támogatásával és budai házában) jelent meg az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Zeitschrift für die Volkskunde der Bewohner Ungarns und seiner Nebenländer* („Magyarországi néprajzi közlemények. Magyarország és a szomszéd országok lakóinak néprajzi folyóirata”). Alcíme a III. kötetből kezdve: *Zugleich Organ für allgemeine Zigeunerkunde* („Együttal az általános cigánykutatás sajtószerve”). Ugyanis a nemzetközi ciganisztikai folyóirat, az angol Journal of the Gypsy Lore Society, 1892-ben átmenetileg megszűnt, és szerepét az Ethnologische Mitteilungen vette át. A folyóiratnak majdnem mindegyik számában jelentek meg cigány népdal-szövegek, néprajzi tanulmányok és néhány dallamközlés Herrmann és Wislocki tollából (B 188, 15/bibliogr.). A cikkek közül kettő a cigánykérdés megoldási kísérletei szempontjából érdemel figyelmet. József fhg. beszámolt az alcsúti letelepítési kísérletről (III. köt. 3–8. has.), és ebben a beszámolóban – ellentétben magyar nyelvű, tartózkodó nyilatkozataival – szépítés nélkül feltárta az elszomorító helyzetet. A földhöz juttatott egyének dolgozni nem voltak hajlandók, kéregetésben nem ismertek határt. Rendes öltözetre és berendezkedésre nem volt igényük, cifrázkodásra annál inkább. Népszokások alig léteztek náluk, népi gyógyításnak vagy ráolvasásnak nyoma sem volt. – Ugyanitt Herrmann közölt egy 1794-ből származó, 17 oldalas nyomtatványt: *Opinio de domiciliatione et regulatione Zingarorum* („Vélemény a cigányok letelepítéséről és életük szabályozásáról”). A névtelen írásmű a jozefinusz rendeletek józan értékelése, és javaslat a továbbjutásra. A tapasztalat megmutatta – írja –, hogy a rendeleteknek nem sok fogantjuk volt. Bár a községek és földesurak kötelesek voltak mérsékelt évi törlesztésre házhelyet adni, hozzá ingyen fát és legeltetést, a cigányság nem vette igénybe, mert teljességgel elzárkózik a mezőgazdasági munkától, csupán arra hajlamos, hogy javító munkák végzésével elégítse ki a lakosság szükségleteit.

Néhány cigány nyelvű népballadát MELTZL HUGÓ is gyűjtött és elemzett *Összehasonlító irodalom-történelmi lapok (Acta comparationis litterarum universarum)* c. lapjában.³⁶

Wislocki, Meltz és Miklosich szövegek közlései (fordításai) alapján 1881-ben SZÁSZ BÉLA tartott lírai hangvételű felolvasást a cigány népköltészetéről (B 85). A természeti népek szellemi kincseinek meghamisítatlan aestheticáját magasztalja, amelyeken „édes báj ömlik el”, és általános emberi vonások jutnak bennük kifejezésre. A cigány dalokban „az uralkodó hang ... abból a sok szenvedésből ered, melyeket ... éhségtől, hidegtől ki kell állniuk”. Témájuk: szerelem, hűtlenség, elmelkedések. Hasonló értelemben – de talán előbb megfogalmazással nyilatkozott a cigány népdalköltészetéről Wislocki, aki szintén a természetességet értékelte nagyra bennük, „mert a növekedő kultúrával a valódi, természetes érzés mindinkább háttérbe szorul” (B 97). – Figyelemreméltó Szász megjegyzése Sipos János egyik meséjéről (B 110, Ördög-szerető), amelyről úgy véli, hogy „nem egységes alkotás, hanem jól rosszul több meséből van összeszöve” (valójában a jellegzetes cigány kontaminációs meseszerkesztéssel állunk szemben).

Magyarországi cigány népdal-szövegeket jelentős számban idéz Adriano COLOCCI: *Gli Zingari. Storia di un popolo errante*. Torino 1889, 255–276. I. Forrásait nem nevezi meg, így nem lehet megállapítani, saját gyűjtéséből származnak-e a darabok. A gyűjtés helyétől nagyrészt Gömör jelöli meg, és ennek megfelelően, a szövegek nyelve az itt beszélt magyar cigány tájszólás. E dalok jelentős része ma is él a környek ~~magyar~~ folklórában.

Herrmann Antal hagyatékában kéziratban maradt (csak 1979-ben jelent meg; B 12) Horváth Rudolf fejezenc 1911-ben készült leírása a cigányokról, *A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai, és nyelvtana* címen. A szerző azt állítja magáról, hogy nem cigány származású, csupán árvasága miatt került vándor cigányok közé, és eltökélte, hogy felhagy a cigány életmóddal. Jobb útra térése érdekében betört egy grófi kastélyba, ruhát rabolni magának, de rajtavesztett. Valóságban – mint Mérsáros György kutatásai kimutatták – feltehetőleg cigány volt. Munkáját a korábbi szabadulás és utána jobb elhelyezkedés reményében írta (csendő? szeretett volna lenni), abban az időszakban, amikor az egész ország közvéleményét felháborító dánosi rémtett után a figyelem előterébe került a vándor cigányok bűncselekményeinek megfélézése.³⁷ Minden rosszat elmond a cigányokról, hogy ügybuzgalmát bizonyítsa, de emellett megbízható néprajzi adalékokkal szolgál. A kalligrafikus írás, valamint a nyilvánvalóan tollbamondás alkalmával történt félrehallások bizonyítják, hogy nem maga Horváth, hanem feltehetőleg a börtön káplánja jegyezte le a szöveget. Központi helyet foglal el a cigány lopások és rablások módszereinek ismertetése, valamint a lókupekedés és cigány jóvendőmondás fortélyainak leírása. Különös, hogy a cigány gyermeklopásokat (illetve inkább azoknak a csecsemőknek megszerzését, akikről a nemcigány anyák szabadulni óhajtanak) saját tapasztalatai alapján ténynek veszi. Szintén tényték közli az útiételek használatát, és felsorolja az egyes cigány törzsek színeit (útiételei teljesen eltérnek Wlsocki adataitól). Cigány titkos írás abc-jét is közli, amely egyébként teljesen ismeretlen, s bizonyos, hogy nem létezett. Viszont a felsorolt nemzetségek némelyike ma is él, egy idézett dalszövege (47. l.) ma is közismert, szójegyzéke pontos, lakodalmi stb. leírásai igazolhatók. Így Horváth munkája mindmáig az egyetlen, cigány embertől származó megbízható magyar nyelvű leírás a hagyományos cigány életéről (a mai szépirodalmi fel dolgozások távol állnak a hitelességtől).

Történeti kutatások terén igen kevés eredményt mutathat fel a múlt századi magyar cigániszttika. Néhány oklevél közlését leszámítva, amelyekben egyes főurak biztosítanak oltalmat a cigányoknak, vagy pedig uradalmi névjegyzékeket tartalmaznak (B 209, 214, 216, 217, 218, 223, 226, 227, 228), egyetlen figyelemreméltó tanulmány született ebben az időszakban: Kovács János gondos leltári kutatáson alapuló munkája a szegedi cigányokról (B 215), akikről a törökök kiűzése után származnak az első adatok. Főként kovácsok voltak, és állandó hadakozásban álltak a bennük vetélytársat látó cékekkel. Beilleszkedtek a város lakosságába, és azzal együtt védekeztek a kóbor cigányok ellen. Vajdájukat a magisztrátus nevezte ki, és általában évenként váltotta le garázdságért.

Meg kell emlékeznünk a múlt századi cigány összeírásokról. A II. József alatti összeírást leszámítva, két ízben tekinthetők reálisnak a népszámlálási adatok. Az 1873-iki összeírás szerint összes számuk 214 714 volt (B 35, 234. l.). Részletes, különböző szempontokra kiterjedő felmérés egyetlen alkalommal történt: Az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal 1893. január 31-én országos cigány összeírást végzett. Lélekszámuk ekkor 274 940 volt. Az összeírás adatait tartalmazó kiadványt (B 263) Herrmann Antal összefoglaló tanulmánya vezeti be, amelyben foglalkozik a település-, ill. lakásviszonyokkal, a gyermekek iskolába járásával, családi állapottal, nyelvismerettel, foglalkozással. Figyelemreméltó adat, hogy az összes cigányok 52,16 %-a nem tud cigányul, csak magyarul vagy románul. Cigány anyanyelvűnek mindössze 29,97 % vallotta magát. Megjegyzendő, hogy azokban a rovatokban, ahol a községi vezetők szubjektív véleményére volt bízva a válasz, a valóságot erősen szépítő adatok szerepelnek. Pl. a gyermekek iskolába járásának adatai szerint azon községek száma, amelyekben a gyermekek jó eredménnyel járnak iskolába: 1033, csekély eredménnyel: 359, rossz eredménnyel: 100. Azon községek száma, melyekben a vándorcigányok magaviselete kifogástalan: 155, tűrhető: 112, rossz: 73 (valóságban a vándorcigányok ellen általános volt a panasz).

A magyarországi cigány kutatások a századforduló táján átmenetileg teljesen megszűntek. Az 1940-es évek elejéig, a Csenki-testvérek gyűjtéseinek megindulásáig, Bartók Béla említett cikkén kívül (B 190) mindössze két jelentősebb tanulmányról számolhatunk be. DÖMÖTÖR SANDOR *Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok?* c. alapos munkája (B 210) áttekinti magyarországi történetüket, források bő idézésével (beleértve a cigányokról szóló, 18. sz. végi ponyvatermékeket). A 15–16. században még csak főúri udvarokban szerepeltek cigány zenészek, a tömegeket magyar hegedűsök szórakoztatták. „A cigány első előtérésének helye a nemesi udvarokban keresendő” a 18. században. Rámutat arra, hogy a népzenevel ellentétben, „a cigány sohasem önmagának muzsikált”, szerepe zenei téren (éppúgy, mint más vonatkozásban) a szolgáltató tevékenység volt.³⁸

NAGY ISTVÁN a sáreégi cigányokról közölt részletes ismertetést a Journal of the Gypsy Lore Society 1940. évfolyamában (B 14). Az itteni cigányok zömmel egy nemzedékkel azelőtt érkeztek Erdélyből. Az idézett – nyelvi és tartalmilag igen pontos – cigány nyelvű formulaszerű szövegek és

törzs-, ill. nemzetségnevek mutatják, hogy oláh cigány és ún. fődozó cigány lakosság körében történt a gyűjtés.³⁹ A hazai szakirodalomban itt találkozunk utoljára cigány szokások, hagyományok monografikus leírásával, bár a hagyományok kérdésével kapcsolatban maga a szerző is óvatosságra int: „Tévedés azt képzelni, hogy a cigányság konzervatív faj, amely szívósan őrzi ősi szokásait. Nem teszi.” Így a törzsek vagy nemzetségek (*hadlo*, a magyar *had* szóból; valamennyit felsorolja) egykori foglalkozásának emlékét is legfeljebb nevek őrzi, pl. a kolompárok már régen nem öntenek kolompot: manapság mindegyik törzs csakis gyorsan elvégezhető, alkalmi munkát vállal. Nyáron néhány hetes mezőgazdasági kampány-munkára szegődnek el. A lopást alapvető jellemvonásuknak minősíti Nagy, de megfigyelése szerint csak néhány család lop rendszeresen, a többiek csak alkalmilag. Néhány népszokás: Házasságnál régen a férfi ment az asszony családjába, most fordítva. A szüzesség nem lényeges szempont a házasságkötésnél. A gyermekek felügyelet nélkül, teljes szabadságban nőnek fel. A halottra bort öntenek, használati tárgyait mellé teszik a ravatalra. A halottvirrasztás szórakoztató esemény: a virrasztók mesélnek, nevetnek, a fiatalság a ház környékén szerelmeskedik. A hulla kezére-lábára zsineteket kötnek, s a gyermekek rémületére felültetik. Az ajtót halálnak öltöztet, lepedős legény állja el; nagy nevetés. Kikísérés közben végig isznak. A behantolt sirt körül táncolják. Kis gyermekek koporsójára színes szalagokat kötnek, ezt sírbetételkor leoldják, és a nők hajukba fonják, férfiak gomblyukukba tűzik. (Ilyen cigány temetési szokásokat más leírásból nem ismerünk.) A sírra pálinkát öntenek. A halott ágyát elégetik. Kilenc napig ételt tesznek ki részére az ablakba.

A konyhók kicsik: 2,5 x 4 m alapterület már nagynak számít. Ágy alig van bennük: egyetlen álföldő bútor darab a takaréktűzhely. Kerítés nincs a ház körül. Állattartás nincs (csak lovat tartanak). A férfiak mindig a nemicigányok levetett ruháit viselik. A hagyományos „cigány kenyeret”, a bokoljít (hamubasült cipő) zsiradék és élesztő nélkül sütik (másutt zsiradékkal). A dögevés napirenden van. Időtöltésük az ivás és a pénzezés („potázás”). Minden élettevékenységük csoportosan zajlik; ilyen fokú csoportosulási szellem ismeretlen más népeknél. Társadalmi felemelkedésre nincs igényük; legfeljebb egyes muzikus családok szánnak jobb sorsot gyermeküknek.

Nagy István cikkével zárul a magyarországi cigány kutatások történetében az összefoglaló leírásoknak az „Anzeigen” cikksorozatával kezdődő, hagyományos műfaja. A következő időszakban az egyes részterületek vizsgálatát tűzték ki céljukul a kutatók.

II.

20. század

Csenki Sándor

A magyarországi cigány kutatások történetében a Csenki-testvérek működése nyit új korszakot. Csenki Sándor⁴⁰ gyermekkorában szülőfaluja, Püspökladány cigánytelepén tökéletesen elsajátította a cigány nyelvet, és 1941–1942-ben cigány nyelven lejegyezte a telep teljes mesekincsét (62 mesét). A feljegyzés tollbamondás után, szó szerinti pontossággal történt. Tehetséges adatközlői voltak, így az anyag tartalmilag is kimagasló értékű. A gyűjtemény csak magyar fordításban látott napvilágot 1974-ben, *A cigány meg a sárkány* címen (B 104–107). Ilyen mennyiségű, cigány nyelven gyűjtött mesét eddig egyetlen kutató sem adott közre (Wlisslocki meséinek cigány nyelvű eredetijét nem ismerjük), és arra sem volt példa, hogy monografikusan feldolgozzák egy zárt cigány közösség teljes mesekincsét.

A harmincas években felvirágozott hazánkban a magyar népdalkutatás, és a Csenki-testvérek ennek szellemében hozzákezdtek a cigány népzene rendszeres, tudományos kutatásához. Csenki Imre a debreceni református kollégium énektanára és a magyar népdal terjesztésében nagy érdemeket szerző Csenki-kórus (az Állami Népi Együttes előde) vezetője volt. Öccsével együtt széles körű cigány népdalgyűjtést is folytatott 1938–1943 között. Uttörők voltak abban a tekintetben, hogy dallammal együtt (részben fonográf-felvételekkel) a dalokat. Gyűjtésük legszebb darabjait 1943-ban a Kodály-emlékkönyvben tették közzé (B 63). További anyagot (összesen 99 dalt) tartalmaz gyűjtésükből az 1955-ben megjelent *Bazsa-róza* c. kötet (az ún. virág-sorozatban; B 62). Világviszonylatban ez az egyetlen antológia, amely cigány népdalokat dallammal együtt közöl (amellett a dalok cigány nyelvű és magyar verses fordítását hozza).⁴¹ Részben a kiadott anyagból (a Kodály-emlékkönyvből és a Bazsarózsából), részben kéziratban lévő gyűj-

tésükből a legszebb balladák és keservesek 1980-ban újabb kötetben jelentek meg (B 62a), amely főszövegben a dallamokat és magyar műfordítást, jegyzetben a cigány nyelvű szövegeket, szöveg- ill. dallamváltozatokat, és a szükséges megjegyzéseket hozza (gyűjtés ideje, adatközlő neve, a szövegek eredete). Azóta ezek a balladák már a gyűjtés helyén (Püspökladányban) is kihaltak, más cigány településekről pedig egyáltalán nem ismerünk balladákat. Ha Csenkiek az utolsó pillanatban nem rögzítették volna az akkor még ismert darabokat, ma Magyarországon egyáltalán nem tudnánk cigány népdalladáról (összesen egy balladát ismernek országszerte, ld. lentebb).

A Csenki-testvérek munkássága révén a magyarországi cigány népdal- és népmese kutatás felsorakozott a többi európai nép néprajzkutatásának tudományos szintjére, s e téren a külföldi ciganisztika máig sem érte utol a magyarországi tudományosságot.

Népdalok

Csenki Sándor korai halála ismét megszakította a kutatásokat (Csenki Imre a későbbi években kevesebbet gyűjtött), amelyek néhány évvel később, az ötvenes évek elején indultak meg újra. HAJDU ANDRÁS mint zeneakadémiai hallgató, széles körű cigány népdalgyűjtést végzett 1953–1956 között az egész ország területén. Gyűjtéseit, mint annakidején a Csenki-testvérekét, Kodály Zoltán kísérte buzdító figyelemmel. Sokszáz dallamon (és hozzátartozó szövegen) kívül mintegy két tucat cigány nyelvű mesét is feljegyzett (B 113). Saját gyűjtése alapján több tanulmányban ismertette a cigány népzénetét (B 67, 68, 69). A cigány népdalok dallamának beható elemzésével Hajdú András világviszonylatban egyedül áll: rajta kívül senki sem foglalkozott érdemben a cigány népzene sajátosságainak vizsgálatával. Megállapításai kitűnő megfigyelőkészségről tanúskodnak.

Miután leszögezi, hogy nem beszélhetünk egységes cigány népzeneről, a különböző cigány csoportok egységes zenei nyelvéről (B 67, 3. l.), konkrét anyagot vesz vizsgálat alá: a magyarországi oláh cigányok (főleg lováriak) dallamkincsének törvényszerűségeit határozza meg. Elkülöníti a két jellegzetes lovári dal-típust: a lassú dalt *lóki gyíli*) és a táncdalt (*khelimaszki gyíli*; a két típus a magyar „lassú” vagy „hallgató” és „friss” megfelelője). A lassú dal fő sajátosságaként azt emeli ki, hogy az utolsó sor vége leereszkedik a szekundról az alaphangra, és a záróhang, szünet közbeiktatásával, anticipálódik. A két utolsó hang előtt általában kvart vagy kvint áll, így kvart–szekund–tonika, ill. kvint–szekund–tonika jellemző a strófavégződésekre (B 69, 16–17. l.). A strofikus szerkezet (kötött szótagszámú négy sorosak) egyébként a magyarhoz vagy más európai népekéhez hasonló. Ez utóbbi körülmény egymagában is perdöntő abban a kérdésben, hogy visszavezethető-e Indiára (vagy legalábbis Ázsiára) a cigány dallamkincs. Hajdú határozott nemmel válaszol, mert ez a strofikus szerkesztésmód ismeretlen az indiai népzében (B 69, 20. l.). – A táncdalokra jellemző, hogy többnyire nincs szövegük. Az ún. „pergetés” technikájával adják elő, amelyek lényege, hogy két anapestikus nyolcadból álló párt osztanak két tizenhatosra és egy nyolcadra (naj-naj-nanaj-naj stb.). Ha szövegük van, az a magyar táncszóhoz (rigmushoz) hasonlóan, két, 7 vagy 8 szótagos, párrímes sor („Ez a bót, ez a bót, kibe puder sosem vót. Lettem benne darabot, kikeráloom gamat”).

A lassú nótá szövegéről is találó megfigyelései vannak. Hangsúlyozza, hogy a cigány éneklés mindig rögtönzés jellegű: sztereotíp szövegelemeket szabadon kombinálnak (B 67, 7. l.). Uralkodik bennük az egyszámú első személy, a párbeszéd elem, a kép és szimbólum. A szerelem elsősorban féltékenységi alakjában jelentkezik. Teljesen hiányoznak az alkalmakhoz fűződő dalok: bölcsődalok, gyermekdalok, munkadalok, lakodalmi dalok, ünnepekhez vagy szertartásokhoz fűződő dalok (éles ellentétben Wlisslocki tapasztalataival).

Erdős Kamill

1949-ben kezdett cigány kutatásokkal foglalkozni ERDŐS KAMILL, a hazai cigány kutatások legkiemelkedőbb egyénisége Wlisslocki óta.⁴² Cigányokkal való közvetlen baráti kapcsolatai alapján kitűnően ismert nemcsak nyelvüket, hanem élet- és gondolkodásmódjukat, szokásaikat, hiedelmeiket is, s ezeket klasszikus tömörségű tanulmányaiban ismertette. Előbb a nőgrádi magyar cigány nyelvet és népi kultúrát ismertette meg, majd oláh cigányok lakta területre, Gyulára kerülve, ez utóbbi tájszólást is elsajátította. Sok más kutatótól eltérően, ahhoz is megvolt az érzéke, hogy az adatközlőtől nyert értesüléseket kellő kritikával fogadja.

Példamutató írás az egyes cigány csoportok eltérő hiedelemvilágának feltárása szempontjából a cigány kísértet-hitről írt cikke (B 156). Éles különbséget figyel meg Magyarországon belül a magyar cigány (kárpati cigány) és oláh cigány felfogás között. A magyar cigányok elképzelése szerint a halottak egykori földi alakjukban jelennek meg hozzátartozóik és ismerőseik előtt. Viszont az oláh cigányok szerint a halott a túlvilágra kerül, ahonnan nem tér vissza, csupán túlvilági testétől független lelke marad a földön, ahol különböző állatok alakját is felöltheti (vámpir-hit). A temetés utáni szokások is eltérnek. Az oláh cigányok éveikkel a halál után is öntenek az elhunyt részére italt a földre, és egyes csoportok megtartják a román *pomâna* (tor) szokásait a temetés évfordulóján.

A különböző cigány csoportok teljesen eltérő hagyomány-anyagának különválasztására senki sem fordított olyan figyelmet, mint Erdős Kamill. Sohasem „a” cigány szokásokról, hanem az egyes cigány csoportok szokásairól beszélt. Legrészletesebben lakóhelye, Békés megye cigányságának szokásait és nyelvjárási csoportjait ismertette (B 6). Ebben a megyében különösen sokféle cigány csoport él. A román nyelvterület közelsége folytán az utóbbi évszázadban erős román hatást mutató és régiesebb kultúrájú csoportok költöztek be Erdély ill. a Partium irányából. A békési cigány törzseket és nemzetiségeket Erdős pontosan felsorolja, telepeik feltüntetésével. A különböző oláh cigány babonákról, születésnél és temetésnél megfigyelhető szokásokról, népi gyógyítási receptekről a hagyományörző békési kherári és cerhári oláh cigány csoportnál talált gazdag anyagot (B 150, 155, 157, 6). Azonban ami a cigány hitvilág Wislockinak olvasható rendszeréf illeti, Erdős határozottan leszögezte, hogy ennek semmi nyoma sincs a magyarországi cigányok között. (Sajátos véletlen folytán éppen egy békési cigány családból származó íróval történt meg, hogy a Pallas-lexikonból dicséretes pontossággal megtanulta Wislocki mitológiáját, és mint saját családja élő hagyományát adta elő, nem sejtve, hogy Erdős kutatásai nyomán éppen Békést ismerjük legjobban, és így lelepleződött.)

A cigány babonás szokások eredetének kérdését nem érintette Erdős. Valószínűleg látszik, hogy mindekenélőtt a román népi kultúra elemeiből táplálkozik az oláh cigány szokásvilág.

A cigány törvénykezésnek (amit csak az oláh cigányok ismernek) egyetlen hiteles szemtanúja szintén Erdős Kamill volt. Romantika-oszlató tárgyilagossággal leírja, hogy kizárólag adósság ügyében és a házasság körüli anyagi bonyodalmak esetén ül össze a telep felnőtt férfi lakossága, a „románi kriszi”. Légből kapott az „ösi cigány törvények”, „ösi cigány erkölcsök” őrzésének legendája. A szertartás ünnepélyes: földre terített fekete fejkendőre szentképet helyeznek, a szentképre (amelyet mindig „szent isten”-nek vagy „szent Mária”-nak neveznek, függetlenül attól, hogy kit ábrázol) esküsznek, hogy igazat mondanak (B 149).

Kalandozó útleírással felér beszámolója arról, hogyan hajszolt két megyén keresztül cigány csengőöntőket, állírtól állírtre menve, s a megbeszélte időpontban sohasem találkozza az ígéretet tevő személlyel. Végül sikerült egy idősebb férfit találnia, aki fiatal korában még öntött csengőket, és sikerült készíttetnie néhány darabot. Jelek szerint már régen is csak állításokban élt a kolompár (csengőöntő) mesterség a hazai cigányok között; valószínűleg igen kevesen foglalkoztak vele (B 151, 153, 158; vö. még B 143, 145).

A hatvanas években új erők kapcsolódtak be a kutatásba. Első helyen említendő MESZÁROS GYÖRGY munkássága, akinek sokrétű érdeklődési köre, fáradhatatlan gyűjtőmunkája, cigányokkal való baráti kapcsolatai Erdős Kamill kutatói eredményeire emlékeztetnek. Nyelvi vonalon három magyarországi cigány nyelvjárás tudományos szintű leírása fűződik nevéhez. Mai, megbízható gyűjtések alapján rendszerezte a lovári (oláh cigány) nyelvjárás alak- és mondattanát, Hutterer Miklóssal együttműködve (B 31, 58). Munkája mondattani része az első, részletes cigány mondattani leírás. Saját gyűjtésére támaszkodva állította össze a Magyarországon beszélt német cigány (szinto) nyelvjárás nyelvtanát és szótárát (B 43). Szintén saját gyűjtése alapján készítette el a szabolcsi cerhári nyelvjárás nyelvtani vázlatát (B 39).

Mészáros György olyan területeken is közvetlen tapasztalatokat szerzett, amelyeket Wislocki óta más nem érintett. A cigány kártyavetésről és tenyérjósásról gyűjtött anyaga – amelyet Hutterer Miklóssal közösen dolgozott fel – meglepetéssel szolgált (B 32). Kiderült, hogy a jövendőmondó cigányasszonyok nem pusztán találmánnyal mondanak valamit a jóslatónak, hanem ugyanazt a konkrét jelentést tulajdonítják az egyes kártyalapoknak, mint száz évvel ezelőtt, Wislocki korában (a Pallas-lexikon címszavának bizonyossága szerint). Ugyanakkor az is kiderült, hogy egyszerűen a magyar kártyavetési szakkifejezéseket vették át, részben magyar nyelven, részben cigányra fordítva. A tenyérjósálás kifejezései viszont teljesen eltérnek a múlt századiaktól (azonosak a magyarral). A szerzők a nyelvi anyagból levonják a tanulságot: a cigányok legfeljebb a hajlomot hozták magukkal Ázsiából a kereseti forrásként szolgáló jövendőmondásra, magát a technikát az európai népektől tanulták (és egyre töredékesebben őrzik). Ismeretes, hogy kizárólag nemcigányoknak jóslolnak. A szerzők találon vetik össze a jóslást a zenével: a cigányzenészek szintén a mindenkor nemcigány környezet zenéjét játsszák nemcigány közönségük részére.

A cigány vallásosságról – Erdős Kamill kísérlet-hitről írt tanulmányán kívül – szintén Mészáros gyűjtéséből vannak megbízható értesüléseink (B 167). A szokásos keresztény ünnepeket őrlik meg, valamivel egyszerűbben, és kissé eltérő módon. A szokásos keresztény imádságok mintájára alakítottak ki néhány kötött szövegű – bár variálódó – cigány nyelvű imádságot (vö. 39. jegyzetet). A szokásos nemcigány babonáságoknak megfelelően alkalmaztak a múltban néhány mágikus gyógyítási praktikát. Azonban alaposabb vizsgálatnál kiténik, hogy csak a külsőségeket, felszíni jelenségeket veszik át (köztük kötelező erővel a keresztelést és egyházi temetést): vallási alapérzésük gyökeresen idegen a keresztény hittől. Jézus Krisztusnak nevét sem ismerik, ami nélkül keresztény (*Christiana*) vallásról aligha beszélhetünk. A keresztény parancsolatokról nem vesznek tudomást, a bűn és bünbánat alapvető keresztény hittételét nem ismerik. Mindössze az isten és az ördög fogalma van meg hitvilágukban a keresztény vallásból, de Isten szerepkörében esetleg Szűz Mária lép fel.

Mészáros megfigyelései teljes összhangban állnak az oláh cigányok isten-hitéről végzett újabb kutatásokkal (B 171), amelyekből kiderült, hogy a cigány isten-fogalom alapvetően különbözik a tételes vallások isten-fogalmától. Nem személyes jellegű, mint a keresztény, zsidó, mohamedán, hindu stb. isten-alak, hanem meghatározatlan, körvonalazatlan földöntúli hatalmat fed. Alig konkrétabb, mint a „sors”, „szerecsse” fogalma. Ennek megfelelően a cigány imádság sem az egyén személyes kapcsolata az istennel, hanem ugyanolyan pusztá formala, mint az isten nevével történő átkozódás (ima és átok egybeesődik a cigány gyakorlatban). Vallásosságuk lényegében animizmus, ami pontosan megfelel történelmi múltjuknak és társadalmi szerveztségüknek. Indiától Európáig ösközösségi szinten, nagycsaládi szervezetben éltek, és ilyen társadalmi szerkezet mellett sohasem jelenik meg tételes vallás és szervezett egyház. Indiában is kívül maradnak a hindu vallás szervezetén a hasonló szinten élő népelemek, amelyeknek vallása általában szintén az animizmus valamelyik formája.⁴³

Mészáros György a cigány kultúra népszerűsítéséért is sokat tett. A magyar kulturális folyóiratok hátsóján az ő írásai képviselik a szakmai hozzáértést.

Nevelés

Pedagógia és lélektan terén VÁRNAGY ELMÉR, majd az irányításával működő kutatócsoport indította el a szervezett ciganológiai kutatásokat a pécsi tanárképző főiskolán a hetvenes évek elején. Kutatásaikkal időben és értékben világviszonylatban elismerten első helyen állnak. Várnagyék kutatásainak kiinduló pontja az a fontos felismerés, hogy a cigány gyermekek megdöbbentően alacsony iskolai teljesítményeinek okát nem nyelvi, nemzeti, faji stb. tényezőkben, hanem társadalmi körülményekben: hátrányos helyzetükben kell keresni (B 245–249). A hátrányos helyzet cigány és nemcigány gyermeknél egyformán gátló tényező; legfeljebb az a különbség, hogy a konzervatív cigány családokban a gyermek még a hátrányos helyzetű nemcigány családokhoz képest is fokozottan hátrányos helyzetben van (Kotnyek: „A leg-hátrányosabb helyzetben”, B 238), és tény, hogy a hátrányos helyzetet okozó életvitel aránytalanul gyakoribb a cigány, mint a nemcigány lakosság körében. – E szemléletnek megfelelően a Várnagy-kutatócsoport többnyire nem a „cigány gyermekek”, hanem a „hátrányos helyzetű cigány gyermekek” kifejezést használja a problematikus cigány gyermekekkel foglalkozó írásokban.

Sokoldalú eszközlélektani és tehetségvizsgálati felmérésekkel kiderítették, hogy a hátrányos helyzetű cigány gyermekek szellemi érettsége 2–2 1/2 évnek megfelelő visszamaradottságot mutat az iskoláskor kezdetén. Ez érthetővé tette azt, hogy néhány évvel ezelőtt az első osztályos cigány tanulók 50%-a még az elnéző osztályozás mellett is megbukott: három és fél, vagy négy éves nemcigány gyermekek (akiknek iskolaérettségi szintjén a szóban forgó hat éves cigány gyermekek álltak) ugyanígy képtelenek lennének megfelelni az iskolai követelményeknek. További vizsgálatok azt is bebizonyították, hogy az induláskor tapasztalt két évnyi visszamaradottság a további években távolról sem mindig számolódik fel: bizonyos vonatkozásokban (pl. a közösségi érzés fejlődése tekintetében) tovább fokozódik (B 242, 243). Szintén tapasztalati úton döntötték el azt a kérdést, hogy a cigány származású tanulókat külön cigány osztályban (esetleg külön iskolában, külön kollégiumban) vagy vegyes osztályban célszerű-e nevelni. A vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a külön cigány osztályban tanuló gyermekek teljesítményei minden esetben elmaradnak a vegyes osztályban tanuló cigány gyermekek teljesítményeitől. Ugyanez a helyzet az óvodában. (B 241, 244). Az óvodai tapasztalatokról főleg Vincze Tiborné közölt tanulságos elemzéseket.

Várnagy Elemér lélektani vizsgálatainak egyedi vonása a komplex szemlélet. Felfigyelt arra, hogy a cigány iskolás gyermekek jellegzetes lélektani vonásai (a figyelem, kitarítás, elvonatkoztató képesség, tervező cselekvés stb., stb. kérdésében) megegyeznek azokkal a sajátosságokkal, amelyeket néprajzkutatók

a cigány népi kultúra termékeiben (népmesék, népdalok, népszokások) mint jellegzetes cigány vonások emeltek ki. Ugyanígy a nyelvtudományak a cigány nyelv szókincséről, kifejezőképességéről stb. tett megállapításait is párhuzamba állította az iskolai oktató-nevelő munka során nyert tapasztalatokkal.

A pécsi kutatócsoport megállapításaival minden tekintetben megegyező eredményre jutott saját tanári tapasztalatai és körültekintő vizsgálatai alapján GULYÁS SÁNDOR, a cigány gyermekek iskolai neveléséről írt legjobb összefoglaló könyv szerzője (*Cigánygyerekek hátrányai és esélyei*, B 237). Szépités nélkül tárja fel nemcsak a nehézségeket, hanem a nehézségek okait is, amelyek között első helyen áll a megfelelően családi környezet visszahúzó ereje.

E pedagógiai megállapításokat egyéb kutatások eredményei és a cigányokkal gyakorlatban foglalkozó nevelők gyakorlati tapasztalatai megerősítették. Néprajzkutatóink gyűjtőmunkájuk során otthonukban keresik fel a cigány családokat, azok között is elsősorban a hagyományos életformát őrző cigánytelepek lakóit. Gyűjtés közben közvetlen tapasztalatokat szereznek a telepi cigányok mindennapi életéről, otthoni magatartásformáikról, gondolkodásmódjukról, a gyermekek időtöltéséről. Néprajzi gyűjtéseik „mellékterméke” gyanánt nyert ismereteik összhangban állnak az iskolai megfigyelésekkel, és rávilágítanak a súlyos iskolai problémák végső forrására: a hagyományos, korszerűtlen cigány családi élet és gyermeknevelés regresszív szerepére a személyiségfejlődésben. Az ingerszegény családi környezetben nem alakulhatnak ki a megfelelő készségek, és ezt a legfiatalabb gyermekkortól kezdődő hátrányos helyzetet az óvodai és iskolai nevelés már nem képes helyrehozni. „A szülők általában nem fordítanak gondot a gyermekek tanulására, otthonukban pedig a tanulás elemi feltételei is hiányoznak” – állapította meg az idevágó párhatározat. Végső fokon a hagyományos cigány szemlélet és a mai állárszociális követelmények ellentéte a forrása minden problémának. SZIKLAI IMRE az 1960-as években szerzett tapasztalataiból így szűrte le a tanulságot. „A cigány életforma más szokás- és értékrendje más logikai kategóriákat, más szemantikai egységeket alakít ki, mint a nem cigány környezet.” Nem mágikus-misztikus cigány gondolkodásmódról van szó, hanem az eltérő cigány hagyományokról. „A cigánygyermek már csememókorában más viselkedésmintákat kap, másképpen alakulnak interakciói, mások interperszonális kapcsolatai” (B 267).

A pécsi munkacsoport vizsgálataiból a tanárképző főiskola sokszorosított kiadványozorozatot jelentet meg. A szorosan vett pedagógiai tanulmányokon kívül (B 234a, 240) nyelvi vizsgálatokat is közöltek (B 44, 46a). Ezek közül módszertani szempontból is kiemelkedik GRABÓCZ GÁBOR tanulmánya (B 26) a kétnyelvű cigány gyermekek magyar és cigány beszédkészségéről. A rutinszerű teszt-vizsgálatoktól eltérőleg, nem kérdéseket tett fel, hanem folyamatosan beszéltette a gyermekeket mindkét nyelven, majd a szókinész gazdagsága, kifejezőkészség és nyelvtani hibák szempontjából összehasonlította a két szöveget. Ezután egynyelvű (csak magyarul tudó) cigány gyermekek, végül ellenőrző csoportként nemcigány gyermekek azonos jellegű és terjedelmű szövegeivel vetette össze az anyagot. Számszerű adatokkal bizonyosodott be az a tény, hogy a kétnyelvű, hátrányos helyzetű gyermekek magyarul jobban tudtak, mint cigányul, de mind az ő magyar tudásuk, mind az egynyelvű, hasonlóan hátrányos helyzetű cigány gyermekek magyar nyelvismerete erősen elmaradt a munkácsaládból származó, nemcigány gyermekek nyelvtudása mögött. A nyelvi visszamaradottság oka tehát a hátrányos helyzet, nem a vélt cigány anyanyelvűség. E vizsgálat is igazolta Sziklai Imre hasonló értelmű megfigyeléseit. Vö. még Székelyhídi Ágoston megállapítását, aki cigány gyermektábor résztvevőinek családját kereste fel. „Jártam családoknál, ahol a „táborosok” három-négy éves testvéreik még nem tudtak beszélni” (Élet és Irodalom 1981. szept. 19.).

Annak a felismerésnek eredményeként, hogy a kérdéskör különböző (pedagógiai, lélektani, történelmi, néprajzi, társadalompolitikai) vetületei szorosan összefüggenek, a tanárképző főiskolák részére olyan összefoglaló jegyzet készült *A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái* címen (1979; B 250), amely a szűkebb értelemben vett pedagógiai vonatkozásokon kívül a cigányság életének és kultúrájának valamennyi területét igyekezett röviden ismertetni, külön kiemelve a problémákat kiváltó negatív tényezőket, és azok történelmi gyökereit. E célkitűzés értelmében a jegyzet a mai magyarországi cigánisztikai tudományos kutatások eredményeinek rövid összefoglalásaként tekinthető. A gyermekek tulajdonságstruktúrái, pszichikus folyamatai és személyiségfejlesztési lehetőségei mellett ismerteti a cigányság történeti útját, nyelvet és népi kultúráját, jelenlegi szociális körülményeit, s mindenekelőtt a cigányság felemelkedése érdekében tett intézkedéseket.

Művelődés- és társadalompolitikai szempontból a jegyzet az MSZMP KB PB 1961. jún. 20-i határozatának elvi alapjára helyezkedik, amely változtatlanul a hazai cigánypolitika irányvonalának meghatározója. A párhatározat leszögezi, hogy hazánkban a cigány lakosság, bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot.⁴⁴ A cigánykérdés nem nemzetiségi (nyelvi stb.) kérdés, hanem kizárólag szociális probléma, és megoldása a munka, lakás, iskola hármas vonalán keresendő. Az 1961. évi párhatározatot későbbi párt- és állami állásfoglalások megerősítették, s helyességét mind a gyakorlat, mind a tudo-

ban páratlanul gazdag meseesztétikai és meseszociológiai vizsgálatait szintén elsősorban a cigány közösség élő mesemondási gyakorlatára alapozta Nagy Olga (B 122).

Nagy Olga erdélyi (magyar nyelvű) cigány népmese-gyűjtései bizonyos mértékig Wislocki szavahihetőségét is megerősítették. Igaznak bizonyult Wislocki állítása, amely szerint a cigány népköltészet Erdélyben virágzik leggazdagabban.

Az erdélyi magyar népballada-kutatás szintén gazdag forrásra talált cigány adatközlők körében. RÁDULY JÁNOS monografikusan feldolgozta Kibéd falu népballada-anyagát, és elsősorban a magyar-ajkú cigányok között talált adatközlőkre. A nyolcvanéves Ötvös Sára 45 magyar népballadát ismert, ami csúcsteljesítménynek számít a magyar ballada-gyűjtésben. A cigány halottvirrasztásnál ma is élő gyakorlat Erdélyben a balladaénekelés (B 65, 84). Ezek a kutatások ráterelték a figyelmet arra, hogy a magyar népi hagyományokat a cigányok még akkor is őrzik egy ideig, amikor az átadó közegben már kihaltak e hagyományok (B 89). Ezen a vonalon folytatja tovább székelyföldi ballada-kutatásait POZSONY FERENC (B 82, 83).

Magyarországon ma már mindössze egy balladát ismernek országszerte az oláh cigányok, cigány nyelven („Mérges kígyó”, a bátyját megétező lány története; B 62a, 87, 88). Újabb kutatások valószínűsítik, hogy a ma itt élő lovári (lókupec) és másári oláh cigányok sohasem rendelkeztek cigány nyelvű ballada-kincsrel. A Csenkiék gyűjtéséből származó balladák nyelve elárulja, hogy idegen (üstfoltzó) cigány csoporttól vették át a puspókladányi másári cigányok (B 93). Az ún. magyar cigány csoport tagjai sem magyarul, sem cigányul nem ismernek balladákat. Itt az a törvényszerűség érvényesül, hogy a cigány folklor mindenkor nemcigány környezetének folklorját tükrözteti, fáziseltolódással. A havasalföldi román folklorban a balladaénekelés egészen a legutóbbi időkig élő gyakorlat volt, és éppen az ottani cigányok végezték, kereseti forrásként, a balladák előadását a román parasztság részére (B 76; vö. a cigányzenével). Így érthető a havasalföldi üstfoltzó cigány törzs ballada-tudása. Viszont az erdélyi lókupec törzs tagjai sohasem foglalkoztak hivatásos balladaénekeléssel (nemcsak eltérő foglalkozásuk miatt, hanem azért sem, mert az erdélyi románság körében ismeretlen a hivatásos balladaénekelés). A mai Magyarország területén pedig jóval régebben háttérbe szorult a ballada műfaja a magyar folklorban, mint Erdélyben. Itt a múlt század közepe óta a magyar nóta vette át a ténylegesen élő népdal szerepét a társadalom valamennyi rétegében, és természetes, hogy a magyar nóta hivatászerű hangszeres előadónak, a magyar cigányoknak vagy muzsikák cigányoknak folklorjára is ez hatott legerősebben.

Dalszövegek

Cigány népdalokból (mind cigány, mind magyar nyelvű szöveggel) gazdag dallam- és szövegyűjtemény áll rendelkezésünkre. Hajdú András után elsősorban VIG RUDOLF végzett széles körű gyűjtést, és tartalmas kísérő szöveggel ellátott hanglemezt állított össze (B 95a). A dalszövegek további elemzésére is sor került. A mesékhez hasonlóan, a dalszövegekről is az derült ki, hogy akár cigány, akár magyar nyelvűek, azonos szerkesztési elvre épülnek. Tartalmilag nem strofikus, hanem sztechikus (esetleg disztichikus) szerkezetűek, azaz nem egy-egy versszak (négy sor) képez bennük gondolati egységet, mint a többi európai népdalban, hanem csak egy sor (esetleg két sor). A következők sor értelmileg gyakran egyáltalán nem függ össze az előzővel. A magyar nyelvű cigány dalok többsége magyar népdalok vagy magyar nóták szövegét veszi át, de fentiek értelmében nem összefüggően, hanem különböző dalokból származó, egy-két sornyi szakaszokat sorakoztatva fel tetszőleges hosszúságban. A kiválasztás nem véletlenszerű: a melankolikus hangulatú dalokból merítenek. A magyar hatás tekintetében aránybeli eltérés van az egyes cigány csoportok között. Az oláh cigányok magyar nyelvű dalaiban népdalok (részben erdélyi magyar népdalok) hatása is kimutatható, míg a magyar cigányok magyar nyelvű éneklése majdnem kizárólag magyar nótákon alapul. Az oláh cigány népdalok sajátossága még, hogy egy dalon belül gyakran keverednek cigány és magyar nyelvű sorok vagy szövegrészek. (B 81, 88, 90.)

A hangszeres (vendéglői) hivatászerű cigányzene történetét és mai gyakorlatát SÁROSI BÁLINT dolgozta fel tudományos alapossággal. Dömötör Sándor kutatásait folytatva, bemutatta, hogyan született meg a 18. sz. végén a magyar népzene, ill. népies zene, majd ennek szöveges változata, a magyar nóta, s hogyan vették át ennek hivatászerű előadói szerepét a cigányok, végül hogyan váltották fel faluhelyen is a magyar parasztzenészeket a cigány muzsikások. – Sárosi volt az, aki a cigányzene és magyar nóta sokak által fenntartással kezelt kérdésében kimondta a tudományos tárgyilagosság követelményét: nem tetszés vagy nemtetszés szempontjából kell foglalkoznunk vele, hanem adott tényként kell tudomásul vennünk, s ilyen értelemben kell vizsgálnunk. Több nyelvre lefordított munkájával (B 200) talán véglegesen sikerült lezárnia a Liszt-vitát.

Tárgyi kultúra

A cigány tárgyi kultúra vizsgálata anyagihiány miatt ütközik nehézségbe. A paraszti kultúrában használatos termelési eszközök és egyéb felszerelési tárgyak (tekétől és guzsalytól a ládikáig és kancsóig) természetesen hiányoznak a cigány sátrakból és putrikból. Ezen túlmenően, díszítőművészet sem alakult ki (hímzés, faragás, bútór-, tányér- vagy tojásfestés stb.). Ezzel kapcsolatban általánosságban megfigyelhető, hogy a hagyományos cigány esztétikai igényekből hiányzik a funkcióhoz kötöttség tényezője. A mese-mondás sohasem kapcsolódik munkatevékenységhez, mint a paraszti kultúrában (tollfoltzás, fonás stb.). Ünnepekhez, társadalmi eseményekhez nem kapcsolódnak cigány játékos szokások. A dalok között nincsenek jeles napokhoz kötődő darabok. Legfeljebb a halottvirrasztáskor történő kártyázás, mesélés, anekdotázás, dalolás, udvarlás tekinthető funkcionális kultúrtevékenységnek. Népviseletről Magyarországon kizárólag az oláh cigány asszonyoknál beszélhetünk; A többi csoport tagjai (és az oláh cigány férfiak is) a nemicigány környezethez hasonlóan öltözködnek. A bőszenyű oláh cigány asszonyok viseletéről is tudnivaló, hogy sohasem saját maguk készítik: készen vásárolt ruhadarabokba öltöznek, esetleg falusi varró-nőkkel varratják meg szoknyáinak a boltban vásárolt anyagot. Cigány jelleget csupán az összeállításban megnyilvánuló ízlés ad ruházatuknak. (B 133, 22–24.)

A cigány kézműveségről (teknővívás, fémművesség) néhány értékes tanulmány jelent meg GUNDA BELA, LADVENICZA ILONA, és mások tollából (B 143, 145, 151, 162, 165). A kivezett fémműveségről azért sem mondhatunk sokat, mert a jelenleg Magyarországon lakó cigányok többsége sohasem űzte ezt a mesterséget. Az oláh cigányok hagyományos mestersége lócsiszárság volt (B 152, 164), a magyar cigányok nagyrészt zenével és vályogvetéssel foglalkoztak, illetőleg azok a magyar cigányok, akik kovács-mesterséget folytattak, nem termelő, hanem javító-szolgáltató munkát végeztek mint edényfoltozók, patkoló kovácsok, lakatosok. Egyetlen termelő jellegű fémműves munka, amelyet kevésszámú magyar cigány folytatott, az egyszerű szögkovácsolás volt. Oláh cigányok között igen csekély mértékű volt a kolompöntés és fűrókészítés (B 158, 166). – Gunda Béla sokrétű néprajzi kutatásai során más területeket is érintett (népi gyógyítás, mese; B 159, 160, 161).

Történelem

Történeti kutatások terén erős hiányosságaink vannak. HEICZINGER JÁNOS, MESZÁROS LÁSZLO és BALOGH ÖDÖN nevét említhetjük, akik levéltári kutatások alapján választák egy-egy terület (megye) cigányságának helyzetét a 18. században, elsősorban Mária Terézia és II. József összeírásai alapján. Meszáros Lászlónak mint turkológusnak külön érdeme, hogy a hódoltság-kori cigányokra vonatkozó adatokat is sikerült feltárnia, míg egyébként csak a törökök kiűzése utáni időből ismeretesek a cigányokra vonatkozó közlések (B 220, 221). Heiczinger végigkíséri a cigánykérdés alakulását Fejér megyében 1690-től kezdve (B 213). Függetlenül magyar fordításban közli az idevágó királyi rendeletek teljes szövegét. Egykorú dokumentumok alapján részletesen ismerteti József fhg. letelepítési kísérletét. Hangsúlyozza, hogy az uralkodók III. Károlytól kezdve főleg az örökös tartományokat (elsősorban Ausztriát) akarták védeni a magyarországi cigányok beáradásától; letelepítési rendeleteik is ezt célozták.

A földrajzi nevekben és személynevekben előforduló „cigány” névelim vizsgálata megerősíteni látszik Lehoczky feltevését (B 217), amely szerint esetleg már a 14. század második felében megjelentek (és letelepedtek) hazánkban kis lélekszámú cigány csoportok (B 229).

Nyelvészet, őstörténelem és társadalomtörténet anyagának együttes vizsgálata derített fényt a hagyományos cigány életmód és kultúra történelmi gyökereire. Régóta ismeretes, hogy a cigányok az ókori indiai *domba* népcsoportból származnak, amely a hindu vallásrendszerben kasztonkivülinek, érinthetetlennek („*pária*”) számított, s a hindu törvények a legalantasabb foglalkozások végzését hátrózták rájuk. Nyelvi adatok szerint a dombák az indiai félsziget ausztró-ázsiai őslakosságához tartoztak, amely ősközöségi szinten élt. A cigány szókincs elemzése és az ókori szanszkrit szöveghelemek egybevetése megmutatta, hogy a dombák sem halászzattal-vadászzattal, sem mezőgazdasági stb. termelő tevékenységgel nem foglalkoztak. Vándor gyűjtőgető életmódot folytattak, és a környező lakosság részére alkalmi (többnyire tisztátalannak számító) szolgáltatásokat végeztek. Mindez Indiában megszokott jelenség. Nyelvükbe a későbbiek során, Európába érkezésük után sem vettek fel a termelő tevékenységgel kapcsolatos szavakat, ami hagyományos gyűjtőgető életmódjuk változatlannal bizonyítja a megváltozott külső körülmények között. Hagományos gyűjtőgető életmódjukra épült egész társadalmi szervezetük, amely a nagycsaládnál magasabb egységet sohasem ismert. Ez a hagyományosan megőrzött gazdasági-társadalmi alap határozta meg egész kulturális felépítményüket, a „let határozza meg a tudatot” marxi tétel értelmében. Ebből fakad a

konzervatív szemléletű cigány közösségek (telepek, családok) erős családi összetartásban megnyilvánuló kisközösségi beállítottsága (= a nagyközösség érdekeinek figyelmen kívül hagyása), a pillanatnyi szükségletek kielégítésére alapozott életvitel, a hagyományos cigány vallási világgép (animizmus), a tárgyi folklór (díszítőművészet stb.) hiánya, a nemcigány környezet normáitól eltérő értékrendszer. (B 56, 230, 250.)

Szociológia

A cigány kutatások Nyugaton az utóbbi időben erősen leszűkültek szociológiai vizsgálatokra (nem mindig tudományos szinten). Magyarországon a hatvanas évek végén szintén megindultak a cigány szociológiai kutatások, de az első lépések megtétele után abbamaradtak. Sziklai Imre és Matolay Magdolna körültekintő esettanulmánya és Tóth Árpád szociográfiai megyei szintű áttekintése nem talált folytatókra (B 267, 264, 272, 273). Az elmúlt munkáik még a hatvanas évek cigánykutatásának szellemében születtek, amikor a kutatók módszere az volt, hogy a cigánytelepeket járva, a családokkal megbarátkozva, a cigány nyelven, élet- és gondolkodásmóddal megismerkedve, hosszú idő alatt szerzett sokoldalú tapasztalatokból szűrték le következtetéseiket. Ebből a munkamódszerből következett az a tény is, hogy a hetvenes évek közepéig az összes hazai cigánykutatók, azonos tapasztalatokkal rendelkezvén terepkutatások alapján, egységes szemléletet képviseltek, és a magyar ciganisztikában mintaszerű együttműködés érvényesült. Ez a hagyományos autopsziás módszer azonban idegen a modern teszt-központú szociológia képviselőitől. Így a tudományos értékű vizsgálatok helyett nagyrészt az újságcikkek műfajába sorolható szociográfiai riportok látnak napvilágot a folyóiratok hasábjain.⁴⁶

Egy alkalommal történt széles körű szociológiai felmérés a magyarországi cigány lakosság körében. A Minisztertanács Tanácsi Hivatalának kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének szervezésében 1971-ben KEMÉNY ISTVÁN irányításával vizsgálatok folytak a Magyarországon élő cigányok helyzetének feltárására. Szűrőpróba jellegű (ún. reprezentatív) felméréssel a cigány lakosság 2 %-át vették figyelembe. E vizsgálatból tudjuk, hogy 1971-ben a hazai cigányság száma mintegy 320 ezer volt. Ezek közül csak magyarul beszélt 71 %, cigányul is tudott 21,2 %, magyarul és románul tudott 7,6 %. A felmérésről készült beszámoló (B 253, kivonatosan 261) 301 táblázatban, területi bontásban (főváros, vidéki városok, falvak) pontos számadatokat közöl az átlagos családnagyságról (4,5; nemcigány családoknál 3), egy lakásban lakók számáról, egy fekhelyre jutó személyek számáról (a cigányok 40 %-ánál 2–4 személy jut egy fekhelyre), kereseti viszonyokról, villannyal és vízzel való ellátottságról, kerékpár, varrógép, hűtőszekrény, rádió tulajdonáról, foglalkoztatottságról. A táblázatokat Kemény István 60 oldalas összefoglalója előzi meg, amely kimagaslóan legértékesebb tanulmány a magyarországi cigány lakosság mai helyzetéről. A táblázatok adatainak összegezésén túlmenően, valóságának megfelelő képet rajzol a cigány családok otthoni körülményeiről, a gyermekek hátrányos helyzetéről a családban, a modern társadalmi viszonyok hatásáról a cigány életvitelre, az egyes cigány csoportok és rétegek közötti jelentős különbségekről, az iskolázatásról, sőt a cigány kultúra fogalmáról, amelyről leszögezi: „Magyarországon nem beszélhetünk cigány kultúráról vagy szubkultúráról, hanem az alsó réteg szubkultúrájáról, amelyen belül a cigányság különböző életforma-csoportjai különböző szinteket jelentenek” (19. l.).⁴⁷

A felmérés szervezői eljutottak arra a felismerésre, hogy a szociológia szokásos kérdőíves módszere elégtelen a cigányság életforma-csoportjainak belső megértéséhez, ezért intenzív interjúkat is készítettek. Azonban nem vonták le a kellő mértékben a következtetést a vizsgálat tárgyának eltéréséből fakadó módszertani eltérések szükségességére vonatkozólag. A szociológusok általában a nemcigány lakosságra kidolgozott tesztek alkalmazását az ettől eltérő életformájú cigány otthonokban. Pl. a szóban forgó felmérés is a kerékpárok, varrógépek stb. számát vizsgálta, noha adott esetben a tányérok, kanalak, székek, ruhanemű számának megállapítása lényegesebb lett volna (telepi cigányságnál a tányérok és evőeszközök száma sokkal kisebb, mint a családtagok száma, szék többnyire csak kettő, legfeljebb három van a 8–10 tagú családban, váltó ruha esetleg egyáltalán nincs). Néprajzi gyűjtők és cigány gyermekeket oktató pedagógusok régóta tisztában vannak a cigány és nemcigány vizsgálati objektumok közötti különbséggel, ezért a pedagógusok idevágó beszámolóit szociológiai oldalról is jobban megközelítik a mindennapi élet valóságát.

A cigány kutatások és egyéb szaktudományok határterületéről megemlítenődök az egészségügyi és igazságügyi vizsgálatok. Újszülöttek testsúlyára, veleszületett rendellenességekre, a gyermekek pszichoszomatikus karakterisztikumaira vonatkozólag értékes kórházi kimutatások állnak rendelkezésünkre (HORVÁTH MIHÁLY, CZEIZEL ENDRE és mások vizsgálatai). Kriminálisztika terén az illetékes szer-

vek a célszerűnek látszó keretek között hozzák nyilvánosságra a megfigyelési adatokat. Elsősorban az erőszakos és garázda cselekmények, valamint az ifjúkori bűnözés terén tapasztalható gyors emelkedés.

Talán egyetlen területe a cigány kutatásoknak, amelyen semmiféle hazai vizsgálat nem áll rendelkezésünkre, az embertan (vércsoport- vagy koponyatípus-vizsgálatok).

Magyarország helye a nemzetközi cigány kutatásban

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a cigányokkal foglalkozó nyugati szakirodalom elsősorban szociológiai jellegű, míg a hazai kutatás elsősorban nyelvészeti, néprajzi és pedagógiai téren ért el eredményeket. A szocialista országok közül a Szovjetunióban nyelvészeti, Lengyelországban néprajzi vonalon folyik figyelemreméltó kutatómunka.

A nyugati országokra jellemző, hogy mind a tudományos kutatásban, mind a társadalompolitikában elsősorban a vándor cigányokkal foglalkoznak, mint kuriózzumnak, mint cigánység jelentős része ott is letelepült. Céljuk a hagyományos vándor cigány életforma konzerválása, s ha nem is területi „cigány-rezervátumok” létesítése (amit kizár éppen a vándorló életmód, és az a körülmény, hogy a vándor cigánység kizárólag a nemcigány társadalomból tud megélni), de valamiféle „életforma-rezervátum” biztosítása. E cél érdekében a hagyományos életforma tarthatatlanságát és az ezzel kapcsolatos összes negatív jelenségeket elhallgatják. A cigány élet-és gondolkodásmódot (divatos szóval: „értékrendszer”) egyenrangúként és jogosultként igyekeznek szembeállítani az államtársadalmi normákkal.

A gyakran romantikus és többnyire kritikátlanul dolgozó nyugati kutatásokkal szemben a hazai kutatásokban az utóbbi évtizedekben elengedhetetlen követelmény a filológiai igényű, szigorú tudományos pontosság.

A magyarországi kutatásokról, nyelvi okokból, alig rendelkezik tudomással a külföld. Csupán Wislocki az, akit német nyelvű könyvei alapján világszerte mint az egyik legismertebb ciganológust tartanak számon. A mai magyarországi kutatások közül leginkább a pedagógiai munkákat ismerik és becsülik világszerte. Ez mindenekelőtt az 1979-ben Pécsen tartott nemzetközi konferenciának köszönhető (B 234, 236). Emellett Erdős Kamill francia és angol nyelvű cikkeire hivatkozik a külföldi szakirodalom.

Ugyanakkor anélkül, hogy részleteiben ismernék a magyarországon megjelenő szakirodalmat, az utóbbi évtizedek magyarországi tudományos kutatásai éppúgy, mint a magyarországi hivatalos cigánypolitika, általános tisztelet tárgyát képezik külföldön. Ez elsősorban Henriette Davidnak, a párizsi *Études Tsiganes* c. szaklap szerkesztőjének érdeme, aki nyugalomba vonulásáig (1980) a lapnak majdnem minden számában közölt ismertetéseket a magyarországi kiadványokról és eseményekről. A negyedévenként megjelenő *Études Tsiganes* a legjelentősebb nemzetközi cigánisztikai szakfolyóirat. Legutóbb az olasz *Lacio Drom* c. folyóirat szerkesztője, Mirella Karpati, gondoskodik a magyarországi kutatási eredmények ismertetéséről. A magyar cigánisztika nemzetközi tekintélyét mutatja, hogy az 1980-ban Leányfalun rendezett magánjellegű baráti találkozóra valamennyi meghívott (a nemzetközi cigánisztika legismertebb képviselői) örömmel fogadta el a fémjelzésnek tekintett meghívást (ismertetését ld. Lacio Drom 1980/5, p. 33–45).⁴⁸

Jegyzetek

¹ Allergnädigst-privilegirte Anzeigen, Jg. VI, S. 87 (B 5). – Grellmann, Historischer Versuch, 2. Aufl. S. 280 (B 10). Wislókci, Adalék a cigány philologia törtélméhez, Kelet 1881. évf. – József fhg, Cigány nyelvtan, 298. l. (B 35).

² Egyes német kutatók azzal a megjegyzéssel igyekeznek Wáli megfigyelésének értékét csökkenteni és J. C. Ch. Rüdiger német kutatónak tulajdonítani a felfedezés érdemét (*Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, 1782), hogy Malabárban a cigánytól teljesen elütő malajálam nyelvet beszéltek, amely nem az indoeurópai, hanem a dravida nyelvcsaládba tartozik (S. Wolf, *Grosses Wörterbuch der Zigeunersprache*, 1960, S. 18). Ezzel szemben már Grellmann utalt arra a lehetőségre, hogy a malabári teológusok feltehetőleg a bráhmín (papi) kaszt tagjai voltak, és a hindú vallás liturgikus nyelvét, a szanszkritot használták. Egyébként a dravida nyelvek közül éppen a malajálam telítődött legerősebben szanszkrit kölcsönszavakkal. – Székely Sámuel pontos fogalmazásából az is kiderül, hogy csupán egyes indiai szavakat talált rokonnak a cigánnyal Wáli, s ezeket (tehát nem mind az ezer szót!) értették meg a győri cigányok: „observando *plura nostris Zin-garis esse communia*”.

³ Wáliról ld. Ercsey Előd, *Egy Komárom megyei tudós a felvilágosodás korából*. Új Forrás 1971/1, 72–82.

⁴ B 35, 299. l.

⁵ Bár nem magyarországi származású, de Magyarországon eszközölt megfigyeléseit közlő szerző gyanánt említett érdem a legkorábbi magyarországi cigány nyelvi feljegyzés közreadója, Heinrich Kramer Magyarországon utazó német katonaoorvos. A *Commercium litterarium* c. 1738. évi nürnbergi latin nyelvű kiadvány 20–21. lapján közlik 1737. dec. 18-i levelét az itteni cigányokról, amelyben mintegy 40 cigány szót, ill. kifejezést sorol fel, latin értelmezéssel, meglepően pontos átírásban. – Az adata Tarnai Andor hívta fel figyelmemet.

⁶ Leírását ld. József fhg. nyelvtanában (B 35), 302–303. l. Jelzete a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban: Fond manuscrite nr. 370.

⁷ Beregszászi hivatkozok arra, hogy a szavakat Szathmári Pap professzor közölte vele Farkas szójegyzéke alapján (i. m. 132. l.). A Kolozsvártól nyugatra fekvő Vista faluban – ahonnett ragadványneve alapján ítélve Farkas származott – ma is ezt a cigány nyelvjárást beszéltek. – További szavak Beregszászínál, amelyek ennek a nyelvjárásnak régebbi fázisára jellemzők: *rikono* kutya', *megarisz* 'szamár', *hartysz* 'kovács', *cika* 'haj' (német Haar! Nyilván elírás *cipa* helyett, amelynek jelentése 'háj', '(kenyér)háj').

⁸ Kiadta József fhg.; B 37.

⁹ Különös a létige ragozása: *eszljom, eszljaj, ehin* 'vagyok, vagy, van'. Ma egyik nyelvjárásban sem ismeretesek ilyen alakok. – Jellegzetes szlovák cigány szavak: *oka az'*, *pináro* 'láb', *rukono* 'kutya', *tajsa* 'holnap'.

¹⁰ Ismertetésüket ld. József fhg. nyelvtanában (B 35), 304. l. Mindhárom kézirat a jászóvári prépostság birtokában volt (ma: Csehszlovákia); jelenlegi lelőhelyük ismeretlen.

¹¹ B 50. A kézirat ismertetését ld. József fhg. nyelvtanában (B 35), 304–307. l.

¹² Vö. József fhg., i. m. 300. l.

¹³ Ismertette Ábel Jenő, *Egyetemes Philológiai Közöny* I, 393–397.

¹⁴ Lakatos Menyhért elmagyarosodott cigány családból származó író – aki utólag cigányul is megtanult –, a Valóság 1971/4. számában kijelentette, hogy valótlán a tudósok egybehangzó véleménye, amely szerint a cigány nyelv szókincse – az idegen szavakat nem számítva – minden országban 1 000–1 500 körül van. Ő megállapította, hogy a cigány nyelv szókincse 13 740 szó. E sajtósan pontos számadat kapcsán elhaghatta Sztójka nevét. – Sztójka lefordította a „Bujdosik az árva madár, egyik ágról másikra száll” kezdetű magyar népdalt cigányra, és a *Csikóink kényesek* c. kötetben (1977) mint eredeti cigány népdalt magyarra visszafordítva kapjuk, rokokó köntösben: „Elrejtőzik a kismadár / csörgő falevelek alján” (Weöres S.).

¹⁵ Csupán két, jóval rövidebb – bár tudományos szempontból alaposabb – vázlat jelent meg hasonló tartalommal: T. V. Ventcel – L. N. Cserenkov, *Dialekti ciganszkovo jazika* (Jaziki Azii i Afriki I, 1976, 283–339. l.), és G. Soravia, *Dialetti degli Zingari Italiani* (1977, 140. l.) – Sajtó alatt van: Vekérdi József, *Gypsy dialects in Hungary. Grammar, folk tales, dictionary* (magyar nyelvű részlete: *A magyarországi cigány nyelvjárások*, akadémiai doktori értekezés, 1977, kéziratban).

¹⁶ A munka nyelvtani része Herrmann Antal fordításában németül is megjelent (B 34).

¹⁷ Egyetemes Philológiai Közöny 1890, 737–768.

¹⁸ József Károly Lajos főherceg (1833–1905) a magyar reformkor kiemelkedő politikusának, József nádornak a fia volt, s atyja szelleméhez méltóan igaz magyar hazafinak és emberséges gondolkodású egyénnek bizonyult. Mint fiatal katonatiszt tanulta meg a parancsnoksága alá beosztott cigány közkatonák nyelvét. A kiegyezés után ő lett a magyar honvédség első főparancsnoka. Ld. Thewrewk István (Ponori), *József főherceg* (1893); Thewrewk Emil (Ponori), *József főherceg emlékezete* (1905); Vághó Ignác, *József főherceg emlékezete* (1905).

¹⁹ Sztanykovszky Tibort politikai gyilkosságért 1920-ban életfogytiglani börtönrre ítélték, és a börtönben tanulta meg cigány rabtársaitól a nyelvet. Előszeretettel gyűjtötte a ritka (elavult vagy tolvajnyelvi) cigány szavakat. Emiatt, és néhány mesterséges szóképzés következtében, több tucat szó ma már ismeretlen a beszélt nyelvben.

²⁰ Az *Anzeigen* szerkesztők és cikkírók neve nélkül jelent meg. Szerkesztője Tersztyánszky Dániel volt; munkatársai nagyrészt felvidéki evangélikus literátus emberek közül kerültek ki. Honismeretető folyóirat volt. Közhasznú ismeretek terjesztését tűzte ki feladatául. Ebbe a célkitűzésbe illeszkedett be a cigányokat ismertető cikksorozat is. Ld. *A magyar sajtó története I.* Szerk. Kókay György. Bp. 1979. 63–66. l.

²¹ Egyes pszichológusok azt állították, hogy a cigányasszony mindig baloldalt, a szíve fölött hordja csecsemőjét, abból az ősi osztónból, hogy az anyai szív dobogásának ritmusa nyugalmat árasztson a csecsemőbe. A tenyék leírása rcaafól a teóriára: a hátán hordott csecsemő aligha érzékeli az „anyai szív ritmusát”. Ami a nyugalmat illeti: orvosi adatok szentt a neurotikus tünetek jóval gyakoribbak cigányoknál, mint nemcigányoknál.

²² A „valaha megvolt” feltételezés azóta is kísért. A 19. századi kutatók az *Anzeigen* koráról, a 20. századiak a 19. századról állítják, hogy „akkor még” voltak vajdák. Valóságban sohasem voltak, mivel a kisközségi (családi) szervezetben élő, vándorló cigányságnál semmiféle társadalmi hierarchia, semmiféle vezetői tisztség nem létezett. Vö. B 133, 18–21. l.

²³ Grellmann könyveinek egyetlen – jelentéktelen – történelmi tévedése, hogy a cigányok kivándorlását Timur 1408. évi támadásával hozza összefüggésbe, mivel első európai okleveles adataink 1417-ből vannak. Valóságban évszázadokkal korábban hagyták el Indiát, de ezt csak Pott és főleg Miklosich későbbi nyelvészeti kutatásai tisztázták (ma is csak fél évezredes pontossággal sejtjük az időpontot). – Grellmann társadalomtörténeti megállapításait a legújabb szociológiai vizsgálatok messzemenően igazolják; vö. B 230 és M. Hübschmannová, *What can sociology suggest about the origin of Roms*, *Archiv Orientalni* 40 (1972), 51–64.

²⁴ Ezzel kapcsolatban e cigány népdalt idézi:

O Devloro! szo me kergyom!
Trin cshajórja upre kergyom!
Jekh szí úcsi, szar o nádó,
Jekh szí pární, szar o járo,
Áver szí mri dajóri,
Márela man mro dadóro.

(Jaj istenem, mit csináltam. / Három leányt felcsináltam. / Karscú, mint a nád, az egyik, / Fehér, mint a liszt, a másik. / Harmadik az édesanyám, / Megver érte majd az apám.) Azonban meg kell jegyeznünk, hogy ez a trágár hang nem általános a cigány népköltészetben.

²⁵ *Még egy szó Lisztől és a magyar zenéről*, Vasárnapi Ujság 1859, 476.

²⁶ Vö. még: P. Thewrewk Emil, *A hang mint műanyag*, Pest 1866. Uő. *A magyar rhythmus rendszere*, 2. kiad. Bp. 1881. – Ezzel szemben a tárgyi ismeretek teljes hiányát mutatja Fr. Müller kijelentése, aki szerint a „magyar Múza” művészi értéke a semminél is kevesebb, és hogy egyáltalán van benne rím és ritmus, azt is a cigánynak köszönheti (*Sitzungsberichte d. k. k. Akademie, Wien, phil.-hist. Kl. XI*, 195. S. 150).

²⁷ *Cigányzene? Magyar zene?* (B 190). – A Liszt-vita összefoglalását ld. Sárosi Bálint, *Cigányzene...* (B 200, 127–135. l.).

²⁸ *Pruszeri upro ruk, ruk! De mange rup, rup, rup!* Galamb a fán, fán! Adj ezüstöt, ezüstöt, ezüstöt!

²⁹ A hegyek kultusza szokatlan jelenség, azonban Wislocki megfigyelését más forrás is megerősíti. Herrmann Antal *A hegyek kultusza Erdély népeinél* c. tanulmányában mind a cigányok, mind mások néphitében szintén ismerteti (B 163). Vö. még B 186.

³⁰ Fenti tárgyköröké ismerteti további két összefoglaló munkája: *Zur Volkskunde der transsilvanischen Zigeuner* (Az erdélyi cigányság néprajzához, B 188c), és *Volks Glaube und religiöser Brauch der Zigeuner* (A cigányok néphite és vallási szokásai, B 186).

³¹ Némelyik dalnak Wislocki-gyűjtötte cigány nyelvű szövegét és Wislocki magyar fordítását megtaláljuk a Pallas-lexikon „Cigányok” címszavában is. A magyar fordítás kevésbé lendületes, mint a német, és nem rokokós, hanem a századveg magyar népies stílusát követi. Pl.:

Parne, parne ulice,
Bute jiv hin jivende:
Kaszke na hin e romni,
Dzsanel, the lacesz romni,
Kaszke na hin pirani,
Kaj dzsal pal e brigogyi;
Szar bigorekro dzsukel,
Andre jive jov chuesel.

Fehér, fehér az utca, / Vastag hó most böhúzza; / Hej! aki most nőtelen, / Tudja: mi a szerelem. // Akinek most nincs babája, / Hová bujjon most bujába; / Mint gazdátlan kutya / Kint a havat rúgja. – I. m. 144. sz., Pallas lex. XXXIV. l.

³² A cigányok ősei nem a Gangesz vidékéről, hanem Északnyugat-Indiából jöttek. Egyébként a cigányok ősei kasztonkivüliek („páriák”) voltak, akik nem jelenhettek meg a szent fürdőhelyeken.

³³ Pl. az „egy” számnév nőnemű alanyesetét következetesen *jekha* alakban adja, ami nyelvtani képtelenség; a szó mindenütt *jek*-nek hangzik. – Nyelvtanának (és egész életművének) rendkívül kemény, de kétségkívül tényekre alapozott bírálatát Jiri Lippa, a kiváló felkészültségű cseh ciganológus nyelvész adta (B 60). Lippa hivatkozik Thesleff finn ciganológusra is, akinek Wislocki cigány adatközlői nevetve mesélték, milyen jól besapták Wislockit légből kapott legendákkal. Azonban

Thesleffnek, mint tapasztalt ciganolósnak, tudnia kellett volna, hogy amit neki mondtak a cigányok, semmivel sem hihe-
tőbb, mint amivel Wislockit ámitották. Azt is tudnia kellett volna, hogy bár a cigányok könnyízszerrel rogtóznak légből
kapott történeteket, ezt nem a tudatos becsapás öncélú szándékával teszik.

¹⁴ B 138, 140, 142, továbbá 2 mese az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn I. kötetében. Mindenesetre feltűnő,
hogy a német szövegek stílusa teljesen azonos a megszokott német elbeszélő stílussal, míg az ennek szó szerint (!) megfele-
lő cigány szöveg stílusa a cigány nyelvben erősen szokatlan (szörendileg, mondat szerkezetileg stb. teljesen elut a mai erdélyi
cigány nyelvű meséktől).

Wislocki elborult elmével halt meg. Életrajzát és műveit ld. Szinyvet József, *Magyar írók élete és munkái* 14
(1914), 1614–1618 hasáb. Megemlékezést ld. Journal of the Gypsy Lore Society, New Series 1, (1907–8), 193–197. Mű-
veinek jegyzékét ld. G. F. Black, *A Gypsy bibliography* (B1).

¹⁵ Utoljára Pogány Péter, majd Erdős Kamil latta az anyagot. Ld. Pogány Péter, *Herrmann Antal adattári hagyatéka*,
Ethnographia 1959, 472–473. Erdős Kamil, *Herrmann Antal hagyatéka a szegedi Egyetemi Könyvtárban* (kézirat, 1961
március). Erdős már csak a dalokat találta. Az eltulajdonító személye nem bizonyítható.

¹⁶ Cigány nyelvű szövegváltozatok miatt figyelemreméltó *The Black Wodas* c. balladaközlése (B 77); a ballada Wislocki
Barsony Gyuri (B 15, XXXV) és Csenki Száz *szegecské* (B 67a, 15. l.) balladájával rokon. – Tartalmilag érdekes *Barna*
Boklós c. balladaja (B 78): A cigány bortömbbe kerül; akasztása előtt kéri feleséget, főzzön utoljára kaposztát; az asszony éj-
szaka a szomszéd kertjéből lop, közben levágja férje fejét, megfőzi, nekilát enni; a levagott fej megszólal. Meltz megjegyzi,
hogy többnyire halottvirrasztáskor éneklék.

¹⁷ 1908-ban egy héttagú vándor cigány csapat lemeszárrolta a pusztai csárdá gazdáját egész családjával együtt.

¹⁸ Nem meggyőző Dincser cikke a cigányhangsorról (B 192), amelyben a bővített szekundlépést Indiára vezeti vissza.
Bartók (i. h.) cáfolja: a bővített szekund ugyanúgy megvan az araboknál, a törököknél és a Balkánon. „a cigányokra vándor-
lásuk közben, keleti népekről ragadt rá ez a sajtóság”.

Szinten kevéssé meggyőző Munkácsi egy halálesettel kapcsolatos fejtegetése (Ethnographia 1906, 125.).
Egy vándor cigány csapat rablótámadása ellen védekező tanyasiak lelőttek a bandavezért. A cigányok a hullaházban a ha-
lott felboncolt gyomrát megtöltötték narancssal és egyéb étellel. A temetésen hajukat tépték, és a kitépt hajszálakat a
koporsóra szórták. Munkácsi a halott megvendéglése és a jelképes emberáldozat ősi, természetes alakjában fennmaradt
szokásának értelmezi az esetet. Azonban minthogy más cigány adatunk nincs ilyen módon nyújtott ételáldozatra, nem te-
kinthetjük ősi cigány cigány szokás megőrzésének, csupán improvizációnak. A haj és ruha megtépeése a gyásznak igen sok
helyen előforduló kifejezése. Nem emberáldozat jelképe.

¹⁹ Nagy I. közlése szerint egyetlen ima-szerű szövegük, amelyet halottak napján és néha máskor is elmondanak (bár
imádkozni nem szoktak): *Szuntóna Raja Devla! Zsutin pamende, ka csorre zam-le. Naj amena khansi, csi szo te chasz, csi
szo te pasz. Csumián tye khula haj tye purrore, tye sebura. Zsutin pamende, Raja Szuntóna Devla! Szentséges Uristen!*
Segíts rajtunk, mert szegények vagyunk. Nincs semmink, se mit együnk, se mit igyunk. Csókolom a szarodat és a lábacskái-
dat, a sebeidet. Segíts rajtunk, szentséges Uristen!

²⁰ Csenki Sándor (1920–1945) a budapesti egyetemen végzett magyar–francia szakot; egyúttal néprajzi tanulmányo-
kat folytatott. A főváros felszabadulása utáni napokban mint civil hadifogságba esett, és szökési kísérlet után kivégezték.
Kéziratos mesegyűjteményét a püspökladányi Karacs Ferenc gimnázium múzeumában őrzik.

²¹ Az 1955. évi kiadás szövegében nagyszámú sajtóhiba van, ami éles bírálatot váltott ki Hajdú András részéről, akinek
egyéb ellenvetései is voltak a kötettel szemben (Uj Zenei Szemle 1955 okt., 1956 jan.).

²² Erdős Kamil (1924–1962) a háború végén francia hadifogságba került, ott tüdőbajt szerzett. A budakeszi tüdő-
szanatóriumban tanult meg cigányul egyik cigány betegtársától. Ezután végigtanulmányozta a teljes hazai és külföldi szak-
irodalmat. Egész tudományos munkássága a halálós betegséggel vívott küzdelem mellett folyt. 1956-ban rokkantsági nyug-
díjba helyezték. Betegségében felesége volt hűséges ápolója, és munkájában segítőtársa. Súlyos betegen is kitartóan járta az
országot, cigányok között töltötte minden nyarat (a tél betegágyához szegelte). Páratlan tudomány szeretet, rendkívüli sze-
nyesség, megelégedés jellemezte. Igen sok barátja volt a cigányok között, akik rajongásig szerették. E sorok írójával és
Hajdú Andrással hármashat alkották 1956-ig a „második ciganológus triász”, amelynek vitathatatlanul Erdős Kamil volt
legkiemelkedőbb tagja. – Nekrológja az Ethnographia 1962. évf. 616–619. lapján jelent meg, megismételve *A Békés me-
gyei cigányok* c. munkája 2. kiadásának bevezetőjében (B 6), amely műveinek jegyzékét is tartalmazza.

²³ Ez magyarázza meg a keresztény egyházak térítési kísérleteinek mindenkor csődjét a cigányság körében: ősközös-
ségi gazdasági-társadalmi alapra nem lehet a feudális-kapitalista társadalomnak megfelelő vallásrendszert felépíteni. Viszont
arra a jelenségre is részben ez a körülmény nyújt magyarázatot, hogy a különböző szekták (Jehova tanúi, pünkösdisták)
sok hívőre tesznek szert a cigányok között. E szektákban nincs egyházi hierarchia és nincs dogmatika, így közelebb állnak
a hagyományos cigány vallási szinthez. Emellett az is megfigyelhető, hogy a szekták azokban a cigány rétegekben hódítanak,
amelyekben a hagyományos nagycsaládi-ősközösségi szervezet már felbomlott, és megtörtént az első lépés a környező
társadalom életmódjának átvételére, de a beilleszkedés még nem következett be: felülörtélnék az ősi cigány animizmus és
keresztény vallás, ősközösség és szervezett társadalom között. – A szekták Isten-fogalma is közelebb áll az isten hagyomá-
nyos cigány fogalmához, mint a keresztény Szentháromság.

A cigány vallással kapcsolatban különlegességeként említhetjük Szegez L. elméletét, aki szerint a cigányok Ázsiában
a monofizita kereszténység buzgó hívei lettek, s mikor a bizánci egyház mint eretnekséget elvetette a monofizita tanításo-
kat, ez akkora törést okozott a cigányok lelki világában, hogy azóta sem bírták kiheverni; ezért nem járnak templomba (Vi-

lágosság 1973/1, 44–48). Minden egyébtől függetlenül, a monofizitizmus Egyiptomban és Szíriában volt elterjedve, ahol az európai cigányok ősei sohasem jártak, és a IV–V. században virágzott, amikor a cigányok még Indiában voltak.

⁴⁴ Az MSZMP határozatai és dokumentumai 1956–1962. Bp. 1964, 497. l.

⁴⁵ Utóbbi években a nemzetközi cigány nacionalizmus („Cigány világszövetség”) szélsőséges hangadói nyíltan leszögezték azt az álláspontjukat, hogy a cigánysággal kapcsolatban tudományos kutatásokra nincs szükség, csupán a cigányok mindenkor és mindenütt üldözött helyzetét kell állandóan hangsúlyozni. A kozmopolita cigány nacionalizmus magyarországi képviselői ugyanazt a vonalat követik. A tényeket feltáró tudományos kutatásokat – amelyekből kitűnik a hagyományos cigány életet idealizáló, szeparatista törekvések tarthatatlansága – tudományon kívüli eszközökkel támadják, és (nyílt vagy burkolt formában) szembehelyezkednek a tudományos kutatásokkal teljes összhangban álló párhatározatokkal. Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy a szóban forgó jegyzet hasonló támadások célpontja lett, sőt egyesek a pécsi kutatócsoport munkájának teljes beszüntetését követelték (a Minisztérium nem adott helyet e követelésnek).

⁴⁶ A nemcigány közönség cigányellenes előítéleteinek kérdőíves felmérése utóbbi időben divatba jött; ez azonban tárgyánál fogva nem tartozik a cigány kutatások körébe. Az előítéletek okának vizsgálatát (ami már a cigány kutatások területét érintené) teljességgel mellőzik a szociológusok. Az előítéletek végső oka – mint utaltunk rá – a hagyományos cigány életforma és a modern osztársadalmi követelmények közötti ellentmondás. Találó megfogalmazás szerint: előítéletek mindaddig lesznek, amíg a nagyközönség negatív példákkal találkozik a másik oldal részéről. (Vö. még: Fr. Vaux de Foletier, *Les Bohémiens en France au 19e siècle*, Paris 1981, p. 11.) – Egyetlen előítélet-vizsgálat sem történt a cigány lakosságnak a nemcigány lakossággal szembeni előítéletei felmérésére, noha ismeretes, hogy az előítéletek kölcsönösek, sőt törvényzerű jelenség az, hogy a kisebbségi érzéssel küzdő csoportok részéről erősebb a bizalmatlanság, mint megfordítva.

Az előítéletek egyoldalú vizsgálatával párhuzamos jelenség az, hogy a cigány (és egyéb) lakosság hátrányos helyzetével kapcsolatban egyoldalúan csak az osztársadalom felelősségét vizsgálják, figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy Magyarországon ma már elsősorban az egyént (ill. csoportot) terheli a felelősség hátrányos helyzetéért: a cigány származású lakosság széles tömegeit hazánkban ma már nem a társadalom részéről szenvedett üldöztetés, hanem évezredes történelmi múltjából fakadó, hagyományos életvitelle és gondolkozásmódja akadályozza a felemelkedésben. E problémát találon fogalmazza meg Molnárné Venyige Júlia és Orolin Zsuzsa tanulmánya: *A hátrányos társadalmi helyzet tényezői* (Társadalmi Szemle 1980/12, 48–59). „A hátrányos helyzet különböző jelenségeivel, megnyilvánulási formáival kapcsolatban gyakran túlhangsúlyozzák a társadalom felelősségét. Kétségtelen, hogy a társadalmi-gazdasági meghatározottság a hátrányos helyzetűek esetében is döntően érvényesül, de végzetes hiba lenne mindenért csak a társadalmat okolni, és az egyén felelősségéről megfeledkezni. Az egyén magatartása, cselekvéseinek motivációi bizonyos esetekben visszaható erőt jelentenek, vagy éppen meghatározó szerepet játszanak a felemelkedésben. Tisztán kell látni, hogy a társadalom erőfeszítései csak akkor vezethetnek eredményre, ha maguk a társadalom periferiáin élők is igénylik a felemelkedést.”

⁴⁷ A kultúra fogalmát Kemény az újabb szociológus szóhasználatnak megfelelően alkalmazza, amelyben a szó a hagyományos „szellemi javak” értelemről eltérően, az életforma egészét, életmódot, életkörülményeket jelöli. Néprajzi szempontból némileg más a helyzet, mint szociológiailag. Itt nem azonosíthatjuk a cigányság kultúráját a társadalom legalsó rétegeinek kultúrájával (még ma sem, amikor az egykori cigány szellemi kultúra értékei nagyrészt kihaltak). A cigány népcsoport (etnikum) körében éppúgy megfigyelhetünk bizonyos sajátos vonásokat, mint más etnikai csoportok (pl. palócok, székelyek) esetében. Ezen túlmenően, a ciganológia két évszázados egybehangzó megállapítása szerint a pszichikai sajátosságok (gondolkozásmód, lézés, életszemlélet, magatartás) egyedülálló szívóssággal őrződnek a cigányságnál, és erősen elütnek a többi hátrányos helyzetű réteg gondolkozásbeli sajátosságaitól.

⁴⁸ A nyugati kutatásokról ld. a Hundsalsz, *Stand der Forschung über Zigeuner und Landfahrer*. Stuttgart 1978. A szerző – néhány elmarasztaló megjegyzést leszámítva – figyelmen kívül hagyja a szocialista országokban élő cigányok helyzetét, és az itt folyó kutatásokat; emellett bevallotta a szociológiai-társadalompolitikai témakörre korlátozódik.

Irodalom

(Bibliographic abstracts)

Rövidítések/Abbreviations:

ALH: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae

AOH: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae

ET: Études Tsiganes (Paris)

JGLS: Journal of the Gypsy Lore Society (Liverpool)

I.

Bibliográfiák

(Bibliographies)

1. BLACK, George F.: A Gypsy bibliography. Liverpool 1914.

A nemzetközi cigány kutatások alapvető bibliográfiája a régebbi irodalomból. Magyar anyagot is tartalmaz. – Also Hungarian works are included.

2. KERTÉSZ János: A cigánykérdés bibliográfiai vázlata [A short bibliography of Gypsy problem]. Magyar Kisebbség (Pozsony) 1937, 454–460, 493–495, 512–519.

Jelentéktelen. – Second-hand. Both Hungarian and foreign works.

3. TIPRAY Tivadar: Adalékok a cigányokról szóló irodalomhoz [Addenda to Gypsy bibliography]. Magyar Könyvszemle 1877, 373–385.

4. VÁRNAGY Elemér – RUPPERT Ferencné: A cigány kutatások bibliográfiájához [To the bibliography of Gypsy studies]. Pécs 1977. 34 l.

A 249. tétel függeléke. Zömmel 1960 utáni irodalom, főleg nevelésről. – Appendix to No. 249, focused on literature on education after 1960.

- 4a. VÁGH Mária – POZSONYI Ágnes: A cigányság társadalmi helyzete [The Gypsies' social status]. Bp. 1975, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 84 l. / = Tematikus szociológiai bibliográfiák IV./

Főleg szociológiai vonatkozásban bibliográfiai alpmű. – Reliable bibliographies of books and articles (mainly contemporary Hungarian literature).

- 4b. VÁGH Mária – GERÉB Zsófia: A cigányság helyzete. Válogatás az újabb magyar irodalomból [The Gypsies' status. Selection from recent Hungarian literature]. Bp. 1978, FSzEK. 18 l. / = Tematikus szociológiai kisbibliográfiák 15./

Előző tétel folytatása. – Continues the preceding item.

- 4c. VÁGH Mária: A cigányság helyzete. 2. füzet [The Gypsies' status. 2nd issue]. Bp. 1981, FSzEK. 39 l. / = Tematikus szociológiai kisbibliográfiák 20./

Előző tétel folytatása. – Continues the preceding item.

– A Pallas Nagy Lexikona, „Cigányok” címszó bibliográfiája [The Great Pallas Encyclopedia, bibliography to item „Gypsies”].

Ld./See: 13, 15.

- THEWREWK Emil, Ponori: Irodalmi kalauz [Guide to literature].

Ld./See: 35.

II.

Összefoglaló művek

(General descriptions)

5. Allergnädigst-privilegierte Anzeigen, aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft. V–VI. Jahrgang, Wien 1775–1776, passim.

6. ERDŐS Kamill: A békés megyei cigányok. Cigánydialektusok Magyarországon [Gypsies in county Békés. Gypsy dialects in Hungary]. Gyula 1959. 43 l. / = A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 3-4./ -²1969, 63 l. / = uo. 60./ -³1979, 87 l. / = uo. 72./

Kutatásainak népszerű, rövid összefoglalása. - A reliable survey of professions, employment, customs and dialects of the individual Gypsy tribes living in this county. Sums up his monographic studies detailed under 24, 148, 150, 154-157. 2nd and 3rd ed. with a bibliography of his works.

7. Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. Zeitschrift für die Volkskunde der Bewohner Ungarns und seiner Nebenländer. Hrsg. A. Herrmann. Bd. I-IX (1887-1907).

Bd. III-: Zugleich Organ für allgemeine Zigeunerkunde.

It replaced the JGLS during its discontinuance.

8. FLEISCHMANN Gyula: A cigány a magyar irodalomban [The Gypsy in Hungarian literature]. Bp. 1912. 54 l.

9. GRELLMANN, Heinrich Moritz Gottlieb: Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksahle dieses Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge [A cigányok. Történelmi vázlat e nép életmódjáról és társadalmi szervezetéről, erkölceiről és sorsáról Európában, valamint eredetéről]. Dessau-Leipzig 1783.

10. GRELLMANN, H. M. G.: Historischer Versuch über die Zigeuner, betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung. 2. Aufl. Göttingen 1787.

11. HERRMANN Antal: A temesmegyei cigányok [The Gypsies in county Temes, Southern Hungary, now Rumania]. Temesvár 1913. 84 l.

12. HORVÁTH Rudolf: A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai. Kiad. Berecz Árpád [Origin, life, customs of the nomad Gypsies in Hungary. Ed. Á. Berecz]. Szeged 1979. 85 l. / = Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de A. József nominatae 4./

A kiadás nem tartalmazza a kéziratban szereplő szójegyzéket. Kivonatolt ismertetés a kéziratról: Napjaink 1974. okt., 6-7. Uott Mészáros Gy. kutatásai, 9. - The author (probably a Gypsy) composed his true account on Gypsy manners in the jail in 1911. He drew a rather dark but realistic picture of his nation hoping to get in an advantageous position by slandering the other Gypsies. Detailed description of Gypsy crimes (theft, horse-dealing, fortune-telling). Road signs. Good Hungarian-Gypsy word list (Lovari dialect; all words are still in use). The word list was omitted in the edition of 1979. The Ms. is preserved in the Szeged University Library in A. Hermann's bequest.

Ismertette/Reviewed by Mészáros Gy., Napjaink XIX/5 (1980), 31.

13. JÓZSEF főherceg: A cigányokról. A cigányok történelme, életmódja, néphite, népköltészete, zenéje, nyelve és irodalma. Wislocki Henrik közreműködésével. Külön lenyomat a Pallas Nagy Lexikona IV. kötetéből, bővíve a hazai cigányok statisztikájával [On the Gypsies. Their history, life, beliefs, folk poetry, music, language and bibliography. In collaboration with H. Wislocki. Offprint from the Great Pallas Encyclopedia, with addition of the statistics of Gypsies in Hungary]. Bp. 1894. 97 l.

Vö./Cf. 15.

14. NAGY István: The Gypsies of the Sárrét. [A sárréti cigányok.] JGLS 3rd ser. 19 (1940), 1-16, 67-77, 152-159.

Life and customs of Gypsy quarters in Eastern Hungary. Ethnographic and sociologic description.

15. A Pallas nagy lexikona, „Cigányok” című (IV. köt. 1893, 361-364. l. + melléklet XLVIII 1) - [The Great Pallas Encyclopedia, item „Cigányok” with an Appendix on 48 pages].

Különnyomatként is, ld. 13.

Exhaustive summary of Gypsy studies carried out in Hungary. The grammar and vocabulary was compiled by Archduke Joseph, ethnology (including folk poetry) by Wislocki. On pp. XLI-XLII a rich bibliography, both foreign and Hungarian. Published also as offprint, see 13.

16. SCHWICKER, A. H.: Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen [A magyarországi és erdélyi cigányok]. Wien-Teschen 1883. 187 S. / = Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und cultur-historische Schilderungen. Bd. 12./

17. SZEGŐ László: A cigány nyelvű irodalom történetének rövid vázlata [A brief outline of the literature written in Romani]. Forrás 1975/5-6, 36-44.

Az újabb időben nyomtatásban megjelent, kisszámú cigány nyelvű vers önálló irodalomként történő tárgyalása. - Regards the short poems, few in number, published by contemporary authors in Romani, as independent Gypsy literature.

18. VEKERDI József - MÉSZÁROS György: A cigánység a felemelkedés útján [The Gypsies on the way of social progress]. Bp. 1978. 48 l.

A Hazafias Népfront kiadványa, a hazai cigánypolitika elveit ismerteti, a cigányságra vonatkozó általános tudnivalókkal. — General informations on Gypsy life and culture and, above all, on government policy. Published by the Hungarian People's Front as a guide to Gypsy policy in Hungary. Reviewed in ET 1979/1.

19. WLISLOCKI, Heinrich von: Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der Siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, Ethnologisches, Sprache und Poesie [A vándor cigányságról. Képek az erdélyi cigány életből. Történelem, néprajz, nyelv és költészet]. Hamburg 1890. 390 S.

Wlislocki's principal work.

— VÁRNAGY Elemér — VEKERDI József: A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái.

Ld./See: 250.

III.

Nyelv

(Language)

20. BEREKSZÁSZI Pál: Über die Ähnlichkeit der ungarischen Sprache mit den morgenländischen [A magyar nyelv hasonlósága a keletiekhez]. Leipzig 1796.

On pp. 128–132 a few Romani words. Structural comparison of Hungarian with Romani, Hebrew, etc.

21. BORNEMISZA János: A' cigány nyelv elemei [Rudiments of the Gypsy language]. Pest 1853. 42 l.

A brief but clear morphologic survey. Romungro dialect of county Nógrád. The words were excerpted by Miklosich, *Mundarten*, vol. II. p. 37–61.

22. CSENKI Sándor: Cigány szótár. (Kézirat a püspökladányi Karacs Ferenc gimnázium múzeumában.) — [Gypsy vocabulary. Ms. in the F. Karacs gymnasium in Püspökladány.] 1934–1935.

14 éves korában írta össze a helyi cigánytelepen, később kiegészítette, többek között recski romungro és hosszúpályi gurvári gyűjtéséből. — Csenki compiled this word list at an age of 14 in the Vlach Gypsy settlement of his native village. Later on, he added new materials from his collection (among others, Romungro words from Reck and Gurvari ones from Hosszúpályi). Except some words he borrowed from the Pallas encyclopedia (No. 15), his collection is based on living speech.

23. ENESSEI György: A' tzigán nemzetnek igazi eredete, nyelve, történetei [True origin, tongue and history of the Gipsy nation]. Győr 1798. 39 l.

Hozzákövetve/Together with: A' tzigán nyelvről todalék [Appendix on the Gipsies's tongue]. 1800. 31 l.

Phantastic; from the Old Testament.

24. ERDŐS Kamill: A classification of Gypsies in Hungary [A magyarországi cigányok osztályozása]. Acta Ethnographica VI (1958), 449–457; rövidítve/abridged version: AOH X (1960), 79–82.

Nyelvjárási alapon. — Dialectal distribution. With enumeration of Vlach tribes and clans.

25. ERDŐS Kamill: A ma élő magyar-cigány nyelv [The Romungro dialect of to-day]. 1955. 35 l. Kézirat a Néprajzi Múzeum Adattárában.

Alaktani vázlat és szójegyzék 1950–1955 között nógrádi gyűjtéséből. — Based on his collection in county Nógrád in 1950–1955. A short morphology, text specimen and a Hungarian-Romani word list confronting the words with the corresponding items in the Pallas encyclopedia (this latter is rather eclectic in giving words from different dialects). Ms. in the Archives of the Ethnographic Museum, Budapest.

26. GRABÓCZ Gábor: A beszéd és a szociális helyzet összefüggése. Összehasonlító felmérés néhány cigány gyermek magyar és cigány nyelvtudásáról [Interrelation of speech with social situation. Comparison of command of Romani and Hungarian with bilingual children]. Pécs 1980. 37 l. = Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból III.)

The children speak better Hungarian than Romani but also their Hungarian is rather poor in comparison with non-Gypsy children. This is due to primitive family atmosphere. Vö./Cf: 243.

27. GYÖRFFY Endre: Magyar és cigány szótár. Cigányul mondvá Vakeriben [Hungarian-Gypsy dictionary. In Romani, Vakeriben]. Paks 1885. 152 l.

Transdanubian sub-dialect of Romungro. Alphabetical list which, however, gives also inflected forms, e. g.: window: *bloko*, to the window: *blokoske*, my window: *mro bloko*. Colloquial phrases on

pp. 136–151. He remarks that sedentary Gypsies (Romungro) are not the least in sympathy with wandering ones (Vlax) but when a group of nomads arrives, the sedentaries visit them and borrow words from their tongue.

28. HARMATTA János: The Gypsies in Hungary. In: *Gypsies, forgotten children of India*. Ed. Chaman Lal. Delhi 1962, 84–98.

29. HUTTERER Miklós: A nyelvi struktúra változásának problémája a nyelvészociológia tükrében [The question of structural changes of language from the viewpoint of sociolinguistics]. *Általános nyelvészeti tanulmányok V* (1967), 169–187.

30. HUTTERER Miklós: A romani (cigány) nyelvjárások magyar elemei [Hungarian elements in Romani dialects]. *Nyelvtudományi Értekezések* 40 (1964), 139–147.

A kölcsönszavak képzőiről. – On the morphemic elements serving for naturalization of Hungarian influenced Romani dialects (also Slovak, Czech, etc.).

31. HUTTERER Miklós – MÉSZÁROS György: A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Hangtan, szóképzés, alaktan, szótár [A descriptive grammar of the Lovári Gypsy dialect. Phonology, word formation, morphology, dictionary]. Bp. 1967. 94 l. / = *Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai* 117./

A jelenleg legelterjedtebb magyarországi cigány nyelvjárás tudományos leírása. Folytatása az 58. tétel. – A scholarly description of this dialect as it is spoken today, based on materials collected by the authors. Word list of ca. 1600 items comprising many loan words from Hungarian. Continued by No. 58 (syntax). Reviewed in *ET* 1967/3.

32. HUTTERER Miklós – MÉSZÁROS György: Zur Fachsprache der zigeunerischen Wahrsager in Ungarn [A magyarországi cigány jövendőmondók szaknyelvéhez]. *ALH* 22 (1972), 317–348.

Technique and phraseology of Gypsy cartomancy and palmistry as practised today. Nineteenth-century traditions seem to be preserved.

33. IHNÁTKO György: Czigány nyelvtan [Gypsy grammar]. Losonc 1877. 104 l.

Based mainly on Puchmayer. Slovakian Gypsy dialect.

34. JOSEF, Erzherzog: Zigeunergrammatik. Bp. 1902. 160 S.

Translation of the first part of No. 35 by A. Herrmann.

35. JÓZSEF főherceg: Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe [Gypsy grammar]. Bp. 1888. XXXIII, 377 l.

The first part (Grammar) was also published in German (see 34). The second part: *Irodalmi kalauz* [Guide to literature] by E. Thewrewk, pp. 219–377, is the best survey of the related literature in the form of bibliographic abstracts divided into 24 thematic chapters, an „encyclopedia of Gypsy studies”. Reviewed in *JGLS* 2 (1889), 148–160.

36. KALINA, Antoine: La langue des Tziganes slovaques [A szlovák cigányok nyelve]. Posen 1882. 111 p.

Függelékben 38 dalszöveg. – With 38 short songs in Appendix (texts only).

37. KORITSCHNYAK Jakab: Fundamentum linguae Zingaricae [A cigány nyelv alapjai]. Anno 1806. Kiad./Ed. by József fhg, *Egyetemes Philologiai Közlöny* XI (1887), 705–731.

Romungro dialect kindred with Slovakian Gypsy. Unimportant.

38. MARKOVICS Sándor: Czigány szók a magyarban [Gypsy words in Hungarian]. *Magyar Nyelvőr* 1886, 497–502.

In Hungarian slang.

39. MÉSZÁROS György: The Cerhári Gypsy dialect [A cerhári cigány nyelvjárás]. *AOH* XXX (1976), 351–367.

A variant of the dialect called also Gurvári (see 53), spoken in North-East of Hungary.

40. MÉSZÁROS György: Cigánydialektusok Magyarországon (nyelv-földrajz) – [Gypsy dialects in Hungary. Geolinguistics]. *Janus Pannonius Múzeum évkönyve* XIV–XV (1969–1970), 309–319.

Mintamondatok a különböző helyeken beszélt nyelvjárások illusztrálására. – Specimen phrases in Romani from different parts of the country. With a map and a summary in English.

41. MÉSZÁROS György: Heves megye cigánységének nyelve és alkata. *Sprache und Struktur des Zigeunertums im Komitat Heves. Egri Múzeum évkönyve* 1969, 311–320.

Térképpel és számadatokkal. – A map of the Gypsy settlements in this county is added and statistical data are supplied. With a summary in German.

42. MÉSZÁROS György: La langue tsigane en Hongrie [A magyarországi cigány nyelv]. *ET* 1978/1, 29–33.

43. MÉSZÁROS György: A magyarországi szinto cigányok (történetük és nyelvük) – [The Sinte in Hungary. History and language]. Bp. 1980. 44 l. / = Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 153./ Grammar, Hungarian-Sinto word list of some 600 words (38 % German loans), text specimen.

44. PAPP Gyula: Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi kommunikációs készségének fejlesztésére [Material for developing Hungarian communication faculty of Beash Gypsy children]. Pécs 1980, 89 l. / = Tanulmányok a Pécsi Tanárképző Főiskola cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból II./

A dél-dunántúli teknővájó cigányok román (!) nyelvjárásának nyelvtana. Grammar of the Beash Rumanian dialect (no Romani!).

45. RÉGER Zita: *Bilingual Gypsy children in Hungary: explorations in „Natural” second-language acquisition at an early age* [Kétnyelvű cigány gyermekek Magyarországon. Tapasztalatok a második nyelv „természetes” elsajátításáról fiatal korban]. International Journal of the Sociology of Language 19 (1979), 59–82.

46. RÉGER Zita: A lovári-magyar kétnyelvű cigánygyermekek nyelvi problémái az iskoláskor elején [Speech difficulties of bilingual Gypsy children at the beginning of school]. Nyelvtudományi Közlemények 1974/1–2, 229–254.

46a. RÉGER Zita: Vizsgálatok a cigánygyermekek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből [Teaching of Hungarian to Gypsy children]. I–II. Bp. – Pécs 1978–1980, MTA Nyelvtudományi Intézete – Pécsi Tanárképző Főiskola. 8 l. 78 mell. + 34 l., mell.

Rajzok, amelyeket a gyermekeknek magyarul és cigányul kellett megnevezniük. – Pictures that the children had to denominate in Hungarian and Romani.

47. SOWA, Rudolf von: *Die Mundart der slovakischen Zigeuner* [A szlovák cigány nyelvjárás]. Göttingen 1887. 194 S.

Grammar (including fundamentals of syntax), dictionary, folk tales. Best monograph of this dialect. (N. b., the present-day Slovakia formed a part of Hungary until 1919.)

48. SOWA, Rudolf von: *A vocabulary of the Slovak-Gypsy dialect* [A szlovák cigány nyelvjárás szótára]. JGLS I (1888) – III (1892).

49. SZMODICS János: A ’ cigán nyelvnek némely tulajdonságai más nyelvekhez képest [Some peculiarities of the Gypsy language in comparison to other languages]. Tudománytár 9 (1836), 47–59.

50. SZMODICS János kéziratos cigány nyelvtana és cigány–magyar, magyar–cigány szótára a MTA könyvtárának kézirattárában található. M. Nyelvt. 4° 15 jelzetten.

Gypsy grammar. Detailed description of the Romungro dialect from 1827 with a Romani-Hungarian and Hungarian-Romani dictionary. After havint finished his work, the author got acquainted with Puchmayer’s grammar and borrowed a few words from him. Ms. in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. 10 copy-books.

51. SZTANYKOVCSZKY Tibor cigány-magyar szójegyzéke, amelyet a két háború között készített, kéziratban maradt.

T. Sztanykovcszky was sentenced to lifelong prison for political murder in 1920. He has mastered Romani in the prison and has compiled a Romani-Hungarian word list (Lovari dialect; unpublished Ms.). No Hungarian loans are included but a number of derivate nouns and verbs figure in the list which practically were never used (e. g. *vasteski glove*’ from *vast hand*’, *tjiravica she-cook*’ from *tjiravel to cook*’, *bašadi the play*’ from *bašavel to play*’). He gave a preference to rare (slang, secrete) and obsolete words. They are partly common Romungro (not Lovari) words, partly of unknown origin.

52. SZTOJKA Ferenc: Ő császári és magyar királyi fensége József főherczeg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé álvá. Iskolai és utazási használatra [Root dictionary of the Hungarian and Gypsy languages of His Imperial and Hungarian Royal Highness Archduke Joseph. Romane alava. For use in schools and on journey]. Kalocsa 1886. X, 202 l. 2. kiad./2nd ed. Paks 1890.

Only Hungarian-Gypsy part. Prayers, Hungarian poems and letters in Romani translation, his own poems in Romani and Hungarian and a folk tale in Romani are added as text specimens on pp. 153–102 Gypsy clans are enumerated on p. 197. Vlax dialect kindred to Colari. The overwhelming majority of the stock of 13 740 words consist of Hungarian loans and his improvisations.

53. VEKERDI József: *The Gurvári Gypsy dialect in Hungary* [A magyarországi fódózó cigány nyelvjárás]. AOH XXIV (1971), 381–389.

Néhány ezer személy beszéli a Nyírségben, Hajdú-Biharban és a Kiskunságon. Az erdélyi magyar cigány nyelvjárás változata. – A few thousand persons speak this dialect in Nort-Eastern and Middle Hungary. It is affiliated with the Transylvanian Hungarian Gypsy dialect.

54. VEKERDI József: Gypsy fragments from the early 18th century [Cigány töredékek a 18. sz. elejéről]. AOH XIV (1962), 123–129.

A Booskor-kódex cigány szavakat tartalmazó gúnyversei, amelyek később a „Cigányprédikáció”-ban bukkannak fel (B 169). – Satirical verses on Gypsies from a Ms. with some Romani Words; partly identical with No. 169.

55. VEKERDI József: A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana [Grammar of the Romungro Gypsy dialect]. Pécs 1981. 61 l. / = Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból IV./

With folk tales as text specimens.

56. VEKERDI József: Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez [Lexical data on the Gypsies' Indian prehistory]. Nyelvtudományi Közlemények 1981/2.

Words for agriculture, hunting or fishing are unknown in Romani; accordingly, their ancestors have never pursued any productive activity.

57. VEKERDI József: Statistisches zum Wortschatz des Zigeunerischen [Statistikai adatok a cigány szókincsről]. ALH 21 (1971), 129–134.

Kb. 800 törszó és mintegy 200 származékszó használatos a lovári cigány nyelvjárásban a mindennapi beszédben, a többi szót a magyarból kölcsönzik. – Some 800 primary words of Romani origin (Greek, Rumanian, etc. loans included) and about 200 derivatives are in everyday use in Lovari, all other words are borrowed from Hungarian.

58. VEKERDI József – MÉSZÁROS György: A magyarországi oláh cigány nyelvjárás mondattana [Syntax of the Vlax Gypsy dialect in Hungary]. Bp. 1974. 164 l. / = Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 135./

A 31. tétel folytatása. – Continues No. 31. Parts of the sentence, structure of the simple and complex sentences according to the methods of traditional descriptive grammar.

59. WLISLOCKI Henrik: Czigányból átvett erdélyi szász szavak [Romani loan words in Transylvanian German]. Egyetemes Philológiai Közlöny 1884, 312–313.

59a. WLISLOCKI Henrik: Magyarból átvett czigány szavakról [Hungarian loan words in Romani]. Egyetemes Philológiai Közlöny 1883, 39–41.

General remarks on morphemic elements of naturalization.

60. WLISLOCKI, Heinrich von: Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch [Az erdélyi cigányok nyelve. Nyelvtan, szótár]. Leipzig 1884. 128 l.

Transylvanian Hungarian Gypsy dialect in which Wislocki's text collections were published. Sharp criticism of this book by J. Lípa: O nevěrohodnosti ciganologa H. v. Wislockého, in: Slovo a slovesnost (Praha) XXIX, 1968, 407–411.

– JÓZSEF főherceg: A cigányok nyelve. Magyar-cigány szógyűjtemény.

Ld./See: 13.

– MÉSZÁROS György: Lovari-Texte aus Ungarn.

Ld./See: 166.

IV.

Népdalok

(Folk songs)

61. CSENKI Imre: Cigány népdalok és táncok I–II [Gypsy folk songs and dances I–II]. Bp. 1977. 69 dallam, részben cigány nyelvű szöveggel. – 69 melodies, partly with texts in Romani.

62. CSENKI Imre – CSENKI Sándor: Bazsarózsa. 99 cigány népdal. Közreadja Csenki Imre és Pászti Miklós [Peonies. 99 Gypsy folk songs Ed. by I. Csenki and M. Pászti]. Bp. 1955. 151 l. ⁵1971.

Melodies and texts in Romani with Hungarian metric translation. The largest collection of Gypsy songs hitherto published. Reviewed in JGLS 35 (1956), 169–172.

62a. CSENKI IMRE – CSENKI Sándor: Cigány népbaldák és keservesek. Ford. Csenki Sándor és Tandori Dezső. Vál. és a jegyzeteket írta Vekerdi József [Gypsy folk ballads and lamenting songs. Notes by J. Vekerdi]. Bp. 1980. 136 l., illusz.

Melodies and texts in Romani with Hungarian metric translation. Variant forms in Notes on pp. 71–134. Based partly on No. 62 and 63.

63. CSENKI Imre – CSENKI Sándor: Népdalgyűjtés a magyarországi cigányok között [A collection of folk music among the Gypsies in Hungary]. Emlékkönyv Kodály Zoltán hatvanadik születésnapjára. Bp. 1943. 343–362. l.

Folk ballads (in Romani) with melodies. The best pieces of this genre extremely rare in Gypsy folklore in Hungary.

64. Csikóink kenyések. Magyarországi cigány népköltészet. Vál. Szegő László [Our foals are fancy. Gypsy folk poetry in Hungary. Ed. by L. Szegő]. Bp. 1977. 317 l.

Magyar műfordítások, néhány cigány nyelvű szöveggel. Részen külföldi darabok. Az anyag egy részének hitelessége megkérdőjelezhető. – Hungarian metric translations. The genuineness of some pieces can be questioned.

Ismertette/Reviewed by Mészáros Gy., Napjaink XVI/6 (1977), 10; L. Kürti. Newsletter of the Gypsy Lore Society, North American chapter, 4/2 (1981), 4.

65. Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadá. Kiad. Ráduly János [I took a long road. Folk ballads by Sára Ötvös from Chibed, Transylvania. Ed. by J. Ráduly]. Bucuresti 1979. 147 l.

Hungarian folk ballads sung by a Gypsy woman, chief informant of No. 84. With a detailed analysis of Gypsy ballad-singing.

66. ERDESZ Sándor: A „sárga kígyó” ballada Nyírbátorból [The ballad „Yellow serpent” from Nyírbátor]. A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve VI–VII (1963–1964), 113–121.

Gypsy variant (in Hungarian) of a Hungarian folk ballad.

67. HAJDU, André: Le folkore tsigane [A cigány folklór]. ET 1962/1–2, 1–33.

A dalszövegekről. – On the texts of songs. Reliable analysis.

68. HAJDU, André: La loki djili des Tsiganes Kélderaš [Az ústfoltozó cigányok lassú nótái]. Arts et traditions populaires (Paris) XII (1964), 139–177.

A dallamokról. – On the melodies. Vö./Cf.: 69.

69. HAJDU, André: Les Tsiganes de Hongrie et leur musique. 1. Les différents groups. 2. Musique folklorique [A magyarországi cigányok és zenéjük. 1. A különböző csoportok. 2. Népzene]. ET 1958/1.

A dallamokról. – General survey of the Gypsy groups in Hungary and a thorough analysis of the melodies.

69a. HERRMANN Antal: Czigány dalok [Gypsy songs]. I–VII. Kolozsvár 1889/197.

Kétnyelvű közlés. – Bilingual.

70. HERRMANN Antal: Kalotaszegi cigány népdalok [Gypsy folk songs from Kalotaszeg]. Kalotaszeg 1890, 1891, passim.

Mintegy 40 kétnyelvű dalszöveg. – Some 40 bilingual texts.

71. HERRMANN Antal: Original popular melodies of the Transylvanian tent Gypsies [Eredeti erdélyi sátoros cigány népdalok]. JGLS 1888 Oct.

72. HERRMANN Antal: Transylvanian Gypsy songs [Erdélyi cigány dalok]. JGLS 1889 Jan.

73. HERRMANN Antalnak számos cigány nyelvű népdalközlése (részben dallammal) jelent meg az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn (B 7) hasábjain. Magyar nyelvű fordításait (újságokban) ld. a Pallas lexikon bibliográfiájában (B 13. 15). – A number of Gypsy folk songs, in Romani, partly with tunes, were published by Herrmann in the Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn (B 7), passim.

74. KÁLMÁNFI Béla: Czigány népköltészeti alkotások Esztergomban [Gypsy folk poetry in Esztergom]. Uj Forrás 1975/3, 59–66.

13 cigány nyelvű dalszöveg. – 13 short songs (only texts) in Romani.

74a. KARSAI Ervin – ROSTÁS-FARKAS György: Békés megyei cigánydalok [Gypsy songs from county Békés]. Békési Élet 1980/1, 105–120.

15 dallam, részben magyar, részben cigány szöveggel és a gyűjtők naive megjegyzéseivel. – 15 melodies with texts partly in Romani partly in Hungarian and with naive commentaries by the collectors. Ld./See: 92.

75. KOOS Ferenc: Czigány népdalok és mesék gyűjteménye magyar és cigány nyelven [A collection of Gypsy folk songs and tales in Hungarian and Romani]. Brassó 1903. 147 l.

Különböző kiadványokból átvett 194 dalszöveg, sok sajtóhibával. 12 cigány tárgyú anekdota cigányra fordítva. Jelentéktelen. – 194 short songs (texts) taken from different publications and deformed by misprints. 12 anecdotes on Gypsies obviously written by Koos in bad Romani. Worthless.

76. Márk vitéz. Román népballadák Petrea Crețul Șolcan repertoárjából. Ford. Kiss Jenő. Vál., bev. Faragó József [Hero Márk. Rumanian folk ballads from the stock of P. C. S. Ed. by J. Faragó]. Bucuresti 1974, 293 l.

A legnagyobb román hivatásos balladamonó cigány volt. – The greatest Rumanian professional ballad singer was a Gypsy.

77. MELTZL Hugó: The Black Wodas [Fekete Vodasz]. Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok (Acta comparationis litterarum universarum) 1879/vol. I. 23–27, vol. II. 11–15.

Cigány nyelvű ballada. – A ballad in Romani, with variants.

78. MELTZL Hugó: Cigány nép-ballada („Barna Bokilo”) – [A Gypsy folk ballad: Brown Bokilo]. Fővárosi Lapok 1886/118.

Beszterce-Naszódból. Fordításban. – Transylvanian. In translation. The wife cuts her husband's head by error instead of stolen cabbage and cooks it.

79. MELTZL Hugó: Jile romane, Volkslieder der Transsilvanisch-Ungarischen Zigeuner. Kolozsvár 1875.

A műből példány nem ismeretes. – No copies are available.

80. MÉSZÁROS György: Four Hungarian Gypsy songs [Négy magyarországi cigány dal]. JGLS 48 (1969), 55–57.

81. MÉSZÁROS György: Sáros a kocsim kereke. Mit énekelnek az oláh cigány gyerekek? [The wheel of my coach is mud-caked. What do Vlach Gypsy children sing?] Napjaink XVII/7 (1978), 30–31.

Torz magyar kuplékat énekelnek. – Decay of Gypsy folklore. They sing distorted Hungarian songs.

82. POZSONY Ferenc: A hajdúkkal útnak induló lány balladájának újabb változatai [Further variants of the ballad of the girl taking the road with soldiers]. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár) XXIV (1980), 69–80.

Halottvirrasztáskor énekeltek (magyarul). – Hungarian folk ballad recorded during Gypsy funeral wake.

83. POZSONY Ferenc: „Virrasztóbeli keserves nótáink”. Népballadák közössége és szertartása [„Our lamenting songs during the funeral wake”. Community and rites of folk ballad singing]. Korunk (Kolozsvár) 1981/10, 735–736.

Cigány halottvirrasztások dalkultúrája. – Ballad singing forms a constant ritual part of funeral wake among Transylvanian Gypsies.

84. RÁDULY János: Kibédi népballadák. Gyűjt., bev. Ráduly J. [Folk ballads from Chibed, Transylvania. Coll. and ed. by J. Ráduly]. Bucuresti 1975. 200 l.

Most of these Hungarian folk ballads were sung by Gypsies. With an account on Gypsy funeral wake. Vö./Cf.: 65.

Ismertette/Reviewed by Vekerdi J., Napjaink XV/2 (1976), 10; JGLS I/2 (1976), 79–86.

85. SZÁSZ Béla: A rom (czigány) költészetből [From Gypsy poetry]. Budapesti Szemle 1881, 161–83, 341–374.

Aesthetic reflexions: its value lies in its being a natural poetry.

86. SZEGŐ László: Chansons populaires des Tsiganes de Pilisvörösvár [Pilisvörösvári cigány népdalok]. ET 1975/2–3, 17–22.

87. SZEGŐ László: Some problems of the „Ballad of the snake” [A „mérges kígyó” ballada problémái]. AOH XXVII (1973), 373–386.

88. VEKERDI József: Gypsy folk songs [Cigány népdalok]. AOH XX (1967), 339–352.

Románc-szerű dalok kapcsán a műfajokról, eredetről, versformáról. – Types, rhythmical patterns, origin of the texts. With specimens of the most popular romances in Romani.

89. VEKERDI József: The Gypsies' role in the preservation of non-Gypsy folklore [A cigányok szerepe a nemcigány folklór megőrzésében]. JGLS I/2 (1976), 79–86.

Főleg a 84. tétel alapján. – Based mainly on No. 84.

90. VEKERDI József: A magyar nyelvű cigány népdalokról [Gypsy folk songs in Hungarian]. Napjaink XV/2 (1976), 7.

Különböző magyar népdalokból kiragadott sorok rögtönzészzerű kombinációi. – They appear to be improvisations from lines taken from different Hungarian folk songs.

91. VEKERDI József: Mujkãlo Zlotãri: a Gypsy ballad [Mujkãlo Zlotãri. Cigány ballada]. AOH XXXII (1979), 253–271.

A 62a. tételben is szereplő ballada szövegtörténeti elemzése, szöveg- és dallamváltozatokkal. – Origin of the ballad. With variant forms of text and melody.

92. VEKERDI József: Quinze chansons tsiganes dans le Comitãt Békés (Hongrie) – [Tizenöt Békés megyei cigány dal]. ET 1980/4, 33–37.

- A 74a. tétel alapján. — On No. 74a.
93. VEKERDI József: Le roi de glace. Ballade tsigane de Hongrie [Fagyos király. Magyarországi cigány ballada]. ET 1975/2-3, 12-17.
- A 62a. tételben is szereplő ballada szövegtörténeti elemzése: román népballada és Anderson-mese kombinációja. — From Csenki's collection, 62a. Combination of a Rumanian folk ballad with a tale by Chr. Andersen.
94. VIG Rudolf: Cigány népdalok Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtéséből. Népzene és zenetörténet II (1974), 149-200.
- 33 dal hasonmás kiadása. — In English, see 95.
95. VIG Rudolf: Gypsy folk songs from the Béla Bartók and Zoltán Kodály collections. *Studia Musicologica* 16 (1974), 89-131.
- 33 Gypsy folk songs, partly with Romani words, collected by the famous Hungarian ethnomusicologists in 1912-1914. — A 94. tétel angol változata.
- 95a. VIG Rudolf: Magyarországi cigány népdalok. Gypsy folk songs from Hungary. Live records. 1976. SLPX 18028-29.
- Hanglezés kísérő szöveggel. Reprezentatív válogatás. — Gramophone records with commentaries in English, German, Russian. Representative selection.
96. WLISLOCKI Henrik: Erdélyi cigány közmondások [Gypsy proverbs from Transylvania]. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1884, 313-315.
- 31 cigány nyelvű közmondás. — 31 proverbs in Romani. Pl./E.g.: *Mišto raklji uva mizech romnji* Jánynak jó, feleségnek rossz' — 'good as girl, bad as wife'.
97. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi cigány népdalköltészet ismeretéhez [On Transylvanian Gypsy folk songs]. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1884, 34-44.
- Estétikai megjegyzések. — Aesthetic remarks. He states that Gypsy folk poetry is more colourful in Transylvania than in any other country.
98. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi cigány népköltészet [Transylvanian Gypsy folk poetry]. Bp. 1885. 70 l.
- Népdalok és közmondások magyar fordításban. — 70 folks songs, 45 proverbs in translation.
99. WLISLOCKI, Heinrich von: Haideblüten. Volkslieder der transsilvanischen Zigeuner [Pusztai virágok. Erdélyi cigány népdalok]. Leipzig 1880. 47 S.
- German metric translations.
100. WLISLOCKI, Heinrich von: Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner. Gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt von H. v. W. [Erdélyi cigány népköltészet. Gyűjtötte és kiadatlan eredeti szövegekből fordította W. H.]. Wien 1890. 431 S.
- Texts of 300 songs, nursery rimes, riddles, proverbs, 100 tales. In German.
101. WLISLOCKI, Heinrich von: Volkslieder der transsilvanischen Zigeuner [Erdélyi cigány népdalok]. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* XLI (1887), 347-350.
- 12 cigány nyelvű dalszöveg. — Texts of 12 songs in Romani.
- WLISLOCKI Henrik: Laments for the dead.
Ld./See: 183.

V.

Népmesék (Folk tales)

102. ÁMI Lajos meséi. Gyűjt., kiad. Erdész Sándor [Tales of L. Ámi. Coll. and ed. by S. Erdész]. Bp. 168. I-III. köt. = Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 13-15./
- Jellegzetes cigány fantáziával előadott mesék. — 250 very interesting folk tales, anecdotes, etc. told in Hungarian by a Gypsy, in Gypsy manner of story-telling. The number exceeds all publications from a single informant.
- Ismertette/Reviewed by Vekerdi J., *AOH* XXIV (1971), 399-402.
103. BARTOS Tibor: Sosemvolt Cigányország. Szegkovács cigány történetek. Gyűjtötte és írta — — [Gypsy Land that never has been. Stories of Gypsy nailsmiths. Collected and written by T. Bartos]. Bp. 1958. 85 l.
- A cigány mesemondó stílusú ügyesen utánozó, hangulatos írások. — Skillful imitations of Gypsy stories.

104. CSENKI Sándor: A cigány meg a sárkány. Püspökladányi cigány mesék. Ford. Mészáros Gy., Vekerdi J. [The Gypsy and the dragon. Gypsy tales from Püspökladány. Transl. by Gy. Mészáros and J. Vekerdi]. Bp. 1974. 329 l.

Translation of Csenki's entire collection of 63 tales. The original Ms. in 22 school copybooks is preserved in the Museum of the F. Karacs gymnasium in Püspökladány. Reviewed in ET 1975/1, 52.

105. CSENKI Sándor: Cigány népmesék [Gypsy folk tales]. Ford. Mészáros Gy. Püspökladány 1972. 171 l., soksz.

Rotaprint edition of the translation of 27 tales (the complete translation see 104). Reviewed in AOH XXVII (1973), 254–255.

106. CSENKI Sándor: Hungarian Gypsy tales [Magyarországi cigány mesék]. Ed. and transl. by B. Gilliat-Smith. JGLS 29 (1950), 82–92.

Három mese cigány szövege a 104. tételből, kiad. Kovács László. – Three tales edited from Csenki's manuscript by László Kovács. There are a few incorrect readings.

107. CSENKI Sándor: Ilona Tausendschön. Zigeunermärchen und-schwänke aus Ungarn. [Einkl. J. Vekerdi, Anm. Á. Kovács.] Bp. Corvina – Kassel, Erich Röth. 1980. 194 S.

Selection from No 104. – Szemelvényes ford. 104. tételből.

108. DOBOS Ilona: Gyémántkigyó. Ordódy József és Kovács Károly meséi [Diamond serpent. Tales by J. Ordódy and K. Kovács]. Bp. 1981. 469 l.

K. Kovács was a Gypsy. – Vö./Cf.: Vekerdi J., A Fehérlófia mese cigány változatához. Ethnographia, sajtó alatt/under press.

109. FARAGÓ József: Egy fiátfalvi mesemondó az 1810-es években [A story-teller in Fiátfalva, Transylvania, in the 1810's]. Aluta, Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1980. 269–275.

Cigány foltozóvarga csekély jutalomért mesét mondott a tanulóknak. – A Gypsy cobbler told tales to the schoolboys for small remuneration.

110. FIALOWSKI Lajos, in: Fr. Müller, Beiträge zur Kenntniss der Rom-Sprache. Sitzungsberichte d. k. Akademie, Wien, phil.-hist. Kl. LXI (1869), 149–194.

Sipos János öt cigány nyelvű meséje. – Five long tales in Romungro by J. Sipos, recorded by J. Fialowski during Sipos' military service. Earliest text publication of importance from Hungary (and elsewhere).

111. GUNDA Béla: Die Funktion des Märchens in der Gemeinschaft der Zigeuner [A mese funkciója a cigány közösségben]. Fabula VI (1963), 95–107.

112. GUNDA Béla: Rostás Béla cigány mesemondó [The Gypsy story-teller B. Rostás]. Élet és Művelődés (Debrecen) 1959, 45–48.

Az idős oláh cigány, Gunda B. felkérésére, bejárt a debreceni egyetem néprajzi tanszékére mesélni a hallgatóknak. – The aged Lovari Gypsy was summoned by Professor Gunda to tell stories at the Chair of Ethnology of the Debrecen University. Vö./Cf. 135.

113. HAJDU, André: Three Romani tales [Három cigány mese]. Ed., transl. and annot. by B. Gilliat-Smith. JGLS 39 (1960), 92–122 and 40 (1961), 14–18.

The annotation lacks competence.

113a. B. KOVÁCS István: Adalék a gömöri magyarság mesekincsének ismeretéhez [To the folk tale stock of the Hungarian population in Gömör, Slovakia]. In: Új mindenes gyűjtemény, Bratislava 1981. 140–168. l.

Cigány adatközlő magyar nyelvű meséje, kísérő tanulmánnyal. – A folk tale (AaTh 468) told by a Hungarian-speaking Gypsy, with analysis.

114. Der Nagelkönig. Zigeunermärchen. Bp. 1977. 164 S.

German translation of No. 130. – A 130. tétel fordítása.

115. NAGY Olga: Archaikus világkép és mese-hagyományozás [Archaic image of world and transmission of folk tales]. Debreceni Déri Múzeum 1974. évi évkönyve, 1975, 619–644. l.

An abridged English version see 120.

116. NAGY Olga: A fantasztikum variációs lehetőségei a mai népmesében [Possibilities of different forms of phantastic elements in contemporary folk tale]. Korunk (Kolozsvár) 1974/2.

117. NAGY Olga: Hazudozókról, királyokról, költőkről. Meseszociológiai jegyzetek [Liars, kings, poets. Sociology of tale]. Valóság 1974/10, 51–60.

118. NAGY Olga: A mítikus hős [The mythical hero]. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (kolozsvár) XVIII/2 (1973), 287–302.

Varázsserejű hősök cigány népmesékben. – Heroes endowed with mythical power in Gypsy tales.
119. NAGY Olga: A Nap húga meg a pakulár. Marosmenti, kalotaszegi és mezőségi mesék [The Sun's sister and the shepherd. Folk tales from Transylvania]. Kolozsvár 1973. 170 l.

Igen archaikus, magyar nyelvű mesék. – The tales told in Hungarian represent a very archaic stage of story-telling. Reviewed in ET 1973/3, 69–70.

120. NAGY Olga: The persistence of archaic traits among Gypsy story-telling communities in Romania. JGLS I/4 (1978), 221–239.

A 115. tétel rövidített fordítása. – Abridged English version of No. 115.

121. NAGY Olga: A szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék [The poor man's magic cow. Folk tales from Mera, Transylvania]. Kolozsvár 1976. 188 l.

A gyűjtő a mesékben tükröződő archaikus világgépet hangsúlyozza. – The collector points out that these fairy tales reflect a very archaic image of world.

122. NAGY Olga: A táltos törvénye. Népmese és esztétikum. [The wizard's law. Folk tale and aesthetics]. Bucuresti 1978. 358 l.

Meseesztétikai elemzések, részben cigány adatközlők anyaga alapján. – Aesthetic qualities of folk tale (many Gypsy tales involved). With a summary in German.

123. NAGY Olga: Változó idők változó meséi [Changing tales of changing times]. Korunk (Kolozsvár) 1971/10.

124. NAGY Olga: A varázsserejű hős egy archaikus meserepertoárban [The magic hero in the archaic tales of a story-teller]. Ethnographia 84 (1973), 307–325.

125. NAGY Olga: Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék [Green Meadow's Wing. Gypsy folk tales from Brncovenegti, Transylvania]. Bp. 1978. 287 l.

Három, különböző tudatszintet képviselő adatközlőtől. – Told in Hungarian by three informants representing different stages of story-telling: archaic, traditional, modern. Reviewed in JGLS I/4 (1978), 271; ET 1979/1.

126. NAGY Olga – VÖÖ Gabriella: A mesemondó Jakab István. A meséket gyűjtötte és lejegyezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri – [I. Jakab the story-teller. Coll. and ed. by O. Nagy and G. VöÖ]. Bucuresti 1974. 411 l.

10 tündérmese 290 oldalon; az adatközlő teljes anyaga 74 mese volt, 102 oldalas tanulmánnyal. – A choice of 10 fairy tales (on 290 pages!) from a total number of 74 tales told in Hungarian. With a detailed analysis on 102 pages. Reviewed in ET 1975/2–3, p. 54–55.

127. Az öreg festő. Eredeti népmesék Nyírvasváriból. Összeállította Erdész Sándor [The old painter. Original folk tales from Nyírvasvári. Ed. S. Erdész]. Nyírbátor 1963. 16 l. / = A Nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei./

Cigány hatást tükröző nemcigány adatközlőktől. – Five tales told by two non-Gypsy informants influenced by Gypsy story-tellers.

128. PANDUR Péter meséi. Gyűjt., kiad. Dégh Linda [Tales by P. Pandur. Coll. and ed. by L. Dégh]. Bp. 1940, I–II. köt. / = Uj Magyar Népköltési Gyűjtemény III–IV./

Tales of a non-Gypsy who lived among Gypsies and adapted Gypsy story-telling style.

129. RÁDULY János: A vízitündér lánya. Kis-Küküllő menti népmesék [The daughter of the nix. Folk tales from the Kis-Küküllő region, Transylvania]. Kolozsvár 1978. 201 l.

130. Szőgkirály. Cigány mesék. Sáfár Sándor gyűjtését feldolgozta Jékely Zoltán [King of nails. Gypsy tales. Collected by S. Sáfár, rewritten by Z. Jékely]. Bp. 1973. 177 l.

A cigány közösségben, cigány nyelven elhangzott meséket utólag elmondták a gyűjtőnek magyarul, ebből készített kivonatát Jékely Z. szabadon átdolgozta. Tartalmilag igen érdekes történetek. – The collector made Hungarian abstracts from 11 very interesting fairy tales told in Romani, a writer wrote up these abstracts. German translation see 114. Reviewed in ET 1973/3, 68–69.

131. VALIS Éva: Two Gypsy tales from Hungary [Két magyarországi cigány mese]. ALH 18 (1968), 375–392.

Reviewed in ET 1972/4, 62.

132. VEKERDI József: A cigány epikus stílus kérdése [On Gypsy epic style]. Népi kultúra – népi társadalom VIII (1975), 367–375.

Bár a cigány mesék anyagukat a környezettől veszik, bizonyos epikus formulák (kezdő, záró stb.) cigányul önállóan is kialakulnak, de minden csoportnál más alakban. – Though all Gypsy tales are based on the folklore of the host country, stereotyped patterns of independent introductory etc. formulae appear in the individual Gypsy dialects.

133. VEKERDI József: A cigány népmese [The Gypsy folk tale]. Bp. 1974. 279 l.
A téma egyetlen monografikus feldolgozása. – Monograph on the peculiar features of Gypsy tales distinguishing them from other European folk tales. Appendix: 12 tales in translation with commentaries. Ismertette/Reviewed by Katona I., Pest megyei hírlap 1975. május 26, 7; Kovács A., Honismeret 1977/2–3, 110–111; Mészáros Gy., Tiszatáj 1974/9, 97–98 és/and ET 1974/4, 42.
134. VEKERDI József: Gypsy texts [Cigány szövegek]. AOH XIII (1961), 305–323.
Két oláh cigány mese, bevezetéssel. – Two Vlach tales with introduction.
135. VEKERDI József: Hungarian Gypsy text [Magyarországi cigány szöveg]. JGLS I/4 (1978), 239–248.
Rostás B. meséje. – A Vlach fairy tale told by B. Rostás; vö./cf. 112.
136. VEKERDI József: Mönch Bleihaupt. Zigeunermärchen [Az ólomfejű barát. Cigány mese]. ALH 16 (1966), 135–148.
137. VEKERDI József: Two Gypsy tales [Két cigány mese]. AOH XVII (1964). 335–342.
138. WLISLOCKI, Heinrich von: Beiträge zu Benfey's Pantschatantra [Adalék Benfey Pancsatantrájához]. Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 42 (1888), 113–150.
7 cigány nyelvű mese, Pancsatantra-történetekkel összevetve. – 7 tales in Romani compared with stories from the P.
139. WLISLOCKI Henrik: Erdélyi cigány monda a világ teremtéséről [Transylvanian Gypsy myth on the creation of the world]. Egyetemes Philologiai Közönlöny 1884, 763–773.
Tenger fenekéről homokot felhozó ördög legendája. – In Hungarian. Devil has to fetch sand from the bottom of the sea.
140. WLISLOCKI, Heinrich von: Märchen des Siddhi-Kür in Siebenbürgen [Sziddhi-kür mesék Erdélyben]. Zeitschrift d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 41 (1887), 448–460.
Két cigány nyelvű mese, egybevetve a mongol gyűjtemény két történetével. – Two tales in Romani compared with tals 1. and 7. of the Mongolian anthology.
141. WLISLOCKI, Heinrich von: Märchen und Sagen der transilvanischen Zigeuner [Erdélyi cigány mesék és mondák]. Berlin 1886. 139 S.
63 tales in German translation. Besides his Volksdichtungen, the most important Gypsy folk tale collection.
142. WLISLOCKI, Heinrich von: Vier Märchen der Transsilvanischen Zeltzigeuner. Inedita. Mit gegenüberstehender deutscher Übersetzung und Glossar [Négy erdélyi vándor cigány mese. Kiadatlan szövegek. Párhuzamos német fordítással és szójegyzékkel]. Ungarische Revue 1886, 219. Klny.-ként is/also as off-print.

¹ = Märchen und Sagen 27, 32, 39, 53.

VI.

Néphit, szokások, hagyományos foglalkozások (Folk belief, customs, traditional professions)

143. BAKÓ Ferenc: A tiszai cigányok fémművészete [Gypsy metal-work in Tiszaigar]. Néprajzi Értésítő 36 (1954), 239–258.
144. BALLAGI Aladár: A cigányok vallásáról [The Gypsies' religion]. Vasárnapi Ujság 1877/37–38; Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1877, 1167, 1199.
The have never had a religion.
145. BOGDÁL Ferenc: A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányok fémművészete [Gypsy metal-work in county Borsod]. Ethnographia 1965, 521–546.
146. BONOMI Jenő: A budai hegyvidék cigányai [Gypsies in the Buda hills]. Ethnographia 1943, 75–78.
147. ERDESZ Sándor: Drachentypen in der ungarischen Volksüberlieferung [Sárkánytípusok a magyar néphagyományban]. Acta Ethnographica 20 (1971), 85–128.
148. ERDŐS Kamill: Adatok a nógrádmezei „kárpati” magyar-cigányok varázslásához [Magic practices of the „Carpathian” Romungro Gypsies in county Nógrád]. Néprajzi Közlemények II/2 (1957), 157–164.
Cf. 154.
149. ERDŐS Kamill: Cigány-törvényszék (Romani Kris) – [Gypsy justice „Romani kris”]. Néprajzi Közlemények IV/1–2 (1959), 203–215.

Only in financial matters: for settling debt.

150. ERDŐS Kamill: Cigány-temetés [Gypsy burial]. Néprajzi Közlemények III/IV (1958), 107–127.
151. ERDŐS Kamill: Fémfműves cigányok [Gypsy metal-workers]. Néprajzi Értesítő 1962, 289–306. Cf. 153.
152. ERDŐS Kamill: Gypsy horse-dealers in Hungary [Magyarországi cigány lókupecsek]. JGLS 38 (1959), 1–6.
153. ERDŐS Kamill: Gypsy metal-workers in Hungary [Magyarországi cigány fémfművesek]. JGLS 41 (1962), 113–124. Vö. 151.
154. ERDŐS Kamill: Magie des Tziganes hongrois „des Carpathes” du comitat Nógrád [A nógrádmegei „kárpáti” magyar cigányok varázslása]. Psyche (Paris) 1957/6–7, 236–244. Vö. 148.
155. ERDŐS Kamill: Notes on pregnancy and birth customs among the Gypsies of Hungary [Terhességi és szülési szokások a magyarországi cigányoknál]. JGLS 37 (1958), 50–56. Vö. 157.
156. ERDŐS Kamill: La notion de *mulo* ou „mort-vivant” et le culte des morts chez les Tsiganes hongrois (A *mulo* vagy „élőhalott” fogalma és a halottak kultusza a magyarországi cigányoknál). ET 1959/1, 1–9.
- Sharp difference between Romungro and Vlax beliefs: a) the dead return in their human shape, b) they dwell in the other world, only their spirits return in different shapes.
157. ERDŐS Kamill: Terhesség, szülés, gyermekágy, szoptatás a magyarországi cigányoknál [Pregnancy, birth, childbed, breastng among Gypsies in Hungary]. Néprajzi Közlemények II/3–4 (1957), 258–263. Cf. 155.
158. ERDŐS Kamill: Beszámoló – néprajzi-tárgyvásárlási gyűjtőútjáról. Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye. 1961. június 20–30. – Jelentés – gyűjtőútjáról, 1961. május 10–20. Néprajzi tárgyak vásárlása cigánykóvácsoktól, cigány-fémfművesektől Kiskundorozsmán, Kiskunhalason; . . . teknőscigányszerszámorozat megrendelése [Accounts on acquisitions of ethnographic objects]. – Kéziratok a Néprajzi Múzeum Adattárában/Mss. in the Archives of the Ethnographic Museum.
- ERDŐS Kamill népszokás- és néphit-tanulmányainak összefoglalását ld. 6.
159. GUNDA Béla: Cigány gyógyítók és mesemondók [Gypsy medicine-men and story-tellers]. Alföld 1956/5, 150–166.
160. GUNDA Béla: Gypsy medical folklore in Hungary [Cigány gyógyítási népszokások Magyarországon]. Journal of American Folklore 1962, 131–146.
- Rábójtólés, rontó bábúk, rontás elhárítása, varázslatok koponyával stb. – Magic fasting, bewitching dolls, exorcism, practices with skulls, etc. from his own collection.
161. GUNDA Béla: Milyen mítikus lény a beng? [What kind of mythical being is the Beng?]. Magyar Nyelv 1969, 215–216.
- Az ördög fogalma a cigányoknál. – The devil in Gypsy belief.
162. GUNDA Béla: Teknővájó cigány és munkája [Gypsy carving a baketrough and his work]. Néprajzi Múzeum Értesítője XXVI (1934), 57–60.
163. HERRMANN Antal: A hegyek kultusza Erdély népeinél. II. A hegy a cigányok néphitében [The worship of mountains in Transylvanian folklore. II. The mountains in Gypsy belief]. Erdély 1893, 1–8. Cf. 186.
164. LADVENICZA Ilona: Adatok a cigánykupecsek lógyógyító és mesterkedő eljárásaihoz [Information on curing horses and on practices of Gypsy horse-dealers]. Néprajzi Közlemények XII (1967), 12–19.
165. LADVENICZA Ilona: A csobánkai cigányok szegkovácsolása [Gypsy nail-smiths in Csobánka]. Néprajzi Múzeum Értesítője 37 (1955), 227–241.
166. MÉSZÁROS György: Lovári-Texte aus Ungarn [Magyarországi lovári szövegek]. ALH 18 (1968), 174–190.
- Cigány nyelven elmondott szövegek fűrókésztésről, lovak megfiatalításáról, leánykérsről, „cigány törvényszék”-ről, közmondások. – Interesting colloquial texts in Romani: proverbs, technique of drill-making, rejuvenating of horses, proposal for marriage, Gypsy tribunal.
167. MÉSZÁROS György: Vallás, ünnepek és hiedelmek a magyarországi cigányoknál [Religion, feasts and beliefs of the Gypsies in Hungary]. Vigilia 1974/2, 92–103.
- With some prayers and magic formulae in Romani.

168. Napjaink c. folyóirat XIII/10 (1974 okt.) és XV/2 (1976 febr.) száma cigány témájú szám, tudományos értékű tanulmányokkal. – The journal „Napjaink” issued two special numbers: 1974/10 and 1976/2 with papers on Gypsy culture by Gy. Mészáros and others.

169. UJVÁRY Zoltán: A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban [The parody of burial. Burial and death in folk plays]. Debrecen 1978. / = Studia folkloristica et ethnographica 1./

Pp. 110–132: A cigányprédikáció [The Gypsy sermon]. 18. századi ponyvatermék ismertetése. – 18th-century chapbook with satirical funeral sermon on Gypsy burial; some Romani phrases. Vö./Cf.: 54.

170. VEKERDI József: Comment les Tsiganes vivaient-ils auparavant? Récit lovári de Hongrie. (Recueil par A. Mohay.) – [Hogyan éltek a régi cigányok? Lovári elbeszélés Magyarországról. Gyűjt. Mohay András]. ET 1980/2, 1–6.

Visszasírja az egykori munka nélküli, kóbor életet. – The Vlax Gypsies' eulogy of former nomad life based on theft.

171. VEKERDI József: L'idée de Dieu chez les Tsiganes Vlax [Az isten fogalma az oláh cigányoknál]. ET 1977/1–2, 14–21.

No personal God, no prayer to him; the Gypsy prayers are mere magic formulae. Jesus Christ unknown.

172. VEKERDI József: Gypsy folklore [Cigány folklór]. New Hungarian Quarterly IX/30 (1968), 150–153.

Népszerű összefoglalás Magyarországról. – Brief survey from Hungary.

173. WLISLOCKI Henrik: Az alföldi cigányok keresztelési szokásai [Christening rites of the Gypsies in Central Hungary]. Zombor és Vidéke 1891, 38.

174. WLISLOCKI, Heinrich von: Aus dem inneren Leben der Zigeuner. Ethnologische Mitteilungen [A cigányok belső életéből. Néprajzi közlemények]. Berlin 1892. 220 S.

Hiedelmek és varázslatok. – Beliefs and magic rites.

175. WLISLOCKI Henrik: Czigány tolvajlási babonák [Gypsy superstition concerning theft]. Ethnographia 1891, 394–198.

176. WLISLOCKI Henrik: Czigány tűzre olvasás [Gypsy fire spell]. Ethnographia 1892, 344–353. Texts in Romani.

177. WLISLOCKI Henrik: Cigányaink építkezéséről [Gypsy house building]. Építészeti Szemle 1893, 68–70.

A Pallas-lexikonban is olvasható leírás. – Describes different types of tents, huts and caverns together with the technique of construction.

178. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi sátoros cigányok húsvéti szokásai [Easter rites of the Transylvanian nomad Gypsies]. Vasárnapi Ujság 1887/15.

179. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi sátoros cigányok keresztelési és temetkezési szokásai [Christening and funeral rites of the Transylvanian nomad Gypsies]. Vasárnapi Ujság 1886/23–24.

180. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi sátoros cigányok lakodalmi szokásai [Wedding rites of the Transylvanian nomad Gypsies]. Vasárnapi Ujság 1886/10.

181. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi sátoros cigányok pünkösdi szokásai [Pentecostal rites of the Transylvanian nomad Gypsies]. Vasárnapi Ujság 1887/5.29.

182. WLISLOCKI Henrik: Az erdélyi sátoros cigányok vándorjelei [Road signs of the Transylvanian nomad Gypsies]. Erdély 1892.

183. WLISLOCKI, Heinrich von: Laments for the dead [Halottsirató énekek]. JGLS 1889.

184. WLISLOCKI Henrik: Szerelmi jóslás és szerelmi varázslás az erdélyi sátoros cigányoknál [Love spell among Transylvanian nomad Gypsies]. Ethnographia 1890, 273–274.

185. WLISLOCKI, Heinrich von: Über den Zauber mit menschlichen Körpertheilen bei den transsilvanischen Zigeunern [Varázslás emberi testrészekkel az erdélyi cigányoknál]. Ethnologische Mitteilungen I, 273–279.

186. WLISLOCKI, Heinrich von: Volksglaube und religiöser Brauch der Zigeuner [Cigány néphit és vallási szokások]. Münster 1891. 184 S.

187. WLISLOCKI, Heinrich von: Wanderzeichen der Zigeuner [Cigány útjelpek]. Ethnologische Mitteilungen II, 133–139.

188. WLISLOCKI, Heinrich von: Wesen und Wirkungskreis der Zauberfrauen bei den siebenbürgischen Zigeunern [A boszorkányok lénye és hatóköre az erdélyi cigányoknál]. Ethnologische Mitteilungen II, 33–38.

188a. WLISLOCKI, Heinrich von: The worship of mountains among the Gypsies [A hegyek kultusza a cigányoknál]. JGLS 1892.

188b. WLISLOCKI, Heinrich von: Zauber- und Besprechungsformeln der transsilvanischen und süd-ungarischen Zigeuner [Az erdélyi és délmagyarországi cigányok varázsigéi és ráolvasásai]. Ethnologische Mitteilungen I, 51–62, 137–148.

188c. WLISLOCKI, Heinrich von: Zur Volkskunde der transsilvanischen Zigeuner [Az erdélyi cigányok néprajzához]. Hamburg 1887. 40 S. = Sammlung gemeinverständlicher wissenschaftlicher Vorträge, Neue Folge II, 25–48. /

VII.

Zene, tánc (Instrumental music, dance)

189. BARTALUS István: A cigány és viszonya zenénkhez [The Gipsies and their role in our music]. Budapesti Szemle 1865, 107–119; 1866, 35–73.

Liszt ellen. – Against Liszt.

190. BARTÓK Béla: Cigányzene? Magyar zene? [Gypsy music? Hungarian music?]. Ethnographia 1931, 49–62. 2. kiad./2nd ed. Bartók Béla válogatott írásai, Bp. 1956, 293–318.

„It is modern Hungarian popular music performed exclusively by Gypsies for remuneration”. The augmented second is no Gypsy peculiarity, cannot be traced back to India.

191. BRASSAI Sámuel: Magyar vagy cigány zene? [Hungarian or Gypsy music?] Kolozsvár, 1860. Liszt ellen. – Against Liszt.

192. DINCSEŔ Oszkár: A cigányhangsor [The Gypsy gamut]. Ethnographia 1937, 468–471.

Bővített szekundot Indiára viszi vissza; Bartók cáfolja (B 190). – Regards the augmented second as Indian. Disproved by Bartók (190).

193. ERDŐS Kamill: Dances of the Hungarian Gypsies [Cigány táncok Magyarországon]. JGLS 39 (1960), 127–130.

Két típus: a magyar pásztortóktól átvett botoló (ritka), és az ún. cigánytánc (oláh cigány; férfiak felugrással, asszonyok karmozdulatokkal). – Two types: stick dance (borrowed from Hungarian herdsmen, rare) and so-called Gypsy dance (performed by Vlachs, the man leaps into the air, the woman moves her arms).

193a. HARASZTI, Emile: Les musiciens célèbres. La musique hongroise [Híres zenészek. A magyar zene]. Paris 1933.

194. HERRMANN Antal: A hegedű a cigányok költészetében [The violin in Gypsy folk poetry]. Vasárnapi Ujság 1887/32–33.

Említése dalokban. Nemcigány zeneszerszámnak tekintik. – Occurrences in songs. It is a *gajo* instrument in the Gypsies' eyes.

195. LISZT, Franz: Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie. Paris 1859.

Entirely false.

196. LISZT Ferenc: A cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon. [Ford. Székely József.] Pest 1861. 328 l.

197. MAJOR Ervin: A galántai cigányok [The Gypsy band in Galánta]. Magyar Zene 1960/I, 243–248. 2. kiad./2nd ed. Fejezetek a magyar zene történetéből, Bp. 1967, 125–128.

Az első híres cigányzenekarról a 18. sz. végén. – On the first famous Gypsy orchestra in the late 18th century.

198. MARTIN György: A cigányság hagyományai és szerepe [Gypsy traditions and the Gypsies' role]. Zenetudományi dolgozatok 1980, 67–74.

Táncról. – On dances.

199. MARTIN György – PESOVÁR Ernő: A Szabolcs-Szatmár megyei monografikus tánckutató munka eredményei és módszertani tapasztalatai [Achievements of dance research in county Szabolcs]. Ethnographia 1958, 424–436.

433–435. lapon: Cigány táncok. Igen régies magyar típusokat őriznek. – On pp. 433–435: Gypsies' dances. Very archaic Hungarian types are preserved by them.

200. SÁROSI Bálint: Cigányzene... [The music of Gypsy orchestras]. Bp. 1971. 247 l.

A vendéglői cigányzene mintaszzerű tudományos feldolgozása. – English translation see 201. Reviewed in ET 1971/2–3, 45–46.

201. SÁROSI Bálint: Gypsy music. Bp. 1978. 286 p.

Best monograph on history, practice, melodies, repertoire of Gypsy bands playing in restaurants. Translation of No. 200. Reviewed by M. David, ET 1979/1.

202. SÁROSI Bálint: Gypsy musicians and Hungarian peasant music [Cigányzenészek és magyar parasztzene]. 1970 Yearbook of the International Folk Music Council, 1971, 8–27.

A cigányzenészek a 19. században felváltották a magyar paraszzenészeket, és átvették a magyar zenei hagyomány őrzését. – Gypsy musicians have supplanted Hungarian peasant musicians in the course of 19th century and became preservers of Hungarian music tradition.

203. SÁROSI Bálint: Hivatásos és nemhivatásos népzenei [Professional and non-professional popular musicians]. Zeneudományi dolgozatok 1980, 75–83.

204. SÁROSI Bálint: Zigeunermusik. Bp. 1977. 307 S.

Translation of No. 200.

205. SPUR Endre: The language and status of the Gypsy orchestras of Hungary [A magyarországi cigányzenekarok nyelve és helyzete]. JGLS VII (1938), 45–58.

206. SPUR Endre: A supplementary note on the Gypsy orchestras of Hungary [Kiegészítés a magyarországi cigányzenekarok kérdéséhez]. JGLS XVI (1937), 106–110.

207. THEWREWK Emil, Ponori: A hang mint műanyag. Költészet-zenei értekezés a magyar zene eredeti magyar voltának bebizonyításával [Speech sound as material for art. Musico-poetical dissertation demonstrating the genuine Hungarian origin of Hungarian music]. Pest 1866.

A cigányzene ritmusa a magyar nyelv hangsúlyrendszerén alapul. – The rhythm of the „Tzigan” music is based on Hungarian phonetic stress.

– DÖMÖTÖR Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? [Since when do Gypsies play music in Hungary?]

Ld./See: 210.

VIII.

Történelem

(History)

208. BALOGH Ödön: Cigány gyermekek a Kiskunságon a benépesítés korában [Gypsy children in Central Hungary in the second half of the 18th century]. 1981. 38 l. (Kézirat gyanánt, soksz./Multiplied as Ms.)

Mária Terézia rendeleteinek gyakorlati végrehajtása. – Practical effect of the orders by Maria Theresia.

209. CSONTOSI János: Adalék a magyarországi cigányok történetéhez [To the history of Gypsies in Hungary]. Századok 1877, 454.

Egy cigány vajda kezességet vállal egy másik cigány vajdáért (írastudatlanok). – Guarantee of two analphabet Gypsies.

210. DÖMÖTÖR Sándor: Mióta muzsikusok Magyarországon a cigányok? [Since when do Gypsies play music in Hungary?]. Ethnographia 1934, 156–178.

Első cigánybandák a 18. sz. végén. Gazdag forrással. – The first Gypsy bands date back only to the late 18th century. Rich documentation.

211. HEICZINGER János: A cigány lakosság életviszonyai Fejér megyében a XVIII. században [Living conditions of the Gypsy population in county Fejér in the 18th century]. A Dunántúl településtörténete II/1. MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője. Pécs 1977, 273–290.

Az összes letelepült cigány lakos jegyzéke 1783/84. évi összeírás alapján. – Name list of all settled Gypsies according to the census of 1783/74. Reviewed in ET 1978/4, 38.

212. HEICZINGER János: A cigányok letelepítésének kezdete Fejér megyében [The beginning of the sedentarization of Gypsies in county Fejér]. A Dunántúl településtörténete I. MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője II. Veszprém 1976, 231–243.

Levéltári adatok a 18. sz. közepéről. – Archival documents from the mid-18th century.

213. HEICZINGER János: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról [Chapters on the history of Gypsy problem]. Fejér Megyei Történelmi Évkönyv 12 (1978), 153–251.

Rendszabályok és letelepítési kísérletek Fejér megyében a 18–19. században. – Regulations and attempts of sedentarization in county Fejér in the 18–19th centuries.

214. HERMANN Antal: A cigányok megtelepítéséről [The Gypsies' sedentarization]. *Ethnographia* 1893, 94–107.
 Reformkori országyűlések. – Early 19th century.
215. KOVÁCS János: A cigányok Szegeden [The Gypsies in Szeged]. *Ethnographia* 1895, 187–198, 280–282, 388–393.
 Levéltári adatok a 18–19. századból. – Archival documents from the 18–19th centuries.
216. LEHÖCZKY Tivadar: A munkácsi cigányok [The Gypsies in Munkács]. *Ethnographia* 1905, 146–150.
 1682-ből. Minden családfőt „vajdá”-nak neveznek. – From 1682. The head of each family a called is „voivod”.
217. LEHÖCZKY Tivadar: Új adat cigányaink történetéhez [Contributions to the history of our Gypsies]. Század 1894, 826–828; *Ethnologische Mitteilungen* IV, 218.
 Már a 14. században szerepel személynevekben és helynevekben a „cigány” szó. – Onomastical and toponymical data prove their presence in Hungary as early as in the 14th century. *Vö./Cf.*: 229.
218. MÁRKI Sándor: Arad megye cigányainak történetéből [On the history of Gypsies in county Arad]. *Ethnographia* 1890, 442–447.
219. MÉSZÁROS László: Bács-Kiskun megye cigányságának történetéhez. Az 1768-as cigányösszeírás népességstatisztika-demográfiai adatai [To the history of Gypsies in county Bács-Kiskun. Statistical data of the conscription of 1768]. Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét 1975, 133–168.
 Számuk kb. 1700 volt, az összlakosság 1,2 %- (ma kb. 4 %). – Their number was ca. 1700, i. e. 1,2 % of the entire population (today, ca. 4 %). They lived in the outskirts of towns.
220. MÉSZÁROS László: Délslávok és cigányok a dunántúli hódoltság területén [South Slavonians and Gypsies in Western Hungary during the Ottoman rule]. A Dunántúli településtörténete I. A MTA Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője II. Veszprém 1976, 221–230.
 16. sz.-i török adóösszeírásokból. – From Turkish defters, 16th century. Reviewed in *ET* 1978/4, 39.
221. MÉSZÁROS László: A hódoltsági latinok, görögök és cigányok történetéhez. 16. sz.-i oszmán-török szórványadatok [To the history of Latins, Greeks and Gypsies under Ottoman rule. Turkish archival documents from the 16th century]. Századok 1976/3, 474–489.
222. MÉSZÁROS László: A XVIII. századi cigány-összeírások Bács-Kiskun megyei adatai [Statistical data of the 18th century Gypsy conscriptions in county Bács-Kiskun]. *Statisztikai Szemle* 1978/3, 274–286.
223. MOLNÁR Viktor: Az erdélyi cigányokról [On Transylvanian Gypsies]. *Remény* 1887, 8–9, 26–27.
 Brassó 1503–1525. évi költségnaplójából. – From municipal accounts of town Brassó, 1503–1525.
224. MÓRÓ Mária Anna: Mária Terézia cigány-rendelete és a Baranya megyei cigány-összeírások 1775–1779 [The Gypsy regulations of Maria Theresia and the Gypsy conscriptions in county Baranya, 1775–1779]. *Baranyai helytörténetírás* 1978, 205–301.
225. SZABÓ László: Mária Terézia 1760/61-es cigányrendelete a Jászságban [The effect of the Gypsy decree of 1760/61 by Maria Theresia in the Jász district]. *Jászkunság* 1966/3, 125–131.
226. SZALAY Béla: Cigánytörténeti adatok [Data on Gypsy history]. *Ethnographia* 1914, 89–93.
 14–17. sz.-i szórványok. – Scattered data from the 14–17th centuries.
227. THALLÓCZY Lajos: A cigányok szervezete történetéhez [To the history of the organization of the Gypsies]. *Történelmi Tár* 1878, 704.
 Drugeth gróf 1661-ben kinevezi György cigányt vajdának ungi jószágain, meghagyva, hogy tartsa rendben a cigányokat. – A Gypsy appointed to voivod by a squire with the obligation to keep the Gypsies of his estates under rein, 1661.
228. THALY Kálmán: Adalék a magyar cigányok történetéhez [To the history of the Gypsies in Hungary]. *Történelmi Tár* 1880, 607.
 Rákóczi Ferenc Ilosvay Ábrahám palotás-kapitányt 1704-ben „a Dunán-innen levő egész Czigány Nemzetnek Fő-Vajdájának” nevezi ki. – Prince Rákóczi nominates a Hungarian nobleman to „chief voivod of all Gypsies of the country”, 1704.
229. VEKERDI József: Earliest archival evidence on Gypsies in Hungary [Legkorábbi okleveles adatok cigányokról Magyarországon]. *JGLS* I/3 (1977), 170–172.
 Nevekből a 14. sz. végéről. – In names from the late 14th century on. *Vö./Cf.*: 217.

229a. VEKERDI József: L'histoire des Tsiganes de Hongrie [A magyarországi cigányok története]. ET 1978/2, 7–10.

A hazai történelmi kutatások rövid áttekintése. – A brief survey of historical studies in Hungary.

230. VEKERDI József: On the social prehistory of the Gypsies [A cigányok társadalmi őstörténetéhez]. AOH, sajtó alatt/under press.

Gyűjtögetésre és szolgáltatásokra alapozott vándor életmód. Nagycsaládnál magasabb szervezeti forma ismeretlen. – Service nomads and primitive collectors. Extended family as highest social unit. Vö./ Cf.: 56.

231. VEKERDI József: Sanskrit sources on the Domba tribe in ancient India [Szanszkrit források az ókori indiai domba népcsoportról]. JGLS, sajtó alatt/under press.

Tisztátalannak számító, alkalmi tevékenységből élő, kóborló népelem. – Wandering ethnic groups living on „unclean” casual activities.

232. VISSI Zsuzsanna: A Komárom megyei cigányság – egy 120 éve készült összeírás tükrében [The Gypsy population of county Komárom 120 years ago in a conscription]. Uj Forrás 1975/3, 51–58.

Kb. 1 %. Szépitett foglalkozási adatok. – Ca. 1 %. Data on employment embellished.

IX.

Nevelés, lélektan (Education, psychology)

233. Cigány tanulók az iskolában [Gypsy children in the school]. Szerk./Ed. Szegő L. Bp. 1973. 1001. Három tanulmány. Sziklai I.: Cigány családvizonyok alakulása egy közösségen belül. Jávor E.: A cigány anyanyelvűségből adódó nehézségek az oláh cigány tanulók oktatásában. Galla É.: Nevelési módszerek a cigány osztályban. – Tree case studies: Gypsy family life (by I. Sziklay), speech handicaps of bilingual children (by E. Jávor), practical methods in a Gypsy class (by É. Galla).

234. A cigánygyermek nevelése-oktatása (Nemzetközi tudományos konferencia) Pécs 1979. február 15–17. Szerk. Szövényi Zs. [Schooling and education of Gypsy children. International conference, Pécs, 15–17 February 1979. Ed. Zs. Szövényi]. Bp. 1979. Oktatási Minisztérium. 210 l.

Account by Henriette David, ET 1979/1. Cf. 236.

234a. A cigányság beilleszkedésének problémaköréből [Some problems of Gypsy integration]. Szerk./Ed. Várnagy E. Pécs 1978. 102 l., soksz. /- Tanulmányok a Pécsi Tanárképző Főiskola cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból/

11 esetelemzés a gyermekek nehézségeiről. – 11 case studies on children's problems.

235. A cigánytanulók nevelésének és oktatásának kérdései [On education of Gypsy school children]. Bp. 1977. Oktatási Minisztérium. 92 l.

Konferencia anyaga. – Contributions to a conference held in Pécs. Cf. ET 1977/3, 62–63.

235a. CZEIZEL Endre (sb. szerk.): Az értelmi fogyatékoság körelete a „Budapest-vizsgálat” tükrében [Pathogenesis of mental defects]. Bp. 1978.

Számos cigány adattal. – Many Gypsy references.

236. Education of Gypsy children. International Conference, 15–17 February 1979. Abstracts of papers read in Hungarian. Ed. Elemér Várnagy. Pécs 1980, Pedagogic High School. 30 p., multiplied.

A 234. tétel kivonata. – Abstracts of No. 234 in English.

237. GULYÁS Sándor: Cigánygyerekek hátrányai és esélyei [Drawbacks and chances of Gypsy children]. Bp. 1976. 217 l. ²1981.

Iskolai oktatás és családi helyzet minden kérdésére kiterjedő összefoglalás, saját vizsgálatok alapján. A téma legjobb szakkönyve. – A thorough analysis of all respects of scholarization and home education. Best monograph on this subject. Reviewed in ET 1977/1–2, 31–32.

238. KOTNYEK István: A leghátrányosabb helyzetben. A cigánytanulók problémája [The most disadvantageous situation. The problem of Gypsy schoolchildren]. Társadalmi Szemle 1972/11, 69–74.

239. RÉGER Zita: Cigányosztály, „vegyes” osztály – a tények tükrében [Gypsy classes or mixed classes, viewed through the facts]. Valóság 1978/8, 77–88.

Beszédképesség sokkal gyengébb a külön cigány osztályokban. – Speech ability of Gypsy children much worse in homogeneous classes.

240. RUPPERT Ferencné – VÁRNAGY Elemér: Egy iskolaérettségi vizsgálat néhány adata dél-dunántúli települések beás cigány gyermekeinél [School maturity investigation with Beash Gypsy children]

Pécs 1980, 134 l., soksz. / = Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból III/

6 éves korban a gyermekek többsége 1–2 évvel szellemileg visszamaradott. – Most of the children show a retardation of 1–2 years at an age of 6. Reviewed in ET 1981/1, 42–43.

241. Tapasztalatok a cigánygyerekek nevelésének és oktatásának köréből [Experiences in education of Gypsy schoolchildren]. Szerk./Ed. Kovács L. Bp. 1975. 126 l.

22 pedagógus beszámolója módszereiről, eredményeiről. – 22 accounts of teachers on the methods applied by them. Reviewed in ET 1976/3, 34–36.

242. TOMAI Éva: Adalékok a cigánygyermek társadalmi beilleszkedésének kérdéséhez [On social adjustment of Gypsy children]. Magyar Tudomány 1977, 537–546.

A szocializációs fejlettség retardáltsága nem csökken, hanem fokozódik a magasabb osztályokban. – The retardation of sociability grows in the higher classes. Reviewed in ET 1978/2, 53.

243. TOMAI Éva: Cigánytanulók szókincsének és szocializációs fejlettségének vizsgálata [Lexical stock and development of socialization of Gypsy schoolchildren]. Magyar Pedagógia 1978, 267–274.

A cigány gyermekek kommunikációs készsége (akár magyarul, akár cigányul, akár a „gesztusnyelv” szintjén) messzemenőleg elégtelen, a családi környezet primitívsége következtében. – Gypsy children are unable to normal communication either in Romani or in Hungarian or in „gesture language” due to primitive family relations. Vö./Cf.: 26.

244. TOMAI Éva – SEREGI Judit: A kollégiumi nevelés szerepe a hátrányos helyzetű cigány gyermekek fejlődésében [The impact of the boarding school on development of Gypsy children in a drawback situation]. Magyar Tudomány 1981/4, 34–41.

A kollégiumi nevelés nem hozza meg a várt eredményeket. – The isolated education leads to no results.

245. VÁRNAGY Elemér: A cigány tanulók nevelésének néhány problémájáról [Some aspects of education of Gypsy school-children]. Pedagógiai Szemle 1981/7–8, 619–625.

246. VÁRNAGY Elemér: A cigánygyermek hátrányos helyzetének problémái [Drawback situation of Gypsy children]. Népművelési Értesítő 1971/2, 132–148.

247. VÁRNAGY Elemér: Cigánytanulók értékorientációi [Orientation of values of Gypsy schoolchildren]. Módszertani Közlemények 1976/5, 318–320.

248. VÁRNAGY Elemér: Cigánytanulók felfogóképességének vizsgálata néhány baranyai településen [Examination of the comprehension faculty of Gypsy schoolchildren in some villages in Baranya]. Acta Academiae Paedagogicae in civitate Pécs, 20 (1976), Ser. 1, 75–91.

With a summary in English. Reviewed in ET 1976/3, 36–37.

249. VÁRNAGY Elemér: A cigánytanulók személyiségfejlesztésének problémái. Hátrányos helyzetűek okai, a megszüntetés lehetőségei [Personality development of Gypsy schoolchildren. Reasons for their drawbacks and possibilities of amelioration]. Kandidátusi értekezés tézisei. Pécs 1977. 28 l., soksz.

Bibliográfiával, ld. a 4. tételt. – With a bibliography, see No. 4. Reviewed in ET 1978/2, 52–53.

249a. VÁRNAGY Elemér: Développement de la personnalité chez les enfants tziganes [A cigány gyermekek személyiségfejlesztése]. ET 1974/2–3.

250. VÁRNAGY Elemér – VEKERDI József: A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái [Problems of education of Gypsy children]. Bp. 1979. 172 l.

Főiskolai tankönyv. A hazai cigány kutatások jelenlegi tanulságainak összefoglalása. – Textbook for pedagogic high schools. After a general survey of Gypsy culture and history, psychic features are dealt with in great detail. The last chapter on laws and regulations in present-day Hungary was published in Italian translation in *Lacio Drom* 1981/1, 31–36.

Ismertette/Reviewed by Mészáros Gy., Napjaink XIX/5 (1980), 31.

X.

Szociológia (Sociology)

251. BALOGH Ödön: Cigányok között [Among Gypsies]. Forrás 1970/6, 31–39.

Napközi otthoni tapasztalatok alapján. – On a Gypsy day-time home.

252. Békési Műhely 1974/1.

A szám a megye cigány lakosságának helyzetével foglalkozik. – Special number on the social status of Gypsies in county Békés.

253. Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. A kutatást Kemény István vezette [Account on the research of social conditions of the Gypsy population in Hungary, carried out in 1971, directed by I. Kemény]. Bp. 1976, MTA Szociológiai Kutató Intézete. 291 l.

Igen részletes táblázatokkal az anyagi körülményekről, 3 monografikus tanulmánnyal és Kemény I. 60 oldalas összefoglalásával. Országos viszonylatban mindmáig e kiadványra támaszkodunk. – A very detailed sociographic (statistical) study focuses on financial situation (including housing and work), with 301 graphs, 3 case studies and an introduction by I. Kemény on pp. 7–67. Reviewed in ET 1977/3, 36–37.

Kivonatát ld./A brief summary see: 261.

254. A cigánylakosság szociális gondozásának és nevelésének kérdései [On social care and education of Gypsy population]. Szerk./Ed. Zagya Imre. Bp. (1975), Szociális Intézetek Központja. 220 l.

15 előadás, gazdag tényanyaggal, a társadalmi helyzetről, lakáskörülményekről, iskoláról, munkáról, egészségügyről, bűnözésről. – 15 well-documented papers read on a special course on social status, housing, job, health, schooling, criminality.

255. CSALOG Zsolt: Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a „cigányság” fogalmához [Ethnic, racial, or social category? To the definition of „Gypsy”]. Világosság 1973/1, 38–44.

A felsorolt kategóriák egyikével sem azonosítja. – None of these categories.

256. CSALOG Zsolt: Kilenc cigány [Nine Gypsies]. Bp. 1976. 239 l.

Életrajzok elmondása, hangszalagra véve. – Autobiographies.

257. ERDŐS Kamil: A magyarországi cigányság. Törzsek, nemzetségek [The Gypsies in Hungary. Tribes, clans]. Néprajzi Közlemények III/1–2 (1958), 152–173.

258. ERDŐS Kamil: Le probleme tsigane en Hongrie [A magyarországi cigánykérdés]. ET 1960/3, 1–10.

259. FALU András: Cigányok [Gypsies]. Bp. 1964. 229 l.

Tartalmas riportkönyv a cigány lakosságról, megbízható adatokkal. – Sociographic survey on the present situation.

260. FAY István: A cigányokról [On the Gypsies]. Századunk 1842/32.

Elmefuttatás. – General reflexions.

261. KEMÉNY István: A magyarországi cigány lakosság [Gypsy population in Hungary]. Valóság 1974/1, 63–72.

A 253. tétel kivonatos ismertetése. – Summary of No. 253 with the main figures.

262. LŐRINCZ György: Amig csak él az ember, 132–162. l.: Hosszú út [Long way. In: So long man lives, p. 132–162]. Bukarest 1980.

Egyetlen szociográfiai ismertetés a cigányság jelenlegi helyzetéről Erdélyben. – The only account on the present-day situation in Transylvania. Reviewed in ET 1981/3, 38–39.

263. A Magyarországon 1893. jan. 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei [Data of the Gypsy census in Hungary, 31. I. 1893]. Bp. 1896. / = Magyar statisztikai közlemények./

Kivonata a 13. sz. tételben is. – Summary also in No. 13.

264. MATOLAY Magdolna – VEKERDI József: Cigánytelepek [Gypsy settlements]. Valóság 1970/12, 38–49.

Esettanulmány a kalocsai cigánytelepről. – Sociography of a Vlach settlement.

265. MÉSZÁROS György: Cigányok [Gypsies]. Napjaink XVIII/6 (1979), 19–21.

Cigány nemzeti érzés ismeretlen. A hagyományos cigány értékrendszer elavult. – There is no Gypsy ethnic identity. The traditional Gypsy value system is outdated. Cf. 255.

265a. MEZEY Barna – TAUBER István: A magyarországi cigányság helyzetének rendezését célzó jogi szabályozás egyes kérdései [Some aspects of the Hungarian legislation relating to the Gypsies' social adjustment]. Acta Facultatis Juridicae Universitatis Budapestiniensis de Rolando Eötvös nominatae XXIII (1980), 211–234.

A cigánykérdés az idevágó menedéklevelek, rendeletek, javaslatok tükrében, 1945-ig. – Privileges, orders, etc. referring to the Gypsies before 1945.

266. POGÁNY György – BÀN Géza: A magyarországi cigányság helyzetéről [Social status of Gypsies in Hungary]. Bp. 1957. 31 l.

267. SZIKLAI Imre: Lovárok és khelderashok [Lovars and Kelderars]. Valóság 1970/12, 50–59.

Óbudai cigány csoport mintaszerű szociológiai vizsgálata. Hátrányos helyzetük fő oka a hagyományos életvitel visszahúzó ereje. – Exemplary sociological analysis of a Vlach group living in a suburb of Budapest. The traditional Gypsy value system is a major factor of the underdevelopment.

268. Tájékoztató a cigánybűnözés egyes kérdéseiről [On some aspects of Gypsy criminality]. ²Bp. 1980. Legfőbb Ügyészség Titkársága. 46 l.

The figures cover only a part of the facts.

269. TAMÁS Ervin – REVESZ Tamás: Búcsú a cigányteleptől [Farewell to the Gypsy quarter]. Bp. 1977. 274 l.

Fényképalbum jó összekötő szöveggel. — An impressive volume of photographs with commentaries. Reviewed in JGLS 1/3 (1977), 206–210.

270. TAUBER István: A cigány bűnözés kriminológiai kutatásának alapkérdései [Preliminaries to Gypsy criminological research]. Acta Facultatis Juridicae Universitatis Budapestiniensis de Rolando Eötvös nominatae XXII (1979), 329–341.

271. A TIT Szociológiai és Néprajzi Csoportja. Jegyzőkönyv a cigánykutatással foglalkozó 1969. június 8-i konferenciáról [Proceedings of the conference of the sociologic and ethnographic chapter of TIT on Gypsy studies, 8. 6. 1969]. 115 1.

272. TÓTH Árpád: Cigányok Borsodban [Gypsies in Borsod county]. Borsodi Szemle 1972/II, 38–49.

273. TÓTH Árpád: Félúton. A cigánylakosság élet- és munkakörülményei Borsod megyében [Half-way. Life and work conditions of the Gypsy population in Borsod county]. Borsodi Szemle 1974/3, 9–23.

274. VEKERDI József: Eltérő vélemények a cigánykérdésben [Divergence of opinions on the Gypsy problem]. Forrás 1972/6, 57–61; 2. kiad. Látóhatár 1973/2, 87–96.

A viták összefoglalása. — Survey of the disputes.

An outline of Gypsy studies in Hungary.
With a summary and bibliographic abstracts in English

by *J. Vekerdi*

Language

A Hungarian priest was the first to discover the Indian origin of the Gypsy language. István WÁLI, student of Calvinist theology, made acquaintance with Malabar students during his studies in Utrecht and Leyden in 1753/54 and started learning their language. He compiled a list of over thousand words and realized the similarity of many words to those of the Hungarian Gypsies' tongue. (Probably the Malabar brahmins spoke Sanskrit or their highly Sanskritized Malayalam.) After his return to Hungary, he rechecked these words with Gypsies and they were able to guess the meanings. It is clear from this that Wáli had had some knowledge of Romani before his journey to the Netherlands otherwise he could not become aware of the similarities. The discovery was not published by him only told to his colleagues one of whom: reported on it in the German-language Hungarian journal *Anzeigen* in 1776 (see Bibliography 5; further on, „B”). Wáli's discovery was known from the *Anzeigen* to Grellmann who referred to it *in extenso* (B 9, 10). Thus, Wáli can be regarded as the precursor of Gypsy studies in Hungary.

Systematic studies began a few decades later by composing grammars and vocabularies. Not counting a short list of some 40 Hungarian Gypsy words published by H. Kramer in Nuremberg in the volume *Commercium litterarium* in 1738, the earliest vocabulary that came down to us was compiled by a literate young Gypsy on the urge of his professor about 1790 (cf. B 35, p. 302–303).

In 1827 the parson János SZMODICS compiled an exhaustive Romani grammar with Romani-Hungarian and Hungarian-Romani dictionary. This is a very good description of the Romungro (Hungarian Gypsy) dialect. Rev. Szmodics lived in Zala county (Western Hungary) where no Romungro-speaking population is living at present. The Ms. was not published (B 50; cf. also B 35, p. 304–307). A short characterization of Romani was published by Szmodics in 1836 (B 49).

The first Gypsy grammar printed in Hungary appeared in 1853 (by János BORNEMISZA; B 21). The North-Hungarian Romungro dialect described in it corresponds exactly to the dialect spoken in the same area at present. The words referred to in this grammatical sketch were excerpted by Miklosich and included in the vocabulary of his *Mundarten*.

The most interesting dictionary was published by a native Gypsy, Ferenc SZTOJKA. This half-literate Vlach Gypsy was patronized and also ennobled by Archduke Joseph. Without any other source than his Romani mother tongue and a Hungarian-German dictionary, he compiled a Hungarian-Romani dictionary of 13,740 items (B 52). As a matter of fact, nearly 90% of this stock are Hungarian loan words or Sztojka's free inventions practically never used by Gypsies. He added also some prayers and Hungarian poems in his Romani translation and his original poems (few in number and of no aesthetic value) in Romani and Hungarian (these verses are regarded by some enthusiasts as the first fruits of Universal Romani Literature, B 17).

Gypsy dialects spoken in Slovakia (present-day Czechoslovakia) and Transylvania (present-day Rumania) which formed part of Hungary before World War I, were described in the grammars by Ilnátó (B 33), Kalina (B 36), Sowa (B 47, 48) and Wislocki (B 60). That by SOWA is of real scientific value.

An overall synthesis of Gypsy linguistic studies in Hungary (and elsewhere) is the Gypsy Grammar by Archduke JOSEPH (1888; B 35). At variance with other grammars, it is not based on a given dialect of Romani but gives a comparison of the different Gypsy dialects spoken in Hungary and other countries. Both the related literature and the author's profound knowledge of the different dialects served as sources of the work. Inflexional forms are compared in great detail. It should be pointed out that no similar comparative grammar has been published since then. The excellent works by T. Vencel and G. Soravia are limited to single countries and the same is the case with my *Gypsy Dialects in Hungary* (under press).

The second part of this book (p. 219–377) is an exhaustive bibliography with copious commentaries divided into 24 thematic chapters (mainly Hungarian, partly foreign works are referred). This is the best and quite authentic source of earlier Gypsy references in Hungary. — On the other hand, the etymologies on p. 175–218 are worthless.

The first part (i.e., the grammar itself) was published also in German translation by A. Herrmann (B 34).

Archduke Joseph (1833–1905) was an eminent figure in international Gypsy studies. He sponsored a number of publications, among others, the journal *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (see below). He helped to organize a general Gypsy census in Hungary taken by the Royal Statistical Office in 1893 (the only one in this country and, with rare exceptions, all the world over). He was also a great patron of the Gypsies and tried to make them settle down on his estates. It was not his fault that this attempt was not crowned with success. – His patronage raised Gypsy research to an unparalleled apogee in Hungary in the 1880s and 1890s. The subsequent half century was characterized by an almost complete lack of Gypsy studies.

A few unpublished word lists were compiled in the first decades of the 20th century (B 12, 51).

Apart from compiling grammars and vocabularies, no linguistic research work was carried out in the past century except for a few short papers on loan words (B 38, 59).

In the 1950s, work was started again and our main program was to collect fresh and authentic material in all fields (language, songs, tales, beliefs, customs). Kamill ERDŐS, András HAJDU and myself formed a team till Hajdu's emigration in 1956 and Erdős' untimely death in 1962. After having a considerable sum of linguistic material at our disposal, Erdős could give a classification of Gypsy groups and dialects in Hungary (B 34). He has registered also the contemporary form of the Romungro dialect (B 35). Later on, the collected materials enabled Miklós HUTTERER and György Mészáros to compose a scholarly descriptive grammar of the Lovari Vlach dialect (with a vocabulary; B 31) which was followed by an exhaustive syntax of this dialect (B 58). Mészáros published also a grammar and vocabulary of the Sinto (German Gypsy) dialect spoken in Hungary (B 43) and that of the so-called Cerhari dialect (B 39). A variant of this latter one called Gurvari was reported on by me (B 53). Grammar and vocabulary of the Romungro dialect were published also by me (B 55). This framework of the four main dialects spoken in the country was united to a contrastive dialect grammar comprising all sub-dialects and occasional (free, individual) variant forms, e. g. 'was': Vlach *sas* (*sax*, *sã*), Gurvari *has* (*as*), Sinto *his/his̄*, Romungro a) *sa*, *sja*, *sja* (*ssa*); b) *sinja*, *sina*; c) *sîn*, *sînahi* (see *Gypsy Dialects in Hungary*, in English; Ms. of the Hungarian text is in the Library of the Hungarian Academy of Sciences. A complete contrastive dictionary and dialect text specimens are added to the work).

Among special linguistic collections, those by Gy. Mészáros on the terminology of Gypsy fortune-telling, metal-work and rejuvenating of horses are of methodological interest (B 32, 166, see below). He did not collect isolated words but coherent texts on these traditional Gypsy activities (from Vlach Gypsies; in Hungary, only the Vlachs have preserved some remnants of traditional Gypsy culture). This material led M. Hutterer to the conclusion that the technique and terminology of Gypsy cartomancy are entirely based on Hungarian; at the same time, they show a surprising conservatism: they did not change essentially during the last century.

The same method of studying coherent living speech instead of test examinations (as contemporary sociolinguistics prefers it) was applied by Gábor GRABÓCZ to the speech of Gypsy children (B 26). He recorded texts of a given length (1,000 words) by tape in Romani and Hungarian from bilingual children, in Hungarian from monolingual Gypsy and non-Gypsy children and made a comparison of expressivity (speech faculty). He compared the number of different words used during the narration, the use of synonyms, the sentence patterns and the grammatical errors. The numerical data led to the conclusion that all Gypsy children living in traditionally-minded families have a very bad command of Hungarian, be it the only language spoken by them or if they are bilingual and their Romani is even poorer. This fact contradicts to the demand to establish kindergartens and school classes with Romani as language of education.

Similar results follow from the examinations made by Zita RÉGER (B 45–46). She has studied the communication ability of bilingual Gypsy children educated in homogeneous Gypsy classes or mixed classes and the faculty of speech was invariably worse in homogeneous classes.

All these results are in accordance with my statistical survey on the lexical stock of Romani (B 57). Some 1,000–1,200 Romani words are used in present-day colloquial Lovari (Rumanian, Greek, etc. loans included), the other words are borrowed from Hungarian. About 800 of this stock are primary words and 200–400 are derivatives. In all other European languages, the number of derivatives is well over 10,000 in everyday speech and that of primary words is many times higher, too.

There is a Gypsy group in Hungary speaking Hungarian and Rumanian (not Romani), the Beash Gypsies (B 44). Their rather archaic Rumanian comprises ca. 1,500 words. (For the sake of comparison: normally developed children have a command of 3,000–4,000 words at pre-school age.)

Dialectology threw light on the history of Gypsy immigrations. The Hungarian Gypsy (Romungro) group arrived here in the 16–17. centuries during the Ottoman rule via Serbia, the Gurvari group in the

18th century from Transylvania, the Wallachian Gypsy (Vlax) group in the second half of the 19th century via Rumania and the Sinto families after the First War from Austria.

Ethnology. Wislocki, Erdős, Csenki

In all probability, Henrik WLISLOCKI (1856–1907; he signed his works in German as Heinrich von Wislocki) was the greatest expert of traditional Gypsy life and manners of all times. He has spent many years in the company of nomad tent Gypsies, spoke their language perfectly and knew their habits and thinking from everyday experience. Generally speaking, everything that lies deeper than material culture (like housing, clothing, labour, etc.) and is hidden from the occasional visitor's eyes, was disclosed by Wislocki's accounts on Gypsy spiritual life.

Although Wislocki was adopted by the Gypsies as their clansman and became not only a mere observer of their life but also an intimate friend of theirs, he judged Gypsy character rather negatively. Above all, the settled Gypsies seemed to him to be servile, ungrateful, inconsiderate and mendacious beyond measure. The family life lacks warmth (!), consists of constant quarrels. The men are lazy and workshy.

Wislocki published rich collections of Gypsy proverbs, folk songs, funeral laments, nursery rhymes, riddles, magic formulae, fables, all this partly in Romany, partly in German translation. These categories of Gypsy oral culture – except the songs – can hardly be found in other collections because they came to light only during his everyday stay with the Gypsies.

Over and above that, the Transylvanian nomad Gypsies who formed his company possessed – according to his testimony – an exceptionally rich folklore. Wislocki's folk tale publications cannot be matched to any other Gypsy tale collections. His accounts on Gypsy beliefs and magic practices are unique in Gypsy lore. He wrote mostly in German that made his works accessible to a wider public (B 19, 60, 138–142, 185–188).

Unfortunately he lacked scientific exactness. He was „alles andere nur nicht Philologe“ – said his friend A. Herrmann. Therefore most of his statements were questioned by recent criticism (B 60). This criticism is right in all details. A sophisticated Gypsy pandaemonium like that of Wislocki's has never existed. His tales differ from all other Gypsy tales in content and style. His songs are not met with at present. His Romani texts and grammar show some unexpected forms. It was supposed that either his Gypsy informants have deceived him ruthlessly or his works are falsifications like Macpherson's Ossianic songs. However, some motifs suggest reserve in his total condemnation. First, it is well known that the folklore of the individual Gypsy groups is radically different and we have no information of the Transylvanian nomad Gypsies because ethnological research is forbidden to foreign experts in present-day Rumania. Now, it has recently been proved by other data that Transylvanian Gypsy folklore is much more archaic and conservative than that in other countries. It has turned out also that the Romani dialect – otherwise unknown – of his texts in spoken in the same form by the Transylvanian Gypsies. As to his tales, recent Transylvanian collections have revealed an unexpectedly colourful world of fairy tales among Hungarian-speaking settled Gypsies and the uniqueness of these tales suggests the possibility of even more phantastic stories among wandering Gypsies a hundred years ago. The magic rites and incantations might have been improvisations generalized by him (he does not stand alone with this).

Archduke Joseph, H. Wislocki and Professor Antal HERRMANN have formed a triad of Gypsologists. Together with Wislocki, Herrmann has collected over 500 Gypsy folk songs (partly with tunes; B 69a–76). He published a number of Gypsy tales in Hungarian translation (B 70–73). Unfortunately his unpublished manuscripts disappeared in the 'sixties.

Herrmann's greatest merit was the edition of the journal *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* (1887–1907). From vol. III it bore the sub-title *Zugleich Organ für allgemeine Zigeunerkunde* during the discontinuance of the JGLS. Each issue contained Gypsy folk songs or ethnographic papers. Archduke Joseph reported in detail on the failure of his sedentarizatory attempt (vol. III. col. 3–8). The Gypsies who received land, house and utensils from him were absolutely unwilling to do any work. Tidy room or decent clothing had no value in their eyes. They continued to live on begging and thieving. The same aversion to agriculture or any other regular work has wrecked the Josephinian plan of sedentarization according to an interesting Latin pamphlet from 1774 published by Herrmann in the same volume.

A few Gypsy ballads were published and analyzed by Hugó MELTZL (B 77–79). Béla SZASZ delivered a rather lofty lecture on Gypsy folk poetry (B 85) laying the stress upon its ingenuous naturality. The

earliest folk tale collection in Romani was that of Lajos FIALOWSKI (published in 1869; B 110). The great Italian expert A. Colocci published also a number of Romani folk songs from Hungary in his book *Gli Zingari* (1889). Colocci did not indicate his sources therefore it is difficult to separate his own collections (obviously the greatest part) from the borrowed material. Many of these songs (those from Gömör county) are known also today in Northern Hungary.

The great Hungarian folk music experts Béla BARTÓK and Zoltán KODÁLY collected also Gypsy folk songs (tunes and words) in 1912–1914 (B 95).

After a long interval, the Csenki brothers revived the tradition of collecting Gypsy folk songs and folk tales in the 1940s. In addition to earlier practice, the composer Imre Csenki, following Bartók's and Kodály's example, wrote down the tunes as well (with great accuracy). They succeeded in saving a handful of ballads from oblivion (B 62a, 63). This genre has totally disappeared since then in Hungary. The texts of these Vlach ballads go back to Rumanian. However, they have undergone a strange transformation. E. g., one of them is the mixture of a Rumanian folk ballad and of a tale by the famous Danish writer Chr. Andersen (B 93, 91). – The volume of 99 songs by the Csenki brothers is the only anthology of Gypsy folk songs reproducing both melodies and texts in Romani (B 62). Sándor Csenki (1920–1945) wrote down also the entire repertoire of tales of the Gypsy settlement in his native village Püspökladány. This is the only monographic collection from a given Gypsy community (62 stories in Romani; published only in Hungarian and German translation, B 104–107). Sándor Csenki's untimely death in the first days after the liberation of Budapest was an irremediable blow on Hungarian Gypsy research.

In the early 1950s, András HAJDÚ, Kamill ERDŐS and myself have formed a second triad of Hungarian Gypsologists until Hajdú's emigration in 1956 and the death of Erdős in 1962. Hajdú continued collecting songs and wrote splendid analyses of both texts and melodies (B 67–69). No similar studies on Gypsy folk music are known. Two types of songs can be distinguished: dance songs (often without words, only with rhythmical syllables like *naj-naj-nanaj-naj*) and „slow songs”, characterized by the clause quart-second-tonique or quint-second-tonique of the last line. The melodies cannot be traced back to India. They are strophic like European folk songs (unlike Indian ones). Gypsy folk songs are never accompanied by instrumental music in Hungary.

Instrumental Gypsy music is the object of a monograph by Bálint SÁROSI surveying its history, practice and repertoire (1971; B 200–201). This book puts also the final point on a century-long debate. The famous Hungarian composer Franz Liszt asserted in 1859 that the music played by Hungarian Gypsy (Romungro, never Vlach) musicians in restaurants on violin and cymbalum is a genuine Gypsy creation going back to India (Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie; B 195). Hungarian public opinion was shocked by this grave mistake for here everybody knew that this is a very common Hungarian popular music performed by Gypsy musicians always to a non-Gypsy audience for the sake of earning money from the late 18th century on. Only the harmonization and ornamentation is Gypsy (influenced by Vienna classical music). The words of these tunes are exclusively Hungarian and are sung by the non-Gypsy audience, never by the Gypsy musicians (B 189–191, 197, 203–207).

In recent times, special attention is paid by Transylvanian ethnologists to Gypsies as preservers of non-Gypsy folklore. János RADULY (B 65, 84) and Ferenc POZSONY (B 82, 83) have discovered a flourishing custom of singing Hungarian folk ballads (especially during funeral vigils) among the Hungarian-speaking Transylvanian Gypsies in those areas where the same ballads have already been forgotten by the Hungarian peasants (B 89). Hungarian folk tale collections by Olga NAGY have led to a similar result. She met the best story-tellers among the Gypsies in Transylvania and her investigation based on this rich material threw quite new light on folk tale research. She stated that the world image reflected by the tales of the most primitive Gypsy communities is very archaic, almost mythic (B 116, 118, 124; cf. my remarks on Wislocki's tales). Her other statement of similar importance was that the structure of the tales is more flexible and admits greater variability in those communities where story-telling is a living practice than in those cultures where folk tale is already in the state of decay (B 115, 126). Her aesthetic and sociological analyses of folk tales are also founded mainly on Gypsy folk tales (B 122. – N. b., beside the tales told in Hungarian, she has recorded also a considerable amount of tales in Romani from her bilingual informants; unpublished).

As stated above, the category of ballads is practically unknown in the Gypsy folklore of present-day Hungary either in Romani or in Hungarian. The story of the girl poisoning her brother on the suggestion of her lover is the only one known by all Vlach Gypsies (Lovari tribe; B 62, 87, 88). Recent studies make it probable that the absence of this genre is not due to its being presumably extinct but to the fact that it has never existed in the folklore of this tribe. Also the ballads collected by the Csenkis were borrowed

from some other Vlach tribe (they show dialectal features of Kelderari, B 93). It is a general law of the Gypsy folklore that all its categories follow the folk culture of the given host country and ballads are rare in the Hungarian folklore of present-day Hungary.

The analysis of recently collected texts of songs was carried out by Hajdú, Mészáros (B 81) and myself (B 88, 90, 92). They are partly in Hungarian, partly in Romani, partly mixing up the two languages (a very rare phenomenon in European folklore restricted here like in medieval and renaissance *maccheroni*-literature to humorous pieces). Those in Hungarian consist of a mixture of independent elements (lines) of Hungarian folk songs (B 89, p. 85) or belong to the stock of songs of the Hungarian underworld (B 81). Those in Romani show a very sharp difference between the Hungarian Gypsy (Romungro) and the Wallachian Gypsy (Vlach) groups. The two have nothing in common. The former one prefers short, idyllic pieces (either gay or melancholic) mostly in quatrains. They are not rarely very artistic translations of Hungarian popular songs. The latter one lines up incoherent couplets (or isolated lines) *in infinitum* where the only motive linking them together is the similarity of the situation or the occurrence of the same words in independent lines. Thus, the structural principle of Vlach songs is the same in Romani and in Hungarian whereas the actual texts are different (B 88).

In contrast to Wislocki's collections, no nursery rhymes, children's songs, wedding songs etc. were found in contemporary Gypsy folklore in Hungary.

Beside songs, folk tale research takes up the central place in contemporary Gypsy ethnographic studies in Hungary. A. Hajdú and myself, together with G. Grabócz and some occasional helpers, continued collecting tales in Romani. Collectors of Hungarian folk tales, too, became aware of the fact that there are gifted story-tellers among the Hungarian-speaking Gypsies. The publication of the tales of Lajos ÁMI by Sándor ERDŐSZ (1968; B 102) holds the record. The three-volumes publication comprises 260 stories. This is the highest number of folk tales ever published from a single informant.

Here, too, a striking similarity of Romani and Hungarian texts became manifest. Though all Gypsy tales (in Hungary and elsewhere) borrow the stories from the host country's folklore, structural and functional features distinguish them from their sources. I have observed the following peculiarities of Gypsy manner of story-telling (B 133, review of B 102, B 107).

1. The original plot is not preserved. Motives or episodes taken from different Hungarian tales are combined together. The dominant principle is the adventurousness which leads to an astonishingly free transformation of the folk tales types. Thus, many Gypsy tales cannot be typologized according to the catalogue of European folk tale types by Aarne and Thompson.

2. The European folk tales are built up on a central plot, they are concentric. The Gypsy tales prefer a lineal structure: not rarely they line up a number of almost independent adventures of the hero.

3. The humanism of the tales is a law admitting no exception in European folklore. The hero must be righteous and must be rewarded for his endeavours. The Gypsy tales drop this morality. Here the hero can be also a perverted person and can also perish.

4. Petty details of everyday life or of the modern world of technique penetrate into the supernatural world of marvels. Dragons can be attacked with tanks.

In all branches of Gypsy ethnography, with the exception of songs and tales, Kamill ERDŐS (1924–1962) was the most outstanding figure of Hungarian Gypsy studies since Wislocki. He got infected with tuberculosis in French captivity and his short scientific career was a heroic struggle with his fatal illness. He knew Gypsy life and mentality from inside, had many intimate friends among Gypsies, spoke perfect Romani. His papers on Gypsy beliefs and customs are the most reliable accounts about these fields. His paper on the *mulo* ('spirit'; B 156) is a masterpiece of exposing this fundamental idea of Gypsy beliefs. In Romungro conception, the dead return in their earthly shape to their relatives and friends. The Vlachs state that the dead enter the other world and never return only their souls (independent from their un-earthly bodies) remain on the earth. Erdős described Gypsy superstitions, magic practices, birth and funeral customs, occupations, tribes and clans of the Vlach Gypsies (first of all, of the conservative Kherari and Cerhari tribes in Békés county) with great accuracy (B 6, 150, 155, 157). Here also he separates the Romungro („Carpathian Gypsy”) customs from those of the Vlach groups (B 154). Erdős was the only contemporary Hungarian eye-witness of the „Gypsy tribunal” (*Romani krisi*; B 149). He states that the very prosaic function of this tribunal is that of settling debts, not the maintaining of ancestral Gypsy order and morals as romantically-minded writers put it. His papers on Gypsy metal-work (B 151, 153, 158), horse-dealing (B 152), dances (B 193) give proof of the extensiveness of his scientific interest (B 6).

Professor Béla GUNDA published articles on Gypsy medical folklore (B 159, 160), sociology of story-telling (B 111), religion (B 161), trough-carving (B 162). Ilona LADVENICZA wrote on nail-smiths and

rejuvenating of horses (B 165, 164. — N. b., Gypsy horse-dealing, the traditional profession of the Lovari tribe, is the art of selling of old or sick horses as healthy ones). Ferenc BAKÓ and Ferenc BOGDÁL wrote on the technique and on the economic function of casting bells (B 143, 145).

As to Gypsy metal-work, its practical significance in Gypsy economic life proved to have been exaggerated by public opinion. As far as memories reach, very few persons have had this occupation in Hungary and even they have pursued it only as a casual job. The income obtained by this profession was a subordinate addition to other sources of livelihood (begging etc.).

The many-sided ethnologic interest of Erdős has found a parallel in the comprehensive scientific activity of György MÉSZÁROS. His linguistic researches were referred to above. They testify his ability to inquire into the linguistic side of the traditional Gypsy professions like metal-work, horse-dealing and fortune-telling. He and his co-author Miklós Hutterer made the conclusion that these traditional Gypsy activities cannot be traced back to India for the terminology is quite recent. It is but their disposition to earn money by occasional services (cf. music) or fraud that they brought with them from India. Mészáros has collected also ritual texts on wedding and „Gypsy tribunal”.

Similarly, he studied Gypsy religiosity in the light of Romani texts (prayers, incantations; B 167). The prayers follow the usual Christian prayers in a simplified manner and the same is the case with the feasts. However, all this is quite superficial. The Gypsies do not know the name of Jesus Christ (imagine a Christian religion without Christ!), the Commandments leave them cold, they have no feeling for sin and repentance. These statements are in full accordance with my finds about the concept of God in Vlach Gypsy religiosity (B 171): in sharp contrast to all dogmatic religions, the Gypsies' God is an impersonal idea scarcely more than the concept of fate or fortune and the idiomatic use of his name occurs without distinction both in praying and cursing. Gypsy religiosity is, essentially, animism and the divergence of animistic beliefs from dogmatic religions is the reason of the failure of Christian mission among them.

A handbook of Gypsy ethnography by Gy. Mészáros is under press. The material is rather scanty in comparison with the ethnography of other peoples for Gypsy ethnography is restricted to oral culture. There is a complete lack of material culture (folk art) like embroidery, wood carving, pottery, weaving and spinning, painting of furniture, etc. The Gypsy value system comprises only consuming, it excludes producing.

Way of life. Sociology

Beside or rather before language, the Gypsies' peculiar manner of life has attracted the attention of researchers. Here, too, a Hungarian scholar was the author of the first and in many respect unsurpassed description. In the years of Emperor Joseph II's regulations, an anonymous article was serialized in the Hungarian journal *Anzeigen aus sämtlich k. k. Erbländern* published in Vienna in German (1775–1776; B 5).

The author points out that there is neither a homogeneous Gypsy nation like other nations nor a common Gypsy culture. The individual Gypsy groups are influenced by the circumstances of the given host country. However, all Gypsy groups have many fundamental features of living and thinking in common. He attributes the Gypsies' antisocial behaviour to their education. The mother loves her children but does not educate them and the children have no possibility to acquire the rules of normal household for there is none in the Gypsy family. In consequence of this, adult Gypsies are unable to change their inherited habitude.

The wandering Gypsies live in tents but they spend the winter in caverns excavated in hillsides. In the huts of the settled Gypsies there are no seats, beds and kitchen utensils. Their food is meat (also carrion) or the most simple floury dishes (noodles). They never bake bread: they acquire it by begging. They are passionate consumers of alcohol and tobacco. They have no changes of clothing. At the same time, they are fond of jewelry. The women never spin or do needlework: they acquire the clothes by begging or theft. Gypsy smiths and locksmiths do their work soon and with great skill, sitting on the ground, but irregularly. More often they are horse dealers (sellers of sick horses as healthy ones). Gypsy musicians follow the taste of their audience. Their moral and cultural standards are on a low level. Special ceremonies or folk customs (at burials, etc.) cannot be found with them. There is no Gypsy social organization (there are no „voivods”). They pretend to join the religion of the given environment without believing it. They sing beautiful songs but their language is unknown.

The point of view of the author is that of the Enlightenment taken up by Maria Theresia and Joseph II. He states that the traditional Gypsy way of life is contradictory to the rules of every organized society. Society is based on work and the inherited workless subsistence of the Gypsies seems to him deeply anti-social.

The materials of this article served as main source of Gypsy life for H. M. G. GRELLMANN, author of the first (excellent) book on Gypsies (1783; B 9, 10). Grellmann was supplied with fresh data by his Hungarian friends. Thus, the ethnographic parts of Grellmann's monograph can be regarded as the fruit of Hungarian Gypsy studies. His attitude coincides with that of the *Anzeigen*. He is of the opinion that the fundamental characteristic feature of Gypsy livelihood is parasitism. This parasitic and criminal Gypsy way of life must be altered by education, labour and normal housing.

Hungarian Gypsy studies owe their origin to the Gypsy social policy of Queen Maria Theresia and Emperor Joseph II. This policy failed, and the question of traditional Gypsy life was overlooked by science. Hundred years have elapsed since the publication of Grellmann's book when the next work of similar profile was published by A. H. SCHWICKER: *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen* (1883, in German; B 16). His well-founded characterization of Gypsy life corresponds to the picture drawn in the *Anzeigen* and by Grellmann in all essential details. This makes clear that the traditional Gypsy manners and habits survived this stormy period of Hungarian social history without any change. Housing conditions, clothing, family life etc. are described from the same point of view as by Grellmann, with addition of many new particulars. Schwicker, too, finds that obligation, regularity, planning are the greatest enemies of the Gypsies. He realizes that there is an irreconcilable difference between Gypsy and non-Gypsy morals and social structure (with modern terminology: „value system”). Perhaps Schwicker was the first to realize that the Gypsies' regrettable social and economic situation is not due to their persecutions (in fact, they have never been persecuted in Hungary) but over and above all to their own disposition and, secondly, to the unconcern of the society.

In addition to Grellmann, Schwicker deals also with Gypsy folklore (songs, etc.) except for beliefs where he had no reliable material at his disposal.

There was also a Gypsy who composed a survey on Gypsy life with many interesting ethnographic data (road signs, wedding ritual, Gypsy clans). Rudolf HORVÁTH was imprisoned for burglary and hoping to get remitted his penalty he revealed the Gypsy criminal practices like theft, burglary, horse-swindle and fortune-telling. Curiously enough, he asserts that theft of children (or rather accepting of babies the non-Gypsy mothers want to get rid of) is a general Gypsy custom. He has dictated this essay and a Romani (Vlax) vocabulary to the chaplain of the jail in 1911. The manuscript was published in 1979 (B 12).

Horváth slandered his people in every way. The reason is that a strong anti-Gypsy bias emerged in the Hungarian society in those years. The number of violent crimes committed by nomad Gypsies rose rapidly, the personal safety of the farmers was in constant danger and the bestial murder in Dános where a nomad Kelderari group massacred all inhabitants of a wayside inn in 1908, enraged the public opinion. The press demanded severe public security measures and a bill was brought in proposing summary jurisdiction and sedentarization by force (b J. Samassa in 1911; the bill was not passed). This and similar propositions of those years are often referred to in modern sociological literature as warning examples of racial prejudices but the motives of these propositions are passed over by silence.

The last overall survey of traditional Gypsy life in Hungary was published by István NAGY in 1940 in the JGLS (B 14). He describes the life of the Vlax Gypsy quarters of South-East Hungary. There are no traditional professions like metal-work. Agricultural job is undertaken by them at best for a few weeks in summer. The men wear the cast-off clothes of the *gaje*. The children grow up in absolute freedom (i. e., without parental education). The wife follows the husband to his family (formerly, the husband has joint the clan of his wife). A unique observation about burial is that the funeral vigil is accompanied by jokes. All manifestations of life are collective; they are unable to live individual life. On the whole, the twentieth-century sociologist knowing the Gypsies from personal contact and speaking their Romani finds a similar „culture of misery” with the settled Gypsies like earlier research workers (the author of the *Anzeigen*, Schwicker). – The ethnographic expositions of this paper are very instructive.

In 1961, the Central Committee of the Hungarian Workers' Party adopted a resolution about the necessity of affording greater administrative and financial support to the Gypsy population in order to accelerate their social adjustment. The threefold field of action pointed out by this Party Resolution was work, housing, schooling. The necessity of liquidation of anti-Gypsy prejudices was also stressed. A number of ministerial orders were issued ensuring universal help to the Gypsy population. At the end of

the 1960s, the first attempts of sociological investigation of the Gypsies' social situation were made by Imre SZIKLAI (B 267), Magdolna MATOLAY (B 264), Árpád TÓTH (B 272, 273) and a few other occasional observers. These were case studies on individual Gypsy communities according to the traditional method of Gypsy research work i. e., autopsy. The researchers visited the Gypsy quarters, made friends with the inhabitants and summarized their experiences gained from a close contact after a longer period. This traditional method is alien to modern test-focused sociology.

Collection of sociological data on a large scale was carried out in 1971. (Previously, one wide-ranging Gypsy census took place in 1893, see B 263, 261.) The Institute of Sociology of the Hungarian Academy of Sciences conducted a sample survey of 2 % of the Gypsy population of the country. Their estimated number was about 320,000. (At present, their number is probably ca. 400,000, i. e. nearly 4 % of the entire population of Hungary.) 71 % spoke only Hungarian, 7,6 % Hungarian and Rumanian, 21,2 % Hungarian and Romani. The average family number was 4,5 persons (with non-Gypsy population, 3 persons), the number of persons related to one bed was 2-4 in 40 % of the cases. The data of this census give exact figures on wages, occupations, electricity and water supply in the homes, bicycles, refrigerators, radio- and TV-sets, etc. in 301 tables. However, we have no data about the number of spoons, plates, drinking glasses, seats, shoes, underwear, maintenance of the houses, etc., i. e., the fundamental equipments of everyday life whereas ethnographers and teachers know it very well that in Gypsy flats furnished with radio or TV the number of spoons and plates is less than that of the members of the family. A few years ago, there were no drinking glasses only one or two chipped cups in accordance with traditional Gypsy value system which ignores the joint meals of the family.

This sample survey was directed by István KEMÉNY and he wrote a recapitulation on 60 pages. This is the best sociological study on Gypsies in Hungary (B 253, 261). Beside summing up the numerical data, he draws a picture on Gypsy family circumstances, the children's drawbacks in the family, the impact of modern industrialized society on Gypsy way of life, schooling, and on Gypsy culture (in the sociological sense of this word, i. e., circumstances of life) of which he asserts: „In Hungary, we cannot speak of Gypsy culture or subculture, only of the subculture of the lowest layers of society in which the different Gypsy life standard strata represent different levels.”

Medical research is directed in two main lines: health condition of Gypsy infants and hygiene of Gypsy quarters. Mihály HORVÁTH, Endre CZEIZEL and others have collected valuable data from hospitals about the weight of new-born babies, congenital defects, psychosomatic characteristics.

There are also some criminalistic studies but this problem is treated with maximal precaution in Hungary. In order to avoid anti-Gypsy sentiments, no wide publicity is given to the occurrences and no exact data are available. The rapid improvement of the Gypsies' economic possibilities and social status has led to a similarly rapid growth of criminality. Characteristically, delicts occur less often in the traditionalist Gypsy quarters than with the half-integrated elements.

Central estimations state that Gypsy criminality is about four times higher than the non-Gypsy one while many local reports suggest a tenfold occurrence. The proportion of violent crimes takes up a prominent place in Gypsy criminality.

As to the prejudices, the related sociological studies do not belong to Gypsology for they deal only with non-Gypsy population and that in a one-sided manner. Neither the motives of the anti-Gypsy prejudices (viz., the increase of manifestations of a deviant conduct among the Gypsies) nor the Gypsies' obvious prejudices against the non-Gypsy society were studied.

Education, psychology

In the 1960s, the efforts of local authorities succeeded in bearing down the Gypsy parents' resistance to letting their children attend school and over 90 % of the children were put to school. However, it turned out that they were unable to meet the school requirements. 50 % failed in the first class in spite of the foregoing indulgence towards Gypsies. This made an inquiry into the problem necessary. Elemér VÁRNAGY, Head of Department of Methodology at the Pedagogic High School in Pécs, has organized a team of teachers in the early '70s and started publishing the reports of this team (B 26, 44, 46a, 55, 234a, 236, 240). Above all, Várnagy's psychological investigations are of unique interest. He used non-verbal tests and instrumental measurements in order to achieve objectivity in comparison with non-Gypsy children. The theoretical result of this inquiry was that the low standards of Gypsy children do not root in racial, lingual, ethnic etc. inferiority but in their drawbacks at home, in the traditionally-living Gypsy

families (B 245–249). Disadvantageous situation leads to the same result in Gypsy and non-Gypsy families and the only difference is that this situation occurs more often in Gypsy than in non-Gypsy families (and that in a cumulated way, B 238). All measurements resulted in the statement that the psychological development of children born in traditionally-living Gypsy families shows a retardation of 2–2 1/2 years. Further research (by Éva TOMAI and others, B 242, 243) proved also that the initial retardation does not diminish in the higher classes and that it even grows in certain respects, e. g., sociability.

As to the question whether homogeneous Gypsy classes or mixed classes are advisable, all statistics show that the results of Gypsy children are higher in mixed classes (B 239). Similarly, the education of Gypsy children in children's homes separated from the families has pernicious effect (so-called hospitalization). It was proposed that all Gypsy children should be educated in kindergartens (they are privileged by law to be accepted there) but the newest impressions result in disappointment: the improvement is superficial (hygiene etc.), the deepest layers of personality (social feeling, abstract thinking, etc.) remain unchanged.

A peculiar feature of Várnagy's psychological working system is the complex method of observation. He reduces the children's incapacity of abstract thinking and the unimportance of word derivation in Romani, the haphazard habits of the children and the adventurousness of the tales, etc. to a common psychic root.

The statements made by the Várnagy team agree in all respects with the conclusions of Sándor GULYÁS, author of the best monograph on the drawbacks and achievements of Gypsy schoolchildren (B 237). Similarly, Imre SZIKLAI realized that the traditional Gypsy value system effects logical and semantical categories, interpersonal relations and interactions quite different from the general norms of the society. In consequence of this, Gypsy children educated in conservative families are unable to bridge the gap yawning between the two worlds (B 267).

Considering the fact that the school education of Gypsy children is closely interrelated with other sides of Gypsy life (social status, psychology, history, culture, ethnology), a complex survey giving informations on all these topics was edited by E. Várnagy and myself as textbook for pedagogic high schools (1979; B 250). The book is a summary of the achievements of recent Gypsy research in Hungary. While writing the ethnographic chapters of this book, I had to realize that many statements of the *Anzeigen* are valid even now, after two hundred years.

History

While in Western countries, Gypsy historiography concentrates upon the history of their persecutions and the anti-Gypsy regulations, Hungary belongs to the exceptionally tolerant countries where persecution of Gypsies was unknown till the Nazi occupation of the country in 1944. During the few months of the occupation, hundreds of Gypsies were deported to German concentration camps (the exaggerated figures in the book of Kenrick and Puxon are unrealistic). Thus, Hungarian historical studies had to orientate in other directions. Safe conducts and privileges given to them by kings and high dignitaries in earlier centuries were published by late nineteenth-century historians (B 209, 214, 216–218, 223, 226–228). János KOVÁCS summarized the archival data about Gypsy smiths in Szeged in the 18–19th centuries and their rivalries with the local non-Gypsy guilds.

Quite recently, László MÉSZÁROS (not to be mistaken for György Mészáros) has discovered Gypsy references in Turkish tax conscriptions from the 16–17th centuries (B 220, 221). János HEICZINGER wrote a monographic survey on the history of the Gypsies in Fejér county in the 18–19th centuries (from archival sources and press publications; B 212, 213).

Attempts were made to date the earliest Gypsy immigrations (B 217, 229). Onomastical and toponymical material suggests the presence and settling down in this country as early as the second half of the 14th century while the first archival documents originate only from 1417. However, caution is needed for it is possible that the word *cigány*, *cingár* has had originally some other meaning in the Balkan languages and this (unknown) other meaning may turn up in place-names like *Cigányvaja*. One thing is sure: these supposed first waves were no nomads.

The history of the Gypsy musicians was cleared up by Sándor DÖMÖTÖR (B 210) and Bálint SÁROSI (B 200).

The Indian prehistory of the Gypsies can be conjectured by means of linguistics and social history. The vocabulary of Romani proves the absence of any productive activity like agriculture, craftsmanship, fishing, hunting during the Indian period of Gypsy prehistory. It is very characteristic that in those semantic categories where no words of Indian origin are present in Romani, there is also a lack of stable loan words from later periods (Iran, the Balkans). This is a proof of an unparalleled conservatism in the preservation of the inherited way of life and frame of mind of the Gypsy people. Thus, the language corroborates H. Arnold's thesis that the Gypsies' and their ancestors' livelihood was based on wandering and gathering for food and the descendants remained essentially the same gatherers in Europe up to the present time.

In addition to gathering, occasional services regarded as „unclean“ in Hindu society served as sources of income to the Gypsies' ancestors, the *Domba* groups just like to their contemporary descendants in Kashmir and elsewhere according to Sir Aurel Stein (B 251).

The *Domba* name points to Austroasian origin of this people while their language is Aryan. It is very probable, as Géza BETHLENFALVY puts it, that it is incorrect to consider the Gypsies according to European ethnic categories. In all probability, they have never been ethnically homogeneous. Different outcaste (i. e., outcast) elements of the Hindu society might have been conglomerated in this wandering outcast group. This hypothesis gives also an explanation of the very sharp professional, anthropological and identity differences between the individual Gypsy groups. The keen remarks of the Czech scholar Mrs. Hübschmannová about the similarity of the Gypsies' social and economic status and of the Indian cast system come close to this theory.

*

In conclusion, it must be pointed out that the Gypsies' social status is quite different in Hungary from that in Western countries and this fact has an impact also on scientific research work.

First of all, their proportion is 4 % here while it is about 0,1 % in Western countries. It is quite impossible for such large masses to earn their livelihood by the traditional Gypsy professions (dealing with horses, playing music, etc.) and to continue living according to the traditional Gypsy value system. The only possibility for them is to accept the general norms of the society.

In Hungary, all Gypsies have the absolute possibility to work and live like all other members of the society do since 1945. Moreover, they enjoy a foregoing financial and administrative support from the State. Despite all this, the results are unsatisfactory. While all other equally pauper strata of the society were able to liquidate their drawbacks and to attain to a normal life standard in the course of a few years after the War, this was not and is not the case with the Gypsy population. Thus, it became clear that no external factors but the persistence in the inherited Gypsy manners is the cause of the stagnation.

This stagnation can result in a general tragedy of the country because Gypsy birth rate is many times higher than the non-Gypsy one, their proportional number grows very rapidly while their social conduct does not improve parallel to this.

As to Gypsy cultural traditions and Gypsy identity, in Hungary, the *Vlax Gypsies* (*Lovari* 'horse-dealer' tribe, ca. 20 % of the Gypsy population) are the only Gypsy group preserving some fragments of Gypsy cultural traditions and showing some disposition to a certain kind of Gypsy identity. The other Gypsy groups are deeply offended by being identified with the Vlax. Now, recent observations suggest that it is just this *Lovari* tribe which is least of all Gypsy groups inclined to live by labour and to respect the interests of other members of the society.

The new Gypsy nationalistic trend tries to conceal all these facts and makes very aggressive steps in order to prevent scientific researchers from investigating the problems.

Tartalom

(Contents)

18–19. század	1
Nyelv	1
József főherceg	3
Életmód	4
A Liszt-vita	8
Whislocki Henrik	9
Herrmann Antal	12
Ethnologische Mitteilungen	13
20. század	15
Csenki Sándor	15
Népdalok	16
Erdős Kamill	16
Nevelés	18
Mesekutatás	20
Erdélyi kutatások	20
Dalszövegek	21
Tárgyi kultúra	22
Történelem	22
Szociológia	23
Magyarország helye a nemzetközi kutatásban	24
Jegyzetek	25
Irodalom/Bibliographic abstracts	29
Bibliográfiák/Bibliographies	29
Összefoglaló művek/General descriptions	29
Nyelv/Language	31
Népdalok/Folk songs	34
Népmesék/Folk tales	37
Néphit, szokások, hagyományos foglalkozások/Folk belief, customs, traditional professions	40
Zene, tánc/Instrumental music, dance	43
Történelem/History	44
Nevelés, lélektan/Education, psychology	46
Szociológia/Sociology	47
Summary	50

Eddig megjelent:

1. DÁM László: Az alföldi lakóház. Kérdőív. Debrecen, 1979 /elfogyott/.
2. UJVÁRY Zoltán: Népszokások és színjátékok, I. rész. Debrecen, 1979 /elfogyott/.
3. DÁM László: Bevezetés az etnográfiaiba. Debrecen, 1979 /elfogyott/.
4. A Néprajzi Tanszék harminc éve. Debrecen, 1979 /elfogyott/.
5. UJVÁRY Zoltán: Népszokások és színjátékok, II. rész. Debrecen, 1981 /elfogyott/.
6. UJVÁRY Zoltán: Agrárkultusz. Debrecen, 1981.

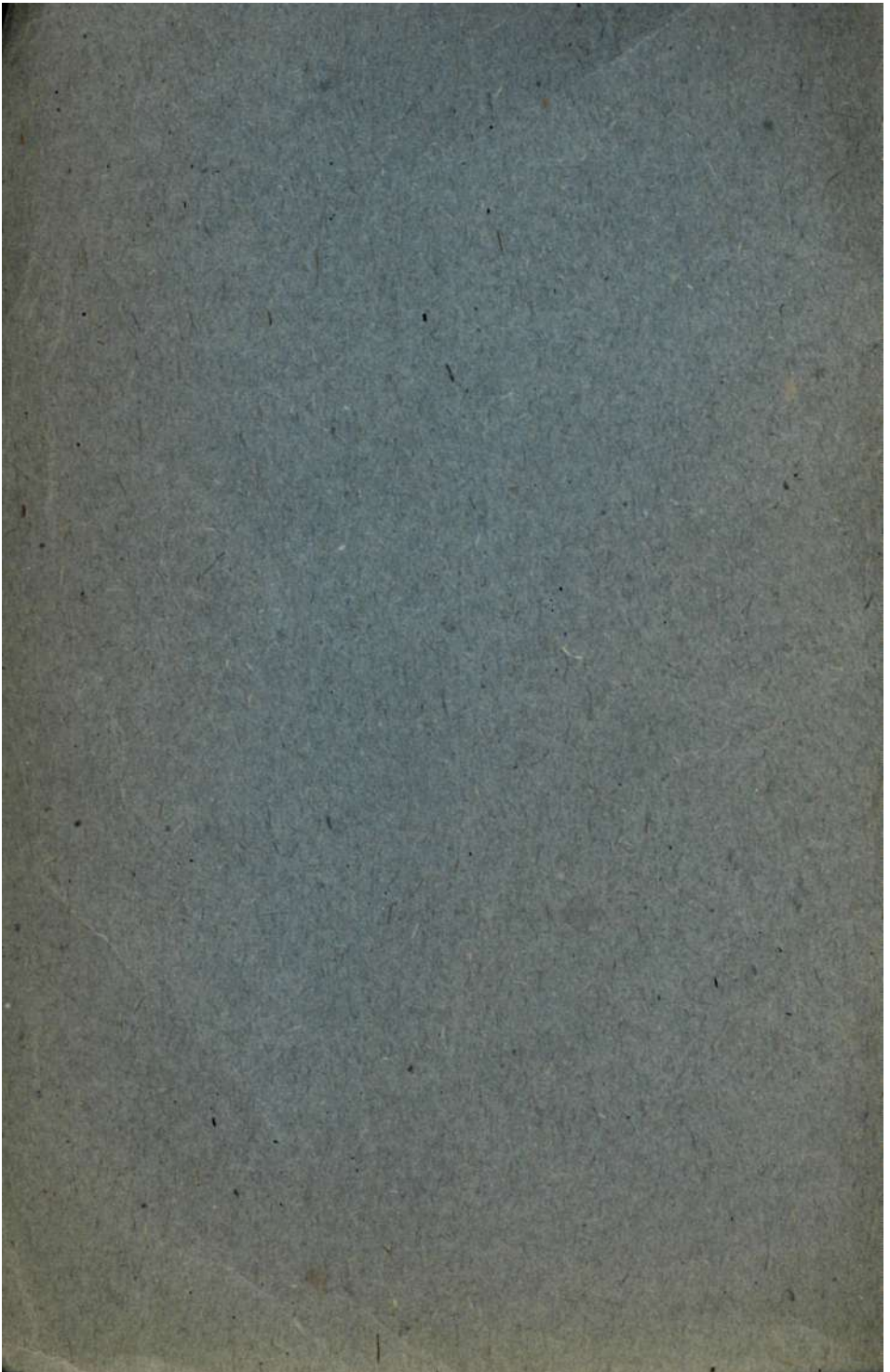

1f

2f

Je
Ir

St

2189